KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2022 év 03 szám

LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ versei

KISS LÁSZLÓ, G. NAGY ANNA, KOLLÁR ÁRPÁD prózája

CSUDAY CSABA, SZERÉNYI TAMÁS, TAKÁCS BOGLÁRKA versei

BÁLINT ENDRE tanulmánya József Attila *Ódá*jának múzsájáról

A Kortárs Kritikaműhely írásaiból

SZ. VARGA ÁGNES (KABÓ) és BAKSAI JÓZSEF munkáival

KORTÁRS 2022 03

9 770023 415006 22003

Ára: 840 Ft
Előfizetőknek: 8400 Ft/év
www.kortarsfolyoirat.hu

Emberi Erőforrások Minisztériuma
Petőfi Kulturális Ügynökség
Magyar Művészeti Akadémia
nka Nemzeti Kulturális Alap

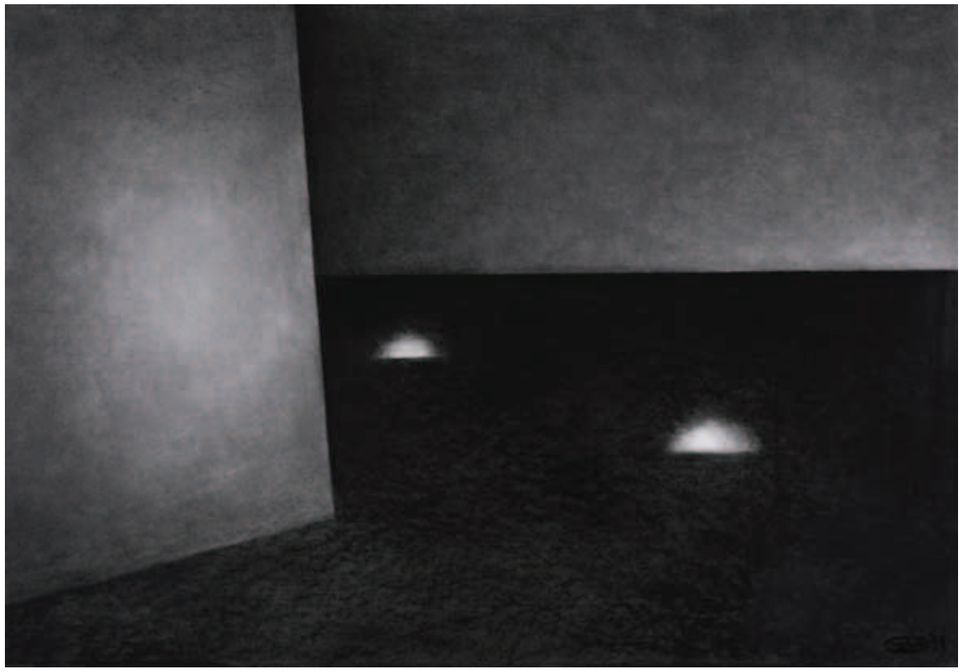

SZ. VARGA ÁGNES (KABÓ), Ég és föld I., 2011, papír, szén, 70x100 cm

SZ. VARGA ÁGNES (KABÓ), Enteriőr, 2012, papír, szén, 70x100 cm

BAKSAI JÓZSEF, Az ég kapuja, 2021. vegyes technika, papír, 99x69,6 cm

TARTALOM

3 LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ: Zörgetés Zákeus ajtaján; Zákeus kérése *(versek)*
5 CSUDAY CSABA: Jó volna tudni *(vers)*
6 KISS LÁSZLÓ: Kívül a kaszárnyán *(próza)*
10 SZÉKELY FERENC: Figyeld… *(vers)*
11 HALÁSZ MARGIT: Treno Ongaro *(9., 10.)*
13 SZIGETHY GÁBOR: Egy korty magyar bor IX.
16 BUDA ATTILA: Mit tudhat az olvasó?
26 KOVÁCS KRISZTINA: „Unoka nem rokon" – A trauma terei egy mikrohistorikus „Bildungsromanban" (Kovács Lajos: Hosszúra nőtt árnyékaink)
33 „nem lehet tükörfordítani" – Szekeres Nikoletta interjúja Ove Lund műfordítóval
37 G. NAGY ANNA: A visszatérő *(próza)*
43 SZERÉNYI TAMÁS: Fót; Pajta *(versek)*
45 NOVOTNY TIHAMÉR: Átjáró – Sz. Varga Ágnes (Kabó) és Baksai József kiállítása *(képzőművészet)*
65 JUHÁSZ TIBOR: „Számon tartani az összes tehetséget" – Interjú Fráter Zoltán irodalomtörténésszel Osvát Ernőről
69 BÁLINT ENDRE: Az Óda múzsája – 120 éve született Marton Márta, József Attila Ódájának ihletője *(1. rész)*
82 KOVÁCS ISTVÁN: Franciaország összeomlása 1940 késő tavaszán – Egy magyar író és egy lengyel tüzértiszt szemével
88 TAKÁCS BOGLÁRKA: Veszteg; Térköz *(versek)*
89 KOLLÁR ÁRPÁD: A felhőgyár – Botond és a jegesmedve *(próza)*
99 MÓROCZ GÁBOR: Hatások és elágazások (Monostori Imre: Németh László életművének fogadtatása 1925–2020)
103 ARTZT TÍMEA: Beremányi Géza / Magyar Copperfield
104 BONIVÁRT ÁGNES: Lövétei Lázár László / Feketemunka
106 OLÁHNÉ KISPÁL ANITA: Lövétei Lázár László / Feketemunka
108 FERENCZ-FEHÉR DOROTTYA: Keserű József / Lehetnek sárkányaid is
110 BOCSKAI ADRIENN: Keserű József / Lehetnek sárkányaid is

E számunkat SZ. VARGA ÁGNES (KABÓ) és BAKSAI JÓZSEF munkáival illusztráltuk.
A borítón: BAKSAI JÓZSEF, A másik oldal, 2021 (részlet), vegyes technika, papír, 99x69,6 cm; SZ. VARGA ÁGNES (KABÓ), Születés, 2018, papír, szén, 100x70 cm.
A reprodukciókat Baksai József és Aknay Csaba készítette.

www.kortarsfolyoirat.hu

Kedves Olvasóink!

A *Kortárs* folyóirat közelebb áll Önhöz, mint gondolná, csak egy karnyújtásnyira vagy inkább kézmozdulatnyira. Egy kattintással előfizetheti a Magyar Posta elektronikus standján, s egész évben az otthoni karosszékében élvezheti.

A *kortarsfolyoirat.hu* oldal jobb szélén kattintson az „Előfizetés" box színes képére!

Csak egy mozdulat, hogy Ön is kortárs legyen!

KORTÁRS

Támogatók: **KORTÁRS ALAPÍTVÁNY, PETŐFI KULTURÁLIS ÜGYNÖKSÉG, NEMZETI KULTURÁLIS ALAP, EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTÉRIUMA**

Szerkesztőség:

Főszerkesztő: THIMÁR ATTILA (thimar.kortars@gmail.com)
Szerkesztőbizottság:
AMBRUS LAJOS (kemenesalja@gmail.com)
HLAVACSKA ANDRÁS (hlavacskandras@gmail.com)
PÉCSI GYÖRGYI (pecsigy@freemail.hu)
STURM LÁSZLÓ (sturml67@gmail.com)
SZEKERES NIKOLETTA (nszekeres@gmail.com)
TÚRI JUDIT (turijudit.kortars@gmail.com)

Képzőművészeti rovat: NOVOTNY TIHAMÉR (prinotipa@gmail.com)
Tördelőszerkesztő: KOVÁCS NÓRA (babajaga1960@gmail.com)
Olvasószerkesztő: BORNEMISSZA ÁDÁM (bornemissza.adam@gmail.com)

Lapterv: LÁSZLÓ ZSUZSI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT (info@kortars.com); Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531
1062 Budapest, Bajza u. 18.
Szerda: 11–14 óráig; Csütörtök: 10–13 óráig
Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Lapunkat rendszeresen szemlézi a megújult
OBSERVER
www.observer.hu

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.
Nyomdai munkák: *mondAt Kft.* www. mondat.hu

Előfizetési díj 1 évre 8400 Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 110 €. (Az áthúzódó előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (https://eshop.posta.hu/storefront/), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (https://eshop.posta.hu/storefront/), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X
Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.
Lapzárta: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

Kedves Olvasóink!

A Kortárs Online aktuális tartalmából:

Az életesség ideálja –
Interjú Szonda Szabolcs író-műfordítóval

A Faust árnyalatai –
Kritika Karátson Gábor kiállításáról Szentendrén

„Minden reagáljon a szövegre" – Interjú Pátkai Rozinával

www.kortarsonline.hu

A *Kortárs* folyóirat archívuma itt érhető el:
www.kortarsfolyoirat.hu

A Kortárs folyóirat tavaszi–nyári megjelentetés szakmai program megvalósítását 2020. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta.

A Kortárs című irodalmi, művészeti és kulturális folyóirat 2021. évi 4 lapszámának megjelentetése szakmai program megvalósítását 2021. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta.

www.kortarsfolyoirat.hu

LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ
Zörgetés Zákeus ajtaján

„zörgessetek és megnyittatik néktek”
(Mt 7,7)

Uram, ébredj,
jön az isten
a mi szürke
Jerikónkba!

S jön a nép is
a nyomában:
csupa csonkák-
nyomorultak.

Nem is értem
Jeruzsálem
lazaságát
ez irányban,

de a belvár
szalonok már
kinyomozták,
ki az apja,

s kiröhögték:
„A katasztró-
fa-turista”
becenéven

fut a Jézus
köreikben,
mer’ a béna
a haverja…

Uram, ébredj,
jön az isten,
s csuda jó fej,
legalábbis

ez a hír jár:
a barátod,
az a vámos,
az a Máté –

szóval Máté üzeni, hogy jönnek, hátha te is látni akarod a Jézust, uram.

Részletek a *Zákeus fügefája* című készülő kötetből.

Zákeus kérése

„Kérjetek és adatik néktek”
(Mt 7,7)

Mekkora élet volt még tegnap is itt, uramisten!,
s íme, levél se zizeg ma a megszentelt fügefámon!

Hol vagy, Uram? s az az ég ide hány szombatnapi járás?

Szürke veréb voltam csak az itteni társadalomban,
s mégis az én házamban akartál enni-aludni!

Hol vagy, Uram? melyik álmos csillag most a Te arcod?

Mekkora kedvem volt, amikor véled mulatoztam! –
nem hiszed el, de hiányzol, Uram! kurvára hiányzol!

Hol vagy, Uram? s melyik angyalfült csiklándja a hangod?

Mondj nekem is valamit még egyszer, s áldani foglak!*

---

* S szólt is a Hang, hogy „Hexameterből mára elég lesz”.

CSUDAY CSABA
Jó volna tudni

CSUDAY CSABA (1944) Budapest

Igen, jó volna tudni,
mi köze a múltnak, e torkunkon akadó
síkos halnak – hiába vergődik, ficánkol,
se ki se be –, hogy mi köze a múltnak
az arcot melengető őszi napsütéshez,
hogyan s miért gátolja meg,
hogy a simogató kéz eljusson
a jéggé dermedt szívhez.
Jó volna tudni, milyen ritmusszabályzó
gátolná meg ezt a jegesedést.
Mikor termeli ki mesterséges intelligenciánk
az algoritmust, amitől lefagyna a rendszer,
mielőtt a rosszat elkövetnénk? S miért nem
önműködő ajtó a megbocsátás? Muszáj
megbűnhődni harmad- s hetedíziglen?
Jó volna tudni, de mindig mindent csak utólag...,
amikor már általában késő. De neked,
csodák csodája, valahogy mindig sikerül.
Nekem áldás, neked, lehet, szemmelverés.

Lovas, 2020. szeptember 18.

KISS LÁSZLÓ (1976) Gyula

KISS LÁSZLÓ
Kívül a kaszárnyán

Egy szerda délután Terike a szellőzni kitett nagypárnát szedte be az ablakból, amikor egy dzsip lefékezett a szemközti ház előtt. Alacsony, szőke fiú pattant ki a vezetőülésből, sapkáját a hóna alá csapta, és a Malom utca három ajtajához lépett. Répási Évi csak a harmadik kopogtatásra dugta ki a fejét az ajtón. De azonnal elmosolyodott.

Évi a vakáció alatt Garay ékszerésznél vállalt nyári munkát. A tulajdonos nyitotta, Évi zárta az üzletet. Egy este a szokottnál hosszabban babrált a lakattal. Miután kétszer elfordította a kulcsot a zárban, megigazította a frizuráját, és elindult haza. Az ügyészség felől ekkor fordult be nagy lendülettel két bricsesznadrágos alak. Évi ösztönösen lassított a léptein, de nem volt oka a félelemre. Amikor a közelébe értek, az egyikük vidáman rákköszönt: Harangozó Jancsi volt az. Elemista korukban a lányok gyakran átjártak a fiúintézetbe színielőadást próbálni. Többször fecserésztek, bohóckodtak, és Évi jól emlékezett arra is, amikor Jancsi beállt közéjük ugrókötelezni, és Jolánta kedvesnővér zavarta el a léhűtőt, még arcon is legyintette. Harangozó Jancsi most úgy rikkantott, mint aki régi, bizalmas barátjára ismer a lányban, de Évi az első pillanattól meg volt győződve róla, hogy csak az oldalán spacírozó csinos fiú miatt mórikálja magát, aki összecsapta a bokáját, és sapkáját a hóna alá kapva erős hangon bemutatkozott: Ludwig. Azon az estén Évi nem egyedül ment haza, másnap pedig – 1944. augusztus 30-án, szerdán délután – egy dzsip fékezett le Répási Éviék háza előtt.

Terike tizenegy éves volt, és mint a nagylányok általában, már értett eztazt a világból. Értette például, hogy az általa ismert fiúk közül miért ez a furcsa szerzet mondható a legvonzóbbnak, és az első találkozás alkalmával arról is meggyőződött, hogy társaságnak sem akármilyen. Noha két-három mondaton kívül egyebet nem értettek abból, amit hadovál, olyan derű áradt belőle, amelynek hatása alól se ő, se más nem tudta kivonni magát. És Ludwig, mintha csak az övéi között volna, megállás nélkül gesztikulált és beszélt. Magyarul is próbálkozott, de kudarcot vallott, aminek általában harsány nevetés lett a vége. Kénytelen volt anyanyelvén elmesélni a szakasz Gyulára érkezésének kalandos történetét, hogy a plébánia melletti házakban szállásolták el őket, hogy a fegyvereket és az eszközparkot a városon kívül, egy erdővel szegélyezett, kanyargós folyó partján alakították ki, ahová a bajtársaival mindennap kikocsiznak, ez ugyanis vezérkari előírás, de ő szentül megfogadja, hogy ezentúl ide is eljár naponta, mert, és ekkor Évire pillantott, alighanem ez a környék legszemrevalóbb utcája. Hogy csakugyan erről számolt-e be Ludwig, abban Terike nem lehetett biztos, de mi másról mesélne egy szüntelenül nevetgélő szeplős kölyök, ha német, és olyan helyen kénytelen huzamosabb ideig tartózkodni, ahol semmi keresnivalója. Terikéék számítása szerint Évi talán két évvel fiatalabb, de bizonyosan egy fejjel magasabb volt nála. Amikor gyengéden átkarolta a lányt, Évi egyszer sem fejtette le a karját magáról. Ezt például nem értette Terike, és azt is furcsának találta, hogy Ludwig nem lépi át Éviék házának küszöbét. Mint aki parancsszóra teszi, kizárólag a lépcsőn ült, vagy a dzsip közelében álldogált. A rejtély megoldásához akkor sem jutott közelebb, amikor esténként a párnába fúrta a fejét, és a szokásos barátnő-se-

regszemle helyett a délutánra gondolt, valamint arra, vajon Hack Pista tudja-e, hogy a párjához rendszeresen egy német katona jár.

Ludwig büszkén viselte az uniformist, úgy tűnt, akkor sem vetné le, ha engedélyt kapna rá. A paroliját két elröppenő madarat formázó aranyszínű hímzés díszítette. Amikor dicsekedett, fölmutatta a jobb öklét: null, majd a másik kezének ujjaival négyest formált, és éles hangon, mint a vércse, rikoltotta, hogy *vierzig*. Negyven. Negyven bevetésen van túl. Máskor meg azt, hogy *Eva plus Ludwig: Paradiso!* Aztán felkacagott, és bekapott egy jégalmát. Harsogott a hűs gyümölcs, ahogy beleharapott a húsba, amely megőrizte az egészséges német fogsor mintaszerűen kirajzolódó nyomát. Terike szájában összefutott a nyál. Szégyenlősen leste a jóízűen falatozó Ludwigot, aki szája egyik szegletéből a másikba táncoltatta az almadarabkákat, és közben egy pillanatra sem vette le a szemét a kacéran mosolygó Éviről, aki láthatóan napról napra jobban élvezte a fiatal pilóta ottlétét.

Ludwig viselkedésében szemernyi mesterkéltséget sem lehetett felfedezni. Ha szemét bandzsítva bohóckodott, vagy tánclépésekre tanította a lányokat, az éppolyan természetes volt, mint amikor a szétgurult almák után ugrott, és szolgálatkészen fölkínálta őket a tizenhat esztendős hölgynek, akiért az ő nagy szíve ezekben a nehéz napokban mind hevesebben dobogott. Terikének az volt az érzése, hogy Ludwig füllent, vagy legalábbis nem a teljes igazságot mondja. Egy ilyen jólelkű fiú nem vezethet repülőgépet, pláne nem bombázót. Létezik, hogy Ludwig, amikor nem éppen őket szórakoztatja a Malom utcában, megigazítja jellegzetes pilótaszemüvegét, az irányítótiszt intésére a magasba emelkedik, s ha feltűnik a kiszemelt település, egyetlen gombnyomással elengedi a terhet? Ennél még az is valószínűbbnek tűnt, hogy az apró Ludwig ki se látszik a fülkéből, a fűben lapuló ellenség meg azt hiszi, magától cikázik a gép odafönn, és meg se fordul a fejében, hogy a légvédelmi ágyú csövét ráirányítsa. Talán meg se történik mindez, és Ludwig csupán a bolondját járatja velük.

A Malom utcát mindenesetre az ujja köré csavarta. Idővel már nemcsak a lányok szaladtak elő, ha feltűnt a dzsip. Az egyenruhások jelenléte éppen harmadik éve nem volt szokatlan a városban, de addig soha nem fordult elő, hogy egy katona rendszeres vendég legyen náluk. Pláne, hogy egy utcabelit ölelgessen. Ludwig azonban olyan gusztussal harapta az almát, és olyan áhítattal leste Évi minden mozdulatát, hogy neki még azt is elnézték a németvárosiak, hogy a garnitúráját a plébánia melletti házakban szállásolták el, s hogy a járműparkot Városerdőn alakították ki, ahová Ludwig a bajtársaival vezérkari előírásra naponta kikocsizott, és ahol a fegyvereket is tárolták, amelyek hangját a környékbeliek hónapok óta hallgatták, jóllehet soha senki nem kérte az ingyen zenebonát.

Jégalmával Müller Manci néni kínálta a fiút. Egy évvel azelőtt a Jóisten kegyelme nem egyformán mutatkozott meg Németország minden pontján, ahová Manci néni és az ura, Kranczler Jóska bácsi azért utaztak ki huzamosabb időre, hogy reggeltől estig robotoljanak, pénzt keressenek, és ha megszerzik a házra valót, itthon végre elköltözzenek Jóska bácsi szüleitől. De talán azért is választották a gyors vagyonszerzésnek ezt a rendkívüli módját, mert viszonyunk a birodalommal, leszámítva egy-egy balsikerű évtizedet, két évszázada viszonylag jónak volt mondható, és ha már Mária Terézia megtette nekünk azt a szívességet, hogy a gyarapodás reményében felmenőink számára szabad utat engedett későbbi hazájuk felé, tartoztak azzal a németnek, még ha egykor osztrák volt is, hogy segítenek rajta, ha bajba jut. 1943 őszére Németországban elfogyott a munkáskéz, s közelgett a betakarítás ideje. De oda volt minden férfi. És egy részük soha többé nem látta a szülőföldjét. Manci néni néha gondolt arra, hogy ez a mesekönyvbe illően tágas panoráma, a dimbes-

dombos vízfestéktáj, amelyben ő a lovas kocsit hajtja, ura meg traktorral pöfög a nyomában, őseik egykori otthona, maga a bölcső, noha az ő lakhelyük ekkor egy tisztára meszelt, döngölt padlójú, ággyal, asztallal és mosdótállal fölszerelt bódé volt, ahol egy évig nagyszerűen meghúzhatta magát bármilyen házaspár, ha a tagjai őszintén szerették egymást. A másikon kívül a munkát szerették még nagyon, krumplit szedtek, aratáson vettek részt, kukoricát törtek, bengésztek. A föld Németországban is föld, a krumpli Svábföldön is burgonya. Egy képeslapjuk tanúsága szerint, amelyet Terikéék 1943 karácsonyán kaptak kézhez, a kinti kosztról szívesen lemondtak volna, legalábbis Jóska bácsi fájdalmas nosztalgiával vágyódott a gyulai kolbász és tepertő után, amellyel a Stuttgart melléki félig nyers sült húsok bőséges kínálata nem tudott versenyezni. De szerettek odakint, és őket is megbecsülték. Napról napra tanúsították, hogy példásan őrzik az örökséget, és ez a magyarok között leélt kétszáz évnyi élet nem hígította föl a vérben a szorgalmat. A Malom utcai házat, amelyből Manci néni egy szakajtó jégalmával előjött, az ott szerzett pénzből vették. A tökéletes német nyelvtudás mellé ez volt a juss.

Ludwig sokat és hosszan beszélt Manci néniékkel, de hogy miről diskuráltak, a lányok soha nem firtatták, pedig Terike oldalát gyakran fúrta a kíváncsiság, és őszintén csodálkozott azon, hogy Évi milyen lazán és könnyedén kezeli ezt a nehéz helyzetet. Mert szentül hitte, hogy nehéz, Ludwig ugyanis valahányszor Manci néniékkel csevegett, túlságosan komolyra váltott, ami lehetett akár az idősebb iránti tisztelet jele is. De beszélgetés közben hol a fejét csóválta, hol a homlokát ráncolta, és bár savanyú ábrázata nyomban felderült, amikor visszatért közéjük, érezhető volt, hogy valami valahol egészen másképp van, mint ahogy rendes körülmények között lennie kéne. Évi azonban továbbra is büszkén tűrte, hogy átölelje, s pergő nyelven bókoljon neki. Búcsúzáskor Ludwig a jégalmákkal teli tányérsapkát megtáncoltatta előttük, akár egy bűvész, és nevetve a dzsipbe pattant.

Ludwig rajongott a katonadalokért, mutáló hangján ő is előadott néhányat. Milyen férfias a német nyelv, milyen szép! A *Kívül a kaszárnyán* volt a kedvence, ha ez került sorra, mindig bekapcsolódott, de csak miután a lányok fölvezették a dalt: *vor der Kaserne, vor dem grossen Tor*. Évi gyönyörűen tudta kanyarítani a dallam katonás ívét. Erős, tiszta hangon énekelte, hogy kettőnknek árnya egybeolvad, és hogy a vén kaszárnya egyre csak hallgat, míg az őrség trombitál. Egy nap Ludwig nem énekelt velük. Leheveredett a vízelvezető árokba, és pitypangot tűzött a szájába. A vonásai ellágyultak, lehunyta a szemét. Mosolyogva bólogatott az ütemre, mint aki nemcsak jól ismeri, de helyesli is a kiszámított lépések biztos egymásutánját. Épp azt búgta Évi, hogy kis dalom ma hozzád repül, amikor recsegve megszólalt a riasztó. Ludwig fölpattant, ijedten lapogatta a zubbonyát. Vaskos adó-vevő készüléket kapott elő a zsebéből, és intett, hogy türelmet kér. Terikéék sose láttak ilyesmit nála, egyszer sem hallották kommunikálni a társaival, a piszkoszöld járművet és a viseletét leszámítva semmi nem emlékeztette őket arra, hogy egy idegen katona társaságában töltik a délutánokat. Zavartan elhallgattak, Évi sem folytatta az éneklést. Kellemetlen csönd állt be. De nem tartott tovább néhány másodpercnél. Akkor Ludwig gyakorlott mozdulattal helyére ütötte az antennát, zsebébe mélyesztette a rádiót, Évi elé lépett, és csendesen, de határozott hangon annyit mondott: *Hause*. Ezt mindannyian értették. Azt is, amikor a dzsipbe szállva olyan komolyan, amilyennek sose látták, közölte velük, hogy holnap még egyszer eljön, és ahogy azt hetek óta ígéri, magával viszi Évit. Aztán körbemutatott, hogy ez az ígéret mindenkire vonatkozik. Tessék összekészíteni, ami szükséges lehet, élelmiszer, bútorok, frizsider, ő pontban öt órakor itt lesz. Wiedersehen! Évi zavartan mosolyogva integetett utána. A jégalmák ott maradtak az árok partján.

Anyuka este csúnyán letorkolta a költözés ötletétől fellelkesült Terikét. Fejére olvasta, milyen tyúkeszű, hogy elég egy karattyoló germán hülyegyerek, és máris megfeledkezik a tulajdon családjáról, Klárikáról, aki most kezdte az elemit. Kicsoda ez a Ludwig, hogy így megvezette őket? Komolyan azt hiszi, hogy ez a fiú holnap kedélyesen erre kanyarodik, kicsapja az ajtót, ők beugranak, és alles zusammen, indul a karaván? Még hogy hazautazás! Milyen hazáról beszélünk egyáltalán? Hová, mivel és főleg kinek a társaságában utaznánk az ismeretlenbe? Mégis mit képzelsz, mi lesz a házzal, az udvarral, a jószággal, a szőlőskerttel? Ki várja itthon apádat, ha végre elmúlik ez az őrület? Ekkor szakadt el anyukánál a cérna, zokogva roskadt a viaszkosvászon terítőre. Soha azelőtt így nem kaptak össze, Klárika is könnyekben tört ki. Terikét is megviselte a torzsalkodás, de sértődötten kiviharzott a konyhából. Sokáig nem jött álom a szemére. Manci néniékre gondolt, akik bezzeg elmehettek bengészni, dolgozhattak, pénzt kereshettek odakint, jó életük volt ott, és Ludwigra gondolt, aki most bizonyára lelkesen csomagol, mert hamarosan viszontláthatja a szeretteit. Fürth. Milyen lehet az a Fürth, ahol él? Kivel él, hogyan él vajon? Évit látta maga előtt, amint a ruháit hajtogatja, és szemernyi fáradtságot sem érez. Ebben a pillanatban halálos féltékenységgel irigyelte.

A következő nap, amikor pontban öt órakor egy teherautó fékezett le Répási Éviék háza előtt, inkább nem mutatkozott az utcán. A függöny mögül látta, hogy az ijedtnek tűnő Évi egyetlen koffer nélkül kisétál a házból, Ludwig a járműhöz kíséri, fölsegíti az utastérbe, majd miután maga is elhelyezkedett az első ülésen, elfordítja a kulcsot, és gázt ad. A szíve fájdalmasan kalapált. Lehuppant anyukáék nagyágyára. Percekig csak a padozatot nézte, a hajópadlón az erek kusza, áttekinthetetlen futását. Először érzett haragot apuka iránt, aki hónapok óta nincs idehaza.

Amikor visszatértek, Terike már elhagyta az utcafronti szobát. Ludwig udvarias sietséggel búcsúzott. Megesküdött Évinek, hogy bármi történik, viszszajön érte. 1944. szeptember 24-én, késő délután kanyarodott ki az utcából a ponyvázott teherautó, amelyre aznap nem került se frizsider, se bútorok, se élelmiszer. Malom utcai legalábbis biztosan nem. Hogy került-e más, vagy hogy Ludwig ezzel a katonai gépjárművel hagyta-e el Gyulát a menekülés során, nem tudni. Azt sem, hogy míg megautóztatta a környéken, mi történt köztük, Évi ugyanis soha semmit nem mondott erről senkinek. Hack Pista mészároslegény mindenesetre hétkor beállított, mint rendesen.

Másnap délelőtt zúgott az égbolt. Kötelékben szálltak a gépek. Terike az udvaron állt, és fölfele nézett.

Hetekkel később gyöngybetűkkel írott levelet hozott a posta, amely arról tájékoztatta Évit, hogy szerencsésen hazaértek, de indulniuk kell bevetésre. Harangozó Jancsi írta. Az élére hajtogatott papiros alján két németül írott verssor volt olvasható: *Távol boríthat sírhalom, Örökké rólad álmodom*.

SZÉKELY FERENC (1951) Vadasd – Erdély

SZÉKELY FERENC
Figyeld…

Figyeld a múló pillanatot,
mert sosem tér vissza,
elvánszorog,
fűbe harap,
meg sem szólít,
csak biccent:
na, mi van?
s egy nagy homokzsákot
ottfelejt
ablakodban.

Figyeld a múló pillanatot,
mert ez olyan, mint a várakozás:
megtérdepel a fájdalom,
a hajnal tüzet okád,
a karosszékben hátradőlsz,
vársz,
vársz,
de nem jön
senki.

Figyeld a múló pillanatot,
mert a fák hegyén
ott vannak
a csillagok,
megigazítják a holdat
a napot,
de te semmit sem szólsz,
semmit sem látsz,
csak állsz,
magadhoz öleled a
szertehányt éveket,
s várod a holnapot.

(2021. március 6.)

HALÁSZ MARGIT
Treno Ongaro

9.

Nem így terveztük, ez lett belőle, nem szépítem, vonaton ülök, és szenteste van. Azon tűnődöm, hogy pontosan mettől meddig mondható szentestének a szenteste. Ha például öttől éjfélig, akkor simán elérhetem. Ha már négytől, akkor lekéstem. Úgy volt, hogy csak a nagyvárosig kell vonatoznom, onnan autó visz. De ahogy a közmondás tartja, ember tervez, Isten végez. Miért éppen ezen az estén lenne ez másképp? És ő úgy végzett, hogy egy piros úttörőmozdony húzta kocsiban várakozzam az istállómeleg félhomályban.

Nem így terveztem, mégsem bánom. Arra gondolok, ha Krisztusnak megfelelt a rozoga jászol, nekem miért ne lenne jó ez a kis piros vonat. Dán népmesében érzem magam, kint szikráznak az apró hideg fények. Mi van, ha a mozdony nem is igazi, hanem játék mozdony, melyet épp most akarnak becsomagolni, és egy nagy tér kellős közepén álló, égig érő fenyőfa alá tenni? Állítsátok meg a mozdonyt, ki akarok szállni, motyogok félálmomban.

A mozdony áll. Egyedül vagyok ember a kocsiban, egyedül vagyok ember a Földön. Várom a kigyulladó fényt a fejem felett. Végre felpislákol, de meggondolja magát, és kihuny. Nincs még itt az ideje a fénynek, ezen az estén szigorú forgatókönyv szerint történik minden. A kalauzt ténfergő ólomkatonának nézem, épp most keresgéli a játék sípját. Belefúj. Hajrá, fogyjon az út, testvéreim, sietek hozzátok.

Nagyot ránt a mozdony, előrebukom. Mint égi jelenés, megnyílik az ajtó, és begurul egy babakocsi. Az orrom előtt áll meg, keresem a kezet, mely betolhatta, de nem látok semmit, csak az ajtó csapódását hallom. Rápihenek pár másodpercig a csodára. Próbálom a formális logika szerint értelmezni. A csodába már, a csodálatost nem lehet tudományosan megmagyarázni. Egy dedet tolt be valaki az üresnek hitt vonatkocsiba. Ezt a babát istenuccse nekem rendelte az ég. Az igazat megvallva jó pár éve letettem a mindennapi gyereknevelés édes terhét, szívesen átadom másnak a soha viszsza nem térő alkalmakat. De kit érdekel, hogy én mit akarok. Itt egy új életről van szó! Állj fel, vedd öledbe, és ringasd.

Állok a vonaton a babakocsi felett, vihar előtti csend. Nagy levegőt veszek, ujjaim begyét félve indítom, nehogy felijesszem a jövevényt. Nem szeretném megzavarni az álmát. Tapogatom, fogdosom, de nem érzem testének melegét. Mi ez az egész? Tudni akarom az igazat. Megragadom a tolókart, a fény felé nyomom a koszlott járgányt. Érdes tapintású pokrócot matat a kezem, egy cumisüveget és pár fémdobozt lelek. A cumisüveg már megvan, de hol a baba?

A baba ölben érkezik. A riadt szülők másik két kisgyermekkel épp felugranak a mozgó vonatra. Szerencsére nem magas a lépcső, így baleset nélkül megússzák. Persze, hogy megússzák, hisz ezen az estén minden hibátlanul megírt forgatókönyv szerint történik. Ez a vonat megy...?, kérdezi az áldott állapotban lévő fiatalasszony, és egy ellenkező irányban lévő várost említ. A vonat robog. Nincs megállás. Ezt az utat végig kell járniuk. Mégpedig a végállomásig, javasolja a kalauz, mert onnan tíz perc várakozás után indul vissza a szerelvény. Úgy kábé másfél-két óra múlva érnek vissza a nagyvárosba, és felszállhatnak a nekik rendelt vonatra. Arra, ami hazaviszi őket.

Rínak a dedek. Vagy inkább erőtlenül nyekeregnek és nyafognak. Az egyik kislány megáll az ajtónál. Hiába kérlelik, üljön le, nem mozdul. A rongybabája ruhája az ajtónyílásba szorul, hiába ráncigálja, nem engedi az ajtó. Ez a baba immár az övé. Egyetlen vágyat érzek, robogjon a vonat, vagy inkább szálljon fel az égig. Ott történnek most a csodák, legyen a másfél óra másfél másodperc. A Kisdedhez imádkozom, mozog a szám, mint a nagyanyámé mozgott imamondás közben. Arra kérem az Urat, ha már megszületett, juttassa ezt az áldott családot haza, de minél előbb.

Nem így terveztem, de ez lett belőle. Nem szépítem, vonaton ülök, szenteste van. Már nem érdekel mettől meddig mondható szentestének a szenteste. Aggódom értük, féltem őket. Különösen ezt az áldott állapotban lévő sokgyerekes, sokszoknyás, ártatlan arcú szüzet. Honnan jönnek? Kik ők? És hová mennek? Zakatolnak, hasogatnak bennem a kérdések.

Honnan jövök? Ki vagyok? Merre tartok így szentestén a fényárban úszó vonaton?

10.

Kötök a vonaton. Végeztem a *Holt lelkek*kel, szegény Csicsikovot lefülelték, ezen gondolkodom. Van a szem látóterében egy szélső sáv, melyet akkor is lát az ember, ha előrenéz. Nos, ebben a sávban ül egy utastárs, és pofátlanul bámul. Ez még nem lenne baj, de közben ütemesen dobol az ujjával a lecsukható faasztalkán. A baj az, hogy egyre hangosabban dobol.

Tiszta simát kötök, agyjógának szánom. Olvastam valahol, hogy a kötés szabályozza a szívverést, csökkenti a vérnyomást, a vér kortizolszintjét, és enyhíti a stresszt. Hát ez az! Kezdek nagyon ideges lenni ettől a dobolós fazontól. Miért nem mobilozik, vagy mit tudom én, bámulja a tájat. Az ablak mellett ül, mibe kerülne az neki? De nem, ő dobol, és engem bámul. Egyszer régen, akkor is vonaton utaztam, egy meglehetősen idős, jól öltözött úr elég pofátlanul stírölt egy középkorú nőt. Mire a nő odament hozzá, és számon kérte, milyen jogon legelteti rajta a szemét. Nézni csak tán szabad, kiskéremszépen, mondta a férfi. Ennyi maradt nekem, ezt már ne vegye el tőlem, drága.

Vonaton kötni nagyon finnes. Ezt egy finn barátnőm mondta, és volt szerencsém a valóságban is meggyőződni mondása igazáról. Helsinkiben szálltam fel a Tamperébe tartó gyorsjáratra. Húsz fok volt kint is, bent is. Csak kint mínuszban. Végre lebontottam magamról pár réteg ruhát, melyeket hely híján magamra rakosgattam, a vállamra, az ölembe, a lábamra. A szőrmeusánkámból párnát csináltam a fejem alá. Bámultam a hóból előbukkanó bordó faházikókat. Magyarán léháskodtam. Azért írom ezt, mert a finn vonaton rajtam kívül mindenki kézműveskedett. Kötött, horgolt, fát faragott, hímzett, rajzolt, origamizott. Én, balga kelet-európai nem vittem magammal semmilyen alapanyagot. Először arra gondoltam, hogy a kézzel kötött sálamat lebontom, szép lassan, és ezzel belépőt nyerek a Mumin kézimunkaklubba.

Kalevala professzor is az utasok között van, ismeri mindenki. Elkezdek beszélgetni vele. Egy kis szigetről jár be nap mint nap Helsinkibe. Természetesen vonattal. Ezt úgy kell elképzelni, hogy leszáll a vonatról, sífutó lécet köt a lábára, és irány a tó. Nyáron meg csónakba ül, és simán hazaevez. A hosszú vonatúton sokat lehet olvasni, nagyon olvasott lesz az ember az utazástól, jópofáskodom. Nem, nem, ő kézműveskedni szokott, fát farag, csak most éppen végzett a famedvéjével. Egyszerre nagyon ugornak érzem magam finn rokonaim között, benne van a pakliban, hogy kétségbe vonják ezt az egész nyelvrokonságot. Nem is tétovázom, másnap kölcsönzök Tamperében egy sífutó lécet, azzal járok nap mint nap a könyvtárba és az ábécébe. Oldalamon tariznyával lődöző szíjas ugornak érzem magam.

De visszaülve az ongaro trenóra, állomás következik. Csak felszáll valaki, gondolom, és a dobos fazont kizökkenti a meglehetősen idegborzoló szerepéből. És igen, jó a csillagállásom, egy népes család száll fel. Ráadásul kiderül, hogy a dobos helybitorló kakukkutas, aki más helyét használja. Fellélegzem. Végre nyugodtan köthetek, azaz köthetnék. Mert egyik újdonsült utastársam kedvenc hobbija a kötés, és vége-hossza nincs történeteket mesél fiatalasszony korából, amikor csodájára jártak a kézimunkáinak és kötéseinek. Mi lesz ebből?, kérdezi. Fogalmam sincs, felelem, el szoktam kezdeni, és közben kialakul a forma, a végén meg szépen összeáll az egész. Furcsán néz rám. Ő még ilyen zagyvaságot nem hallott. El sem tudja képzelni, hogy kész terv nélkül bármi jót lehetne csinálni. Szó szót követ, és már azt is kétségbe vonja, hogy egyáltalán tudok kötni. Amikor világossá válik, hogy lőttek az agyjógámnak, összehajtom a kötést, beleteszem egy reklámszatyorba, félredöntöm a fejem, és lecsukom a szemem. Hallom, amint arról hadar, hogy van itt ez a nő, én, aki minden szabásminta és elképzelés nélkül csak úgy köt. Szép, szép a fonal, de ő mérget venne rá, hogy van valami komoly mentális zavarom.

Finnországról álmodom, a Helsinki–Tampere gyorsjáraton ülök kötőtűkkel a kezemben. Egy aranyszín sálat kötünk az utastársakkal, mindenki ott köti, ahol éri. Professzor Kalevala lehúzza az ablakot, a sál kikígyózik, szarvasformát ölt, és meg sem áll a hidegkék égig.

SZIGETHY GÁBOR
Egy korty magyar bor IX.

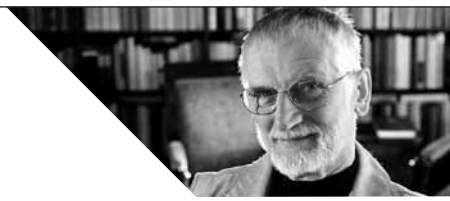

(**Kóstoló a Mesterrel)** Meghatott örömmel fogadtam el a kora őszi, napmeleg estén Babits Mihály megtisztelő meghívását.

Szerény borral kinállak íme
nem Szekszárd régi lángbora:
ennek világosabb a színe
és szelídebb a mámora
de mégsem altató, butító
s nem durva főleg, s nem hamis
s vélném, baráti körben itt jó
olykornap ily olcsóbb bor is.

Babits Mihály szekszárdi szülőházának napsütötte kertjében, a kert közepén, a fűben a szobrász Farkas Pál által kővé álmodott bőrfotelben ül a költő emberléptékű bronzszobra. Sokat látott, gondoktól gyötört, korán öregedő, bölcs férfi. Babits Mihály bronzszobra szeret itt üldögélni, körülölelik gyerekkori emlékei.

Szekszárd *lángbora* a költő Garay János jóvoltából 1846 óta a Bikavér; az *olcsóbb* bor: Kadarka – kora délután, baráti körben társalogva, alkonyatkor, kerti asztal mellett szerelmemmel üldögélve, éjféltájban kezemben verseskötettel magamban iddogálva jókedvre hangoló remek gondűző. Babits Mihály tudta: „a kadarka magyar ital, sőt magyar nemesi ital, mint a Berzsenyiek és Vörösmartyak költészete". Őszi estéken kedvelte, itta mértékkel a költő a *szelídebb mámorú* Kadarkát.

Szeretnék a Mester kedvében járni, őszi estén, 2021. október 7-én ötéves szekszárdi Kadarkával kínálom: Vesztergombi József Remete Bor, 2016. Kóstolom én is, egyetértünk: ez a bor nem *altató,* nem *butító,* nem *durva,* nem *hamis*. *Őszi pincézés* idején töprengésre, múltba révedésre csábító, jóízű borocska.

Csöndes a tanya, nincs dolog.
Szunnyad a must a csömögén,
s a pince tikkadt melegén
pihennek boldog óborok.

Óborok sorsa: egyszer minden borospalackot kinyitnak.

2015. december 3-án ittam egy Eszterbauer-borvacsorán akkor kétéves Sógor Kadarkát. Eszterbauer Ildikó *mindennapokra* szánt italként kínálta: „A Sógor fiatalabb, a Nagyapám nevű Kadarka az idősebb ültetvényekről származik, ebből következően a most kóstolt Sógor könnyedebb és tegyük hozzá: vékonyabb is." A mézes-diós gesztenyével tálalt nyúlcomb nem kifejezetten mindennapi étel, de a „vékonyabb" bor illatosan illett hozzá. Jóízűen kortyolva a Sógor Kadarkát, az igazi meglepetés: a borospalackon a címke.

A régi fénykép lenyűgözött: „A képen anyai ági őseim 1935-ben készült szüreti fotója látható. A középpontban paraszti családunkból felemelkedett borkereskedő Aszalai sógor áll, aki még szüretre is nyakkendőt kötött. A lovon ülő hetyke katonasapkás fiatalember Szöszke sógor – Pálinkás Laci borászunk nagypapája –, és természetesen ott vannak feleségeik is, a Gránicz lányok, köztük az én nagymamám..."

Az akkor vásárolt, évek óta borhűtőben őrzött palackot időnként elővettem, nézegettem a régi, nem fakuló fényképet.

Elérkezett a nagy pillanat: egyszer minden borospalackot kinyitnak. Megkínálom a Mestert a kilencéves borral. Óbor: múltidő. A Mester pörgeti poharában a bort, egy hosszú korty, összehúzott szemmel figyeli a fák lombsátora mögött lassan eltűnő napot, kezébe veszi a borospalackot, tekintete mintha belebújna a régi fényképbe. „...a szekszárdi kadarkaszüret képe nem a mulandóság érzését hozza nekem. Inkább a titokzatos maradandóságét, mely minden mulandóság mélyén ott lappang. Mert hiába csúszik ki alólam a hegy, az csak olyan, mint a szédülés, igazában most is csak azon a hegyen állok, ez a szüret talán folyton tart azóta, ez az igazi valóság és állandóság."

Beszélgetek a bronzszoborral. Poharamban igazi „beszélgető" bor: Dúzsi Tamás 2018-as évjáratú Kadarkája. Semmi titokzatosság, semmi maradandóság (gyorsan ürül a palack!), sötétlilába hajló cseresznyepiros vörösbor: sok szín elfér ebben a borban, sokféle gondolat megbékél egymással beszélgetés, iszogatás közben.

Faggatom a Mestert: mit tud atyai dédatyjáról, számon tart-e a családi emléktár valamit Babits Mihály megyei főorvosról, aki 1826-ban a kórházban lábadozók étel- és italrendjéről így rendelkezett: „Arra szorosan felvigyázzon az Ispotály Curatora,

hogy a betegek egész esztendő alatt egészséges jó bort, nem pedig újat ihassanak; vagyon az Ispotálynak tulajdon bora, melyből a beteg számára a bornak javát kell meghagyni, vagyon jó pincéje is, melyben a bort ónak, egészséges állapotban könnyű fenntartani…"

Tudták a költő ősei: csak *jó* bort szabad inni, s bölcs ember számára az óbor az igazi boldogság. Ez a hároméves Dúzsi Kadarka remek *aligóbor:* nem az életünk során örökké tartó, végenincs szüretet idézi emlékezetünkbe, nem a maradandóságot, nem az elmúlást. Ez a Kadarka jelen időben élő bor, a címkén Babits Mihály versének részlete is a szüret utáni *édes otthon* békéjére emlékeztet.

Mikor a nappal megin' enyhe,
mikor az ember újra vig,
mikor csupán a beteg renyhe,
amikor a diót verik,
mikor szellőztetik a pincét
s a gazda a tanyán időz:
őrizni a hegyeknek kincsét
fényes fokossal jár a csősz:
édes az otthon.

Ha ne adj' Isten kórházba kerülök, 1826-ban szeretnék a szekszárdi megyei ispotályban betegeskedni, és Babits Mihály megyei főorvos úr jóvoltából délben és este egy-egy pohár hároméves Dúzsi Kadarkát kortyolgatni.

Bontom a következő palackot: Sebestyén Pince, Kadarka, 2018. Meglepően átlátszó, a borász Sebestyén Csaba szerint „cseresznyepiros színű vidám, légiesen könnyed… kicsit hűvösebben nagyon itatja magát" ez a bor.

Könnyed bizony: kertben, kapálás közben minden sor végén nyugodtan felhörpinthető egy pohárka – nem fog a fejünkbe szállni. Ha maradt ebből a Kadarkából tavalyról, szüretelés közben kancsóból *nagyon itatja magát.* Sebestyének birtokán még hagyományos kézi szüretelés és kézi válogatás után kerül présbe a szőlő. Talán még puttony is akad arrafelé.

Miközben kortyoljuk a *légiesen könnyed* bort, a Mester gondolataiba merülve régi szüretek emlékeivel bíbelődik. „Vajon dívik-e még a hagyományos, kedves mozdulat, ahogy a szedőlány a bajuszos férfi mögött ágaskodva, puttonyába üríti kosarát? Mindez nem nagyon fontos: ami volt, az valahogy ma is mind megvan, az életből semmi sem veszhet el, mert az élet egészében egy, a maga történeti egységében, akárcsak egy ország. Amilyen például Magyarország. Hozzátartoznak az elveszett részei is."

Egy pohár Kadarka 1938-ban: nem hegedő, sajgó seb Babits Mihály lelkében Trianon.

Egy pohár Kadarka 2021-ben: nem hegedő, sajgó seb Trianon millió magyar szívében.

Próbálom megfejteni, a költő számára is érthetővé tenni, hogy a Tüske Pince borának miért Harmados Kadarka a neve. A Mesternek be sem merem vallani: felületesen először *harmatos*nak olvastam a címkén a bor nevét. Pedig a pince tulajdonosa, Halmai Csaba a palackon pontosan tájékoztatott, mit kell tudnunk, mire kell figyelnünk, amikor majd kinyitjuk a palackot és megkóstoljuk ezt a bort. „A kerékhegyi Kadarka telt fürtjeinek a harmadát a nyár közepén eltávolítottuk a tökéletes beérés érdekében. Ehhez jött még a napos, meleg szeptember… Régi időkben más volt a jelentése. Ekkor a módosabb gazdák a szőlőt művelésre kiadták a termés 1/3-áért. Ajánlom paprikás csirkéhez, a nagymama perecéhez…"

Így már minden világos. Egy korty, kettő, három Harmados Kadarka, 2019: paprikás ízű japán selyem. (Nem kimonó! Miniszoknya!) Jöhet a paprikás csirke, nekem a melle, hitvesemnek a combok. Azt még öreg szekszárdiaktól meg kell tudakolnom, hogy vajon Halmai Csaba nagymamája sütött-e unokája számára felejthetetlen ízű perecet, vagy volt hajdan Szekszárdon egy csak itt ismert, csak itt sütött *perec,* amelyet sötétedéskor, a napi munka után elpihenve a verandán, a pince előtt a diófa alatt, présházban a dikón elheverve, Kadarkát iszogatva majszoltak élvezettel az itteni emberek.

Perecet nem, de csodás illatú, ízű szekszárdi mézeskalácsot nemegyszer ettem a Petrits család négy év múlva, 2025-ben már kétszáz éves mézeskalácsműhelyében, boltjában. Évizede, 2011. február 22-én a budavári Márai Szalonban Petrits József sokunknak elmagyarázta: a különböző, különleges fűszerezésű mézeskalácsokat (a recept szakmai és családi titok) különböző borokkal érdemes összekóstolni, élvezettel elfogyasztani. Akkor egy villányi rozéba mártogattam az alkalomra készített, korábban így soha nem fűszerezett mézeskalácsot. Petrits József segített: a cukormáz nélküli – ne édesítse a bort! –, hosszúkás mézeskalács végét le kell harapni, utána érdemes a borba mártani, így a tészta könnyebben itatódik át a borral.

Itt, a kertben nincs perec, nincs szekszárdi mézeskalács, de *Ősz és tavasz között,* amikor már *elzengett az őszi boros ének,* ez a Harmados Kadarka bármikor fogyasztható. Babits Mihály bronzszobra is rábólintott. Láttam.

Asztal mellett, füvön, a földön őrt áll két kibontott palack. Két pohárban két Kadarka a kerti asztalon: Heimann és fia, 2019 és Takler, 2018.

Kóstolom az egyiket, kóstolom a másikat. Ez is remek, az is remek. Egy kicsit jobban ízlik… Kedvelem Heimann Zolit, kedvelem Takler Ferit. Egyiket így, a másikat úgy. Barátaim.

Élveztem, amikor 2011. október 25-én baráti társaságban Heimann Zoltán bemutatta a Liszt Ferenc-évfordulóra készített borát. „A paraszt végzi a dolgát, kapál, szőlőt termel, ebből bor készül, és felkérik: Liszt Ferenc-év lesz, a világhírű magyar muzsikusnak sok köze volt Szekszárdhoz, sok köze volt a Kadarkához, itt az idő: legyen Liszt Ferenc Kadarka. Megcsináltuk. Én maradtam parasztnak, a bor maradt bornak, a többit hozzáadta a Liszt-év."

Élveztem, amikor tizenöt éve a pincében Takler Feri – már estébe hajlott a délutáni borkóstoló – újabb és újabb palackokat bontott, s kedvtelve iszogattuk a jobbnál jobb vörösborokat. Takler Ferenc, a szekszárdi borász éjféltájban egyértelműen és félreérthetetlenül fogalmazta meg mindannyiunk számára a feladatot: *Pusztítsuk a vörösöket!* Pusztítottuk. Elszántan, derekasan.

Ürülnek a palackok. Segélyt kérően nézek a kőfotelben pihenő költőre: Takler Kadarka, 2018 vagy Heimann Kadarka, 2019?

A nagy költők mindig válaszolnak.

„Egyéb mámorok is áradtak itt a Kadarkáén kívül. Igen, innen [Szekszárdról] messze lehetett ellátni a forrongó, idegen jelenbe éppúgy, mint az otthonos magyar múltba."

Forrongó, idegen jelen: 1938, Budapest, Magyarország, Európa.

Otthonos magyar múlt: több mint nyolcvan évvel ezelőtt vajon mire gondolt Babits Mihály? Kancsó, kedvére töltögetett Kadarka vezette vissza őt az *otthonos magyar* múltba. „Gyermekkorom édenét élesebben látom magam előtt, mint azokat a helyeket, ahol tegnap jártam. Mintha nem is a szekszárdi tájat vetítettem volna a Vérmező ködére, hanem ellenkezőleg, ez a homályba burkolt Vérmező, s a távolról rémlő házak, s maga az egész Budapest városa csak a szeszélyes sors múló és változó ködfátyolképe volna, amely legfellebb véletlenül és időlegesen fedheti el tőlem az édes, otthonos dombokat, azok minduntalan kibukkannak."

Felhősödik, sötétedik a kert fölött az ég. Próbálom megvidámítani a Mestert: Mészáros Pál Classic Collection 2018 Kadarkája. Fajsúlyos, nehéz bor, olyan borász alkotása – maga állítja –, aki „a jó értelemben vett protestáns nyakasság" képviselője, mert ez a „nyakasság elengedhetetlen a szőlő neveléséhez, a bor készítéséhez".

Kortyolom a paprikás ízekben, illatokban sűrű bort: egyesíti bennem, egységgé kovácsolja lelkemben Babits Mihály mélyen hívő katolikus és Mészáros Pál tántoríthatatlan református hitét.

Minden borász számára kihívás a Kadarka. Mészáros Pál szerint „olyan ez a fajta, mint egy szeszélyes művésznő: szépen kell vele bánni, beszélni, mert nagyon érzékeny a betegségekre, az éghajlatra".

A *szeszélyes művésznők* között van olyan, nem kevés, akire csak azért emlékezünk, mert elviselhetetlenül szeszélyes volt, s van, akinek mindenkit meghódító, elbűvölő mosolya él emlékeinkben. Mészáros Pál Classic Collection 2018 Kadarkája emlékeimben sokáig élő mosoly.

Sötétedik, gyertyát gyújtok. A főtéren a nagytemplom tornyában vecsernyére harangoznak. A bronzszobor keresztet vet. Ilyenkor

nyáron, vagy őszi hamar estén
komoly tanulsággal teli
megy haza az igaz keresztény.

Mi még a Mesterrel, igaz keresztény és keresztyén örökké hajnalt várók, itt maradunk a kertben.

Ahogy régi magyarok mondták: *a saroglyában akad még egy palack bor, legyen az a Jánosáldás.* Kadarkára gondol, Kadarkáról mesél Babits Mihály.

Sötétzöld színű és tömött a tő,
egy-egy vörös levéllel néha tarka;
édesen lankad, érve csüggedő,
kékes fürtjével a nemes Kadarka.

Szeretném meglepni, megajándékozni a Mestert. Ünnep ez a mai este, ünnepi borral kell koronázni. Örök élettel nem, de boldog élettel megajándékozza az embert a jó bor. Hatszáz palack készült ebből a számomra ez ideig ismeretlen Kadarkából. Ma tudtam meg (telefonon beszéltem a borásszal), hogy képzeletem kertjében, ma este mi ketten – a Mester és én – kiváltságosok vagyunk, mert utolsóként kóstolhatjuk ezt a bort: a kerti asztalon az *utolsó* palack Illyés Kúria Kadarka 2019. „Ilyen bor nem születik minden évben" – állítja dr. Illyés Miklós, a Kúria tulajdonosa. Kortyolom a bort: igaza van. Elvarázsol az ital, de egy borról, amelyet már soha senki nem fog inni, amely már nincs, nincs értelme ódákat zengeni. Arra gondolok, ha ihatta volna, erről a csodás borról írta volna Babits Mihály: „A Kadarka még rác őseimmel is összeköt, ha voltak egyáltalán rác őseim. A szekszárdi szőlőhegyről messze látni. Az egész régi Nagy-Magyarországot láttam arról a dombtetőről, mint egy tág kerek udvart a tanyák körül, melynek egy kicsi, de nyájas szelete ez az aprócska szőlőbirtok, a sorompóig s a nagyanyám-emelte kőkeresztig."

Babits Mihály tanúságtétele 1938-ban mai magyaroknak: magyar életünk, európai kultúránk határa ott van, ahol még állnak az őseink állította útszéli kőkeresztek.

BUDA ATTILA
Mit tudhat az olvasó?

BUDA ATTILA (1953) Budapest

Ambrus Zoltán és Jászai Mari levelezésének sajtó alá rendezése,[1] a források közül Jászai Mari emlékezéseinek kiadásonként eltérő szövege, aminek néha az azokat felhasználó tanulmányok sincsenek tudatában, felvet egy fontos szövegközlési kérdést, ami a jelennel érintkező, de már lezárult életművek, hagyatékok sajátossága: vajon az utókornak mennyi és meddig terjedő kompetenciája van a legkülönfélébb írói dokumentumok megismerésében, valamint interpretálásában?[2] Hogyan lehet bármely szerző megjelent műveinek kéziratihoz, a kiadatlan, nyomtatás nélküli művekhez és főleg a személyesebb írásokhoz: egy-egy érzelemteli vallomáshoz, szándékolt, esetleg véletlenül fennmaradt levelezéshez, az egykor csak két ember számára létezett bizalomhoz közeledni – a közreadás vagy ellenkezőleg, az eltitkolás tervével? Az utóbbival nyilván nem, mivel a megőrzés eleve a (későbbi) olvashatóságot feltételezi. Hiszen ha a közvetlenül érintettek nem akarnak valamit az utókorra bízni, feltételezhetően meg fogják semmisíteni azt. Töprengésre inkább az ad okot, hogy amit egykor valaki(k) megörökített(ek), s amelynek lehetnek intim, pikáns, valamilyen szempontból kényes vonásai is, de leírása után mégis archiválta az idő, az örökösök, bárki, szerzője pedig életútjánál vagy valamilyen tulajdonságánál, cselekedeténél fogva érdeklődésre számíthat – az vajon a felfedezés, az előkerülés után milyen tartalmi épségben és kommentárokkal kerülhet a nagyközönség elé? A sarkított látásmódú, közkeletű illúziókat, már rögzült jellemvonásokat megkérdőjelező, személyiségfeltáró írások kiadását első megközelítésben lehet késleltetni a közérdeklődés vélt vagy sugallt hiányára hivatkozva, s amikor ez a titkolózás tarthatatlanná válik, valamilyen koncepció alapján csak bizonyos részleteit megjelentetni. A csonkított kiadás, az átírás, átszerkesztés persze bizalmatlanság az olvasóval szemben, nemegyszer párosulva a sajtó alá rendező értelemváltoztató igényével.[3] Az irodalomtörténész, a filológus, amikor tartalomváltoztató/-finomító céllal belenyúl egy fennmaradt szövegbe, még ha a legenyhébb elhagyásokkal, átírásokkal él is, nem biztos, hogy tudatában van annak, hamisított szövegére tanulmányok, monográfiák, népszerűsíthető írások épülhetnek majd, s bár ő maga nem akarta, mégis hozzájárul egy személyiség és világának retusálásához. Mindezt csak egyféleképpen lehet elkerülni: a múlt homályából felbukkanó kéziratok, kéziratgyűjtemények – feltéve, hogy érdeklődő olvasóközönség képzelhető mögéjük, illetve irodalmi, történelmi, művészeti vagy egyéb szempontból mellőzhetetlen forrásnak bizonyulnak – teljes szövegű, körültekintő kommentárokkal és tanulmánnyal magyarázott közlésével. Párosulva az esetleg felbukkanó tabuk kimondásának szabadságával, mert a szövegközlés csupán az alapja a filológus tevékenységének, meg is kell szólaltatnia mindazt, amit a múlt porladó világából a jelen és a jövő olvasója számára is fontosnak tart.

A filológus/textológus szerepének felértékelődése azonban nem csupán a magánlevelek és ezen keresztül a nyilvánosság, a történetiség kérdését érinti, hanem a modern irodalmi kiadásoknak, azaz fikciós szövegeknek is egyik központi problémája. Itt csak érintőlegesen lehet ezzel kapcsolatban Kovács Ilonát idézni:[4]

> […] előbb az olvasó-befogadó követelte ki magának az őt megillető alkotó-szerepet, majd a kéziratok kitüntetett olvasói, a szövegkiadók vitték végbe a maguk forradalmát, amely az *auctoritas* új értelmezéséhez vezet. Azt talán fölösleges bizonygatni, hogy minden író tudatában van annak, hogy a megsemmisítetlen kéziratok előbb-utóbb napvilágra jönnek. […] Bulgakovnak igaza van… Victor Hugo ebben is kivétel, ő ugyanis joggal emlegethetné a cselédek hanyagságát: a Hugo-ház padlásán találtak egy hatalmas kéziratköteget, „elégetni" felirattal, a személyzet azonban már akkor sem végezte lelkiismeretesen a dolgát. […] A levelezések mégis már régóta fennmaradnak, és az írók a múlt század közepe óta mániákus gonddal őrizgetik minden papírfecnijüket. Lehet-e ellenállni a kísértésnek, ha előkerülnek

> a kéziratok-feljegyzések-piszkozatok? Miért éppen a szövegkiadó volna köteles ki nem adni azt, amit az író nem volt képes meg nem semmisíteni? […] És vajon nem volt-e eddig is társszerző, a hatalom részese a másoló és kiadó, anélkül, hogy ennek tudatában lett volna? […] A szöveg élete azonban semmiképpen sem ér véget az utolsó tollvonással, sőt az első kiadással sem, és nyilvánvalóan hozzátartozik a maga furcsa módján a másolók önkénye, a cenzorok szeszélye és a szövegkiadók termékeny hiúsága.

•

Jászai Mari 1926. október 5-én meghalt. A következő évben Lehel István megjelentetett egy válogatást az emlékezésekből, amit még Jászai hagyott jóvá; nyolc kéziratos füzetének erősen rövidített részét.[5] Érthető, hiszen ekkor még sokan éltek az általa említettek közül. A múlt század ötvenes éveinek közepén Jászai írásaiból Debreczeni Ferenc adott ki egy bővebb gyűjteményt. Ez teljesebb ugyan, mint Lehel István változata, de hozzá hasonlóan nem szöveghű: összevon bekezdéseket, átalakít mondatokat, monogrammal jelöl – 1955-ben már igazán ok nélkül – bizonyos neveket.[6] Pukánszkyné Kádár Jolán, miután néhány lényeges vonásában párhuzamot von Déryné Széppataki Róza és Jászai Mari naplója/emlékezései között, szóvá is teszi az olvasás/megértés nehézségeit: „[…] ha növelni akarjuk az olvasók táborát – mint ahogyan akarnunk kell –, könnyítsük meg az oda vezető utat; magyarázzunk bőven és jól, ne kezeljük félvállról a jegyzetszótárt, hanem csináljunk belőle lelkiismereti kérdést az olvasóval szemben. Mert akár jó az, akár rossz, a kezdő olvasóba az először olvasott rögződik belé kiirthatatlanul."[7] Két évvel később jelentek meg Csathó Kálmán *Így láttam őket* című visszaemlékezései a Nemzeti Színház Paulay Edétől Sugár Károlyig terjedő időszakáról, amelynek 1909-től kezdve maga is részese volt.[8] Választott kortársai életében azonban ez előtti időpontokra is kitér, azokra, amelyekről csak hallomásból, színházi pletykákból vagy téves ismeretekből értesült. Az Ambrus Zoltánról szóló fejezet első mondatában éppen a párizsi úttal kapcsolatban olvasható helytelen megállapítás: „Ambrus Zoltán Debrecenben született, ott töltötte első ifjúságát, aztán Párizson át, ahol megszakította útját néhány esztendőre, megérkezett Budapestre – írónak."[9] 1958-ban Péchy Blanka személyes emlékei, valamint a kéziratos hagyaték felhasználásával életrajzot írt Jászairól, amelyet az első után még két kiadásban bővített; ezekben idézte tartalmilag az Ambrusról szóló mondatokat is. Később e sorok más írásokba is beépültek.[10] Az életében és halála után országosan tisztelt tragika azonban – uralkodni kívánva a múlton – emlékezéseiben is magát adta, nem annyira az egykor történtek megváltoztatásával, mint inkább azok sajátos csoportosításával; magyarázatot keresve és önigazolást nyújtva döntéseiért, egyben az utókorra is vetve egy-egy pillantást. Emiatt Földes Anna a naplókat ismertetve kétféle kiadást tart elképzelhetőnek: szerkesztettet az érdeklődő olvasónak, s változatlan szövegűt a kutatónak.[11]

•

A források szövegének teljes közlése mellett, ha érintőlegesen is, de érzékeltetni kell a források őszinteségének kérdését. Jászai naplójegyzeteiben 1901. május 20-án többek között a következőket jegyezte fel:[12]

> Ha elgondolom, milyen más lett volna egész életem folyása, ha egy olyan ember szeretett volna, mint Herczeg Ferenc. Milyen magasságba emelne fel az engem testestől-lelkestől. Még így is milyen jó, hogy ő *van* az életemben. Még így is erkölcsi tengelye lett az életemnek. Jólesik tudnom, hogy megvetne, ha komiszságot vagy ízléstelenséget követnék el. Öntudatlanul apellálok az ítéletére, ha cselekszem. Sejti-e vájjon, hogy mim nekem?

Ez a benyomás a lejegyzés pillanatában biztosan élő volt Jászaiban, hasonló megjegyzései több helyen olvashatók még. Miután 1927-ben megjelent a Lehel István által sajtó alá rendezett kötet ezzel a vallomással, Herczeg elolvasta, s reagált rá:[13]

> Én tulajdonképpen csak Mirja halála után, emlékiratainak olvasásából tudtam meg, milyen tiszta és mély vonzalmat érzett irántam. Az ilyen utólagos felismerés fájdalmas lelkiisme-

> reti furdalásokkal jár, s a túlélőnek az az érzése, hogy nem értékelte eléggé a barátság égi ajándékát.

Kérdés, hogy vajon Herczeg mit mondott volna akkor, ha kezébe kerülnek Jászai naplójából azok a sorok is, amelyeket 1917. október 14-én írt róla,[14] vagy azok, amelyekben 1919. augusztus 3. után felháborodásában Herczeg Ferenc zsidó származású feleségét említette, Herczeg hallgatásának okaként az akkor aktuális elszámoltatásban, s ami abban a pillanatban indulatot váltott ki belőle. Vajon melyik egymást kizáró véleményét gondolta komolyan Jászai: az 1901-ben írtat, vagy az 1917-ben és 1919-ben írottakat? Melyikre lehet mint őszinte meggyőződésére tekinteni?

Az már csak színezi a szövegkiadások közötti kavalkádot, hogy Jászai emlékezéseinek és naplójának 1955-ös kiadásában nem találhatók meg idézett, Herczeg Ferenccel kapcsolatos sorai – hogyan is kerülhettek volna bele, hiszen a kiadás évében az író a tiltott szerzők közé tartozott.[15] Egyébként pedig az 1901-es év bejegyzései néhány szöveghelytől eltekintve az 1927-es és az 1955-ös kiadásokban mintha két különböző variáció nyomtatott változatai lennének, annyira különböznek egymástól.

•

Vajon maguk a levélírók, Ambrus és Jászai mit gondolhattak arról, levélváltásuk milyen publicitást bír el? Jászai gyakori, levelezését egy-egy címzettel felszámoló szokása ellenére a neki írt leveleket visszaadta Ambrusnak, ezzel mintegy átruházva rá a megőrzés vagy megsemmisítés feletti döntés jogát. Ambrus pedig, bár a saját levelezésével kapcsolatban nem hagyott hátra kívánságot, de a hagyatékának jelentős részét kitevő hivatalos és magánlevelezését életéhez, műveihez tartozó forrásnak tekintette, ebből következően közlésre is alkalmasnak tartotta. Baskircsev Mária naplójáról és leveleiről szóló ismertetésében, összehasonlítva a 18. század irodalmi igényű magándokumentumait a 19. század végének hasonló irataival, megjegyezte:[16]

> Ma már, ebben az értelemben senki sem ír leveleket. Senki sem ír az utókornak, sőt nemigen írunk a hozzánk tartozóknak sem. Nem élünk olyan csöndesen, előkelően és kényelmesen, mint a múlt században élt a társaság; sietve élünk s nem érünk rá értekezni a leveleinkben; leveleinkben csak a legszükségesebbre, a tudatni vagy a kérdezni valóra szorítkozunk. És ehhez képest a levelezés nem irodalmi aréna többé, ahol az emberek mutogatják magukat, hanem afféle szellemi budoár, ahol elárulnak egyetmást a lelkükből kíváncsi, idegen szemek előtt. S a mai levelekben nincs egyéb tanulmányozni való, mint egy-egy emberi lélek, a levélíró énje, mivelhogy az „én" oly csodás, szerénytelen valami, mely örökkön elárulja, örökkön karakterizálja magát a telegramm-stílus szószegénységében is.

Ambrus egyfelől hiányolja a 18. század távolságtartó, irodalmi hangnemét és témáit, másfelől belátja, hogy ebben a magánműfajban az intellektus helyébe lépett az emóció – de nem tiltakozik annak későbbi, a levélszövegek segítségével lehetővé váló megmutatása és megismerése ellen.

•

Ambrus Zoltán és Jászai Mari 1885. június vége és december vége között tekintélyes számú levelet írt egymásnak. Ezek Ambrus hagyatékában fennmaradtak, azonban némelyikük szövege csonka, egyes részleteiben töredékes. És szövegükből következtetni lehet arra, hogy teljes levelek is hiányoznak. Feltételezni lehet, hogy őrzési helyükön ugyancsak történt némi „szövegkorrekció", ha nem is Ambrus, hanem talán utódai vagy a történelem[17] közreműködésével.

A közvetlen hozzátartozók előd- vagy rokonstilizációjának Szküllája és a mindenkori sajtó alá rendezők, kiadók álszemérmének Kharübdisze között kell átjutnia a megszokásokra – rokonokra, pályatársakra, a társadalmi viszonyok „hagyományára" – nem tekintő, valamilyen szempontból kellemetlen-, felkavaró- vagy káros(nak minősített) életműveknek, alkotásoknak, kéziratos hagyatékoknak, amelyeknek maguktól értetődően semmi közük sem a szalon-, sem a budoár-irodalomhoz, sem a pornográf, erőszakos vagy egyéb módon botránykeltő művekhez, csupán valami (vélt vagy valódi) érdeksérelem áll ellent megismerésüknek.

Egy levelezés első szelektálója maga a címzett lehet[18] – vagy még előtte a levélíró, aki nem küld el mindent, amit megírt, esetleg nem a megírás sorrendjében postázza, amivel a címzettet és az utókort is zavarba hozhatja. Jászai több levelében utalt arra, hogy csak az utolsó változatot küldi el, a korábbiakat megsemmisítette – bár ez az érzelmi fűtöttség némiképp a szerepnek is része volt. Ambrus leveleit otthonában kulccsal elzárt ládika mélyén őrizte, azok 1885. október közepéig a Vas utca 17-be, Jászai lakására, aztán talán két hétig a Nemzeti Színházba, majd néhányszor Jászai testvéréhez, Büdöskútra, végül november közepétől ismét a Vas utcába, december elejétől pedig megint a Nemzeti Színházba érkeztek. Kérdés, hogy a büdöskúti levelek mind elértek-e Jászaihoz, s az is, hogy ő Ambrus leveleiből mennyit őrzött meg. Mindenesetre azok ma az OSZK Ambrus-hagyatékában vannak, de nem lehet tudni, hogy mikor, milyen körülmények között kerültek vissza feladójukhoz. Ám az, hogy ma ott találhatók, nagy valószínűséggel Ambrus kívánságára történt, s Jászai, aki félt attól, hogy Ambrus leveleit halála után majd mások is elolvashatják, örömmel teljesítette ezt az óhajt.[19] Ugyanakkor cserébe a saját leveleit nem kérte vissza, ami talán arra utal, hogy kétszeri intim találkozásuk, az érzelmek s érzékek játéka nem volt oly végletes, hogy megszakadása felégette volna mindazt, ami előtte volt, s lehetetlenné tette volna eztán a közös színházi valóság elviselését. Jászai is tudta, hogy a történteken túl, ami a pillanat tüzében azonnal elhamvadt, annak írásos visszatérése attól kezdve, hogy visszautazott Budapestre, immár az emlékezés, az értelmezés formájában, az 1885. július végétől december végéig tartó rövid, de intenzív levelezésük maradandó érték. Ambrus Zoltán pedig egyébként is igyekezett minden neki írt levelet, sőt saját levélfogalmazványait is megőrizni; kis túlzással azt lehetne mondani, hogy személyes levelezését az önkifejezés eszközének, az írói életmű részének tekintette. Nem a papírokhoz ragaszkodott, hanem korábbi énjéhez, meg nem tagadott, s talán nem vagy rosszul viszonzott érzelmeihez, az élményekhez meg azok elromlásához; mindegyiket személyisége egy-egy építőelemének tekintette, nem szégyenkezett miattuk, éppenséggel forrásként nézett egyik-másik levélváltására – ez lehet a magyarázata részben a *Midas király* második részében olvasható levélregénynek, valamint első és második felesége neki írt levelei hagyatékbeli hiányának.

Hagyatékok létrehozói, levelek írói és címzettjei, utánuk pedig leszármazottjaik, jogörököseik dönthetnek úgy, hogy amit a kéziratlapok, a levélpapírok megőriztek, az maradjon örökre ismeretlen, s teljesen vagy részlegesen megsemmisíthetik azokat,[20] de úgy is, hogy senki számára ne maradjon titok – legalábbis ami magukat az írásos dokumentumokat illeti. Rajtuk kívül azonban az utókor is változatos módokon opponálhatja a kéziratokba, levelekbe foglalt érzelmi és nyelvi szabadságot. Amikor egy-egy hagyaték sajtó alá rendezése megkezdődik, az irodalomtörténésznek, filológusnak azt kell végiggondolnia, hogy mi az, ami az egykor élt személyek jobb, másféle megismerését szolgálja, s el kell kerülnie mindazt, ami az emberi méltóság nivellálását okozná. Nem közügy például a levélíró és címzett aktuális egészségi állapota; joggal váltana ki megütődést például Ady Endre kórházi kezeléseinek dokumentumcsoportja, levél- és üzenetváltásai orvosaival, halotti jelentése stb. Vagy partnereié, családtagjaié. Azonban még ezt is csak fenntartással lehet a közlés megtagadása okaként figyelembe venni; amennyiben a betegség körülményeit is tartalmazó feljegyzések hozzájárulhatnak a személyiség jobb megismeréséhez, s a testi szenvedés elviseléséhez szükséges lelkierőt mutatják, nem lehet lemondani róluk, legjobb példa erre Babits beszélgetőfüzeteinek teljes szövegű megjelentetése. Minden közérdeklődésre tarthat számot,[21] ami a szerző, a levelezőpartnerek aktív szellemi vagy érzelmi életének része, következménye, ugyanakkor mellőzendő mindaz az ismeret, amely nem szándék, hanem kikerülhetetlen (családi) adottság eredménye. De még ezeket a körülményeket is mérlegelheti a szövegközlő, s legfeljebb az emberi személyiség védelme, nem pedig a kellemetlen ismeretek eltitkolása vezetheti a munkáját.

A Párizsból hazavitt Jászai-levelekhez anyja férhetett hozzá először, akit fia hazaérkezése után azok őrzésére kért meg.[22] Erről Ambrus Mária írt 1886. január végén barátnőjének – talán nem véletlen, hogy a levél szövege töredékes:

> Kedves Irénkém!
>
> Zoltán hétfőn megérkezett, de mindnyájunknak annyi dolgunk volt, hogy nem értünk rá veled tudatni. Hazajött, mint vártuk, rongyosan és ha egy prózai hölgy (és nem én írnám a levelet), azt mondhatnám, egy *kiló* szerelmeslevéllel gazdagabban, de egyébben nem fogyat-

> kozva. Nem képzeled, mennyi adóssága van és most úgy félünk, megint váltókba akar bonyolódni, mert azt mondja, a párizsiak becsületbeli tartozások! De ne firtassuk ezeket, ő maga egy cseppet sem búsul rajta. –
>
> Képzeld, amiket Mihály mondott Mamának, csakugyan igaz és ő meg is mondta előre Zoltánnak, hogy meg fogja Mamának mondani. (Hogyha hazajön, asszony hívja haza. –) Mikor megérkezett és kipakolt, átadott Mamának egy borzasztó pakkot, hogy azt ne nézze meg, persze azért elolvasta (és nekem is megmutatott egyet, mert bűnrészes akartam lenni). Csupa mert [!] borzasztó szerelmeslevél Jászay Maritól. Ezzel foglal […]
>
> Ezt a kis gallért azért csináltam, hogy ha muffel viseled, akkor tedd fel, csókol
>
> Mariska

Feltehetően ezek a levelek voltak a hagyaték első kéziratai. Mellékük kerültek később a Jászai által visszaadottak, s 1931-ig, Ambrus haláláig az egyre gyarapodó gyűjtemény, amely eleinte levélfogalmazványaiból, a neki írt levelekből, kéziratairól, lapkivágataiból állt, változatlan egységben maradt. Ekkor tényleges őrzésüket, a sorsukra vonatkozó döntéseket lánya, majd később unokája vette át. Mivel a harmincas–negyvenes években még sokan ismerték személyesen Ambrust, örökösei joggal igyekeztek – majd később is – megőrizni a róla kialakult képet, némi hozzátartozói eszményítéssel, megszépítéssel korrigálva mindazt, amit a kortársak nem teljes értékű véleményének gondoltak.[23] Bizonytalan, hogy levelezésének hiányait mi okozta,[24] s ami fennmaradt, mennyire teljes.[25] És nyilván nem véletlen, hogy Kozocsa Sándor 1944-es, Jászai Mari leveleit összegyűjtő kötetébe az örökösök csak a Nemzeti Színház igazgatása alatt keletkezett leveleket engedték közlésre.[26]

Az OSZK Ambrus-fondja, valamint a Petőfi Irodalmi Múzeum Ambrus-kéziratai és iratai a két jogörököstől kerültek mai őrzési helyükre. Nem lehet tudni, hogy milyen elképzelés alapján döntöttek éppen e két intézmény mellett – a Nemzeti Könyvtár Fallenbüchl Zoltán munkahelye volt –, az egyik múzeumi palliumban ezek a gépírásos sorok olvashatók, keletkezésük az 1963 és 1974 közötti évekre tehető:[27]

> Az Ambrus-gyűjteményt a család őrzi a Művelődésügyi Minisztérium felügyelete alatt. Időnként megvizsgálták, s eddig mindent rendben találtak.
>
> A gyűjtemény nem teljes. Egy világháború pusztítása után nem is lehet teljes. Csak egy kis töredék maradt meg, ezt a család mentette, rendezte és őrizte, ami nem volt könnyű. Publikálásra a család a II. világháború előtt csak egypár levelet adott (Kozocsa Sándornak). A világháború után a levelezéskötet jelent meg sok adattal.
>
> A magánlevelek – így a Jászai-levelek is – nem tartoznak a gyűjteményhez. Ez a család tulajdona.[28]

Az utolsó mondat arra utal, hogy az Ambrus–Jászai-levelezés megőrzését, annak személyessége ellenére, Ambrus szándékát tiszteletben tartva, az utódok is fontosnak tartották, kimondatlanul is egy későbbi közlés számára biztosítva.

A levélírók és címzettek után egy újabb őrvonalat tehát a leszármazottak, a szerzői jogok tulajdonosai jelenthetnek, akik okosan elősegíthetik vagy meggátolhatják egykori hozzátartozójuk árnyaltabb – vagy számukra kínos, kínosnak tűnő – megismerését; néha kozmetikázva a nagyközönségben már rögzült ismeretekkel szembemenő vonásokat, vagy még nem elérkezettnek látva az időt a vitathatónak, kínosnak gondolt szövegek közreadására. S a második vonalban ők is (tovább) szelektálhatnak a rájuk maradt levelek, dokumentumok közül. Legvégül pedig szerepet kaphat még a rokoni kapcsolatokon túli sajtó alá rendező(k) prüdériája, vagy éppen a bennfentességet sugalló intimpistáskodása is, amelyek ellenkező előjelű, de egyeredetű cenzori álságot eredményeznek. Azt a szövegrontó elgondolást, amely jobban tudja a levelek egykori írójánál, hogy mi (és mi nem) tartozik az olvasóközönségre, mit és hogyan lehet közölni – megváltoztatva, kihagyva mondatokat, bekezdéseket, összevonva egymáshoz nem tartozó szövegrészeket; a direkt átírásokról nem is beszélve. Az érzelmi intelligencia gyengesége, a reflektálatlanság mint a tapasztalatok, ismeretek hiánya és ezért a megértés gátja, az ideológia túlzott jelenléte sokszor jár befogadási, valamint interpretációs nehézségekkel, ez alól a kiadói feladatokra vállalkozók sem okvetlenül mentesek. Utóbbiak végkonklúziója egy-egy szöveggel, szövegrészlettel, összefüggéssel szemben ez is lehet:

„a nagyközönséget ez biztos nem érdekli". E felfogás egyik eredménye a tágan értelmezett „ad usum Delphini" kiadványok sora, amelyek a tájékoztatás és tájékozódás szabadságát kérdőjelezik meg többféle, leginkább eszmei, politikai vagy erkölcsi szempontból. A közlési tiltások természetesen a korlátozó – kiadó intézmény, jelen lévő hatalom, általános közelfogás – igényét veszik figyelembe, de mindig az olvasó megkímélésére hivatkozva. Debreczeni Ferenc saját szövegközlési elveinek bizonyos vonásáról például ezt írta:[29]

> Jászai nem folytatólagosan készítette el emlékezéseit, hanem azt írta le, ami éppen eszébe jutott. Gyakran kétszer-háromszor elismétli ugyanazt, akár mert jobban akarja megírni, akár mert az évek során elfelejtette, miről is írt már egyszer. Ezért ki kellett választani az ismétlésekből a legteljesebbet és legkerekebbet, és felfűzni azokat Jászai életének fonalára. Nem vétettünk ezzel Jászai szándékai ellen, hisz ő is megszerkesztette volna írását, ha kiadásra készíti elő. Ugyancsak kihagyta volna a kortársairól feljegyzett pletykákat és azokat a részeket, amelyekben hatalmas szenvedélye túlságosan is elragadta. Hisz indulata múltán még maga is kitépett egyes meggondolatlan oldalakat és szavakat. Végül azt sem kívánta volna, hogy egy-egy intim gondolata nyilvánosságra kerüljön. Az így keletkezett kihagyások azonban terjedelmében alig érintik a naplót.

A közreadó akceptálható elvekből jut el a szövegváltoztató megoldásokhoz, hiszen a sajtó alá rendező legfontosabb feladata valóban a közlendő szöveg megértésének elősegítése, s ez Debreczeni Ferenc alapfeltevése is. Jászai füzeteiben egyes oldalak hiánya egyértelmű, de először is nem biztos, hogy valóban ő semmisítette meg azokat, másodszor pedig ha mégis ő, távolról sem tépett ki minden meggondolatlan részletet – csak azokat, amelyeket az adott pillanat hangulata így diktálta.[30] Aktuális lelkiállapota pedig igencsak ingatag volt, s politikai véleményalkotásán is világosan látszik egy általános, valamint az ehhez kapcsolódó mindenkori propaganda hatása. Gyorsan változó szenzibilitása követte a közhangulatot, főleg az első világháború alatt és az azt követő években; lelkesedett vagy megcsömörlött, ahogy a napi hírek, események, illetve azok „nemzeti jellegű" kritikája hatást gyakorolt rá. A szerkesztői kihagyások „alig érintik"-minősítése ezenkívül felfogás kérdése: Debreczeni Ferenc szövegközlése valóban teljesebb, mint Lehel Istváné, de ez részben a múló időnek köszönhető, részben az ötvenes éveknek a húszas évek végétől eltérő ideológiai kívánalmainak. A színháztörténet és ezáltal a magyar kultúra kanonizálódott – vagyis bizonyos vonásaiban egyszerre idealizáló és aktualizáló – portréival szemben egy árnyalt, egyben többértelmű, kritikai kép bemutatásától tartó félelem pedig a Márkus Emma és Jászai Mari kapcsolatát tárgyaló fejezet kihagyott szövegközlései alapján mérhető fel. Sajnos a szoros olvasásból az is látható, hogy bizonyos hiányok Debreczeni Ferenc kiadásában is jelölés nélküliek, ezért az olvasó nem szembesülhet azokkal.

Másfelől a pletykák, intimitások, önérdektől vezérelt túlzások, csúsztatások, szélsőértékben hazugságok maguk is személyiségjellemzők, amelyeknek mindig kortörténeti összetevőik is vannak, s a kritikus olvasás képes azokat helyükön értékelni. Az álhírek, álismeretek tudói, a magukat mások sárba rántásával fölmenteni akarók, a konteók megbűvöltjei pedig a semmiből is képesek egy új világot teremteni. A magántermészetű, emlékező, felidéző vagy kommunikációs helyzetet megteremtő kéziratok nemritkán hevenyészett fogalmazást, érzelmi zaklatottságot mutatnak, tartalmuk, stilisztikai állapotuk eltérhet a köznapi normáktól – de ez még nem ok arra, hogy szövegüket átalakítsa a sajtó alá rendező. Főleg tartalmilag. Mivel a legtöbb, valamilyen szövegközlést kísérő tanulmány – mint ez is – valamilyen nagy elbeszélést próbál létrehozni, amelyben a szerző a szereplőket, korukat, eszményeiket, céljaikat, életük eseményeit, sikereiket és kudarcaikat, de legfőképp személyiségük bonyolult teljességét az utókorból nézve igyekszik megérteni és magyarázni, kommentárt fűzhet hozzá, a saját véleményét is elmondhatja – na de a szöveget, ráadásul jelöletlenül, megváltoztatni?[31]

Az 1963-as levelezéskötet megjelenése után Fallenbüchl Zoltán annak szerkesztési elveivel szemben kritikát fogalmazott meg.[32] A tárgyi tévedéseken, a megítélés hangsúlyain kívül főleg azt kifogásolta, hogy a szerkesztő, Diószegi András olyan leveleket hagyott ki, amelyek éppen Ambrus irodalmi és személyes, családi kapcsolataira világítottak volna rá. És bár azok közlése is csak töredékes képet adott volna – továbbá kérdés, hogy egy elképzelhető „teljes" levelezés is mennyire tudja közvetíteni a levelek megírása idején volt valóságot, a levélíró szándékait, gondolatait –, annyiban

az unokának mégis igaza volt, hogy a levelezéskötet bevezetőjének néhány állítása megkérdőjelezhető, mert túlságosan általánosító és egyoldalú. Diószegi András szerint Ambrusnak

> Nem volt szüksége arra, hogy irodalmi levelezést folytasson. S nem volt erre belső igénye sem: tartózkodó, racionális lényétől mindig is távol állt a magánjellegű, vallomásszerű, személyes kitárulkozás, az irodalmi dolgokban való önmutogatás.[33]

Csakhogy két bekezdéssel később arról lehet hosszan olvasni, hogy „Egy-egy ritkább, szorosabban magánjellegű levél érdekesen, hitelesen tükrözi a zárkózottnak, tárgyilagosnak, érzelemtelennek mutatkozó Ambrus természetének gyöngéd vonásait", illetve más levelei „a vehemensen vitatkozó irodalompolitikust, a szellemes és művelt esszéistát, aki [...] irodalmi leveleiben elmélyült, újszerű esztétikai gondolatokat tud kimondani". Diószegi András mentségére szolgálhat, hogy az 1963-as kötet anyagának összeállítása idején a hagyaték őrzői talán nem akarták még Ambrus Benkő Etelkának írt leveleit közzétenni, azokat, amelyek ma a Petőfi Irodalmi Múzeum kézirattárában találhatók. Ezek eredeti teljessége is bizonytalan, de ami fennmaradt, egyértelműen cáfolja a vallomásszerűség hiányát – bár meglehet, Diószegi azt az irodalmi művekben nem találta; igaz, azokban Ambrus saját érintettségét sokszoros áttételekkel érzékeltette. De azon érdemes még egyszer elgondolkodni, hogy Tormássy Gizella Ambrusnak írt levelei is megsemmisültek – talán valóban azért, mert eredetijük forrásként szolgál a *Midas király* második részéhez.

Mindezek után álljon itt az első fennmaradt, Benkő Etelkának írt levél – ha barátság nem lehet, legyen helyette szerelem –, cáfolva a vallomásszerűség hiányát:[34]

> Drágám!
>
> Egész nap magával vagyok most is, s érzem, hogy folyvást ennek a két napnak az emlékében fogok élni – nem tudom meddig, ameddig újra láthatom. Oh, mennyi nap még addig – nélküled!
>
> Üres óráimban – és vannak, mert nemigen tudok dolgozni – féltékenykedéssel foglalkozom. Tartok tőle, hogy miután elmúltam, ismét előkerülnek az érdekes vitézek és egyéb szőkék, s rágondolni valakire – aki két napig meglehetősen unalmas lehetett magának – nem lesz könnyű dolog. De azért próbálja meg, Édes, legalább néha-néha... Olyan rossz volna azok sorsára jutni, akik csak addig számítanak, míg a saison tart, s aztán ott vannak, ahol a tavalyi hó!
>
> Magam is sejtem, hogy így esengeni: „Ne felejts el hamar!" – nem nagyon értelmes dolog, mert hisz nem erő[l]tethetem az emlékezést (ha még úgy elárasztom is magát efféle sorokkal), hacsak ez a szeszélyes kis emlékezet nem lesz irántam különösen kegyes. Tudom, hogy ostoba vagyok, de szeretem az ostobaságomat, mert azt hiszem, ez nem fog akadályozni benne, hogy még egyszer! mikor? – igen, igen boldog lehessek! Az ostobaságom mellett elég jó fiú vagyok, s ha erről meggyőződik (végre!) nem nevet ki, ugye?
>
> Mit írt Kanizsára? Nem írhatná meg nekem is ezeket a szavakat? Csak nem írt annyit, hogy fárasztaná még egyszer leírni?
>
> Ami végelszerelmesedett személyemet illeti: meg kell várnom a levelét, hogy újra írhassak, mert Csabára már nem írhatok, s nem lehetek abban sem bizonyos, mikor leszek Szabadkán. De írt, ugye, és ír megint, mihelyt írhat?... Ha tudná, hogy várom, milyen nyugtalanul és türelmetlenül – többször, többet írna.
>
> Tudja-e, hogy amilyen elszontyolodott vagyok ma, olyan kimondhatatlan boldog voltam tegnap, tegnapelőtt, és amikor úgy megijesztettem magát?! Nagy újság! – fogja mondani, de mikor (akármit beszélnek körülöttem) nem tudok egyébre gondolni! És ne sajnálja az idejét ennek a levélnek az olvasásától: addig, míg írom, mintha egy kicsit mégis közelebb volnék hozzád!
>
> Tegnap visszamentem az ablakhoz, de nem nézett ki. Kis híja volt, hogy őrültségemben be nem kopogtattam – még egy tekintetéért.
>
> Félek, hogy a jövő szombatig nem láthatom. Ha ugyan kibírom odáig, s nem szakítok előbb legalább egy délutánt. Meg fogom tudni az egyetlen repertoire-t, amely még érdekel?

Nem szeretnék olyankor menni, amikor egy félnapig se, hanem csak pillanatokra láthatnám.

Nagyon rossz álmom volt, s ennek a hatása alatt teli vagyok aggodalmakkal. Ugye szeret? Ugye nem szakíthat el tőlem semmi, senki? Ha nem nagy újság is: egyformán, monoton, mindig végtelenül imád

Zoltán

Nagyjából a múlt század nyolcvanas éveinek elejétől a magyar irodalomtudományban és színháztörténetben is megjelentek, helyet kaptak azok a vizsgálati módszerek, amelyek végre mellőzték az értelmezésekben a politikai kereteket vagy egy előzetes feltételrendszer keresését, a műről a szövegre, az előadásról, a színjátszási stílusról, amiről ma már senkinek nem lehet személyes tapasztalata, csak különböző források és feldolgozások segítségével lehet képet alkotni, a személyiségre helyezték a hangsúlyt. Meg kell jegyezni azonban, hogy valamennyire teljes személyiségkép – ami Jászai sokszor széttartó véleményei miatt elég nehéz feladatnak látszik – csak akkor alakítható majd ki, ha az emlékezések, feljegyzések a Jászai által az utókorra hagyott teljességükben nyomtatva is olvashatóvá válnak.

JEGYZETEK

[1] *Mije lehetek én önnek? Ambrus Zoltán és Jászai Mari levelezése 1885–1926,* összegy., s. a. r., bev., jegyz., szerk. Buda Attila, megjelenés előtt.

[2] Tanulságos például Babits Mihály, Juhász Gyula és Kosztolányi Dezső fiatalkori levelezésének kiadástörténete, amely Kosztolányi halálával, 1936-ban kezdődött, s teljes szövegű megjelenéssel 2013-ban fejeződött be. Az első leveleket Babits Mihály adta közre, előszavában evvel a mondattal: „Literatúránk nem nagyon gazdag irodalmi levélváltásokban, s a múlt század közepe óta alig volt ilyesmi, Persze ma még egész terjedelmében ez nem igen volna közölhető." Buda Attila, *Babits–Juhász–Kosztolányi levelezésének kiadástörténete* = Kosztolányi Dezső *levelezése I. 1901–1907,* összeáll., sajtó alá rend., jegyz., tan. Buda Attila, Józan Ildikó, Sárközi Éva, Kalligram, Pozsony, 2013, (Kosztolányi Dezső Összes Művei), 720–775., idézett oldal: 723. Személyes levélváltások, iratok közreadásának szabadságáról és sajtó alá rendezői önfegyelméről lásd még *„láthatatlan selyemsál a számon". Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs leveleiből,* összegy., s. a. r., jegyz., bev. Buda Attila–Pataky Adrienn–Tüskés Anna, Gondolat, Budapest, 2019, 7–10.

[3] Igaz, hogy „Kézirat sosem ég el" – ahogy Woland mondja Bulgakov regényében – lásd Mihail Bulgakov, *A Mester és Margarita,* ford. Szőllősy Klára, Európa, Budapest, 1975, (Századunk mesterei) 462. –, s a teljes tiltás sokszor eredménytelen, azonban a hiányos közlés az eredeti szövegnél is nagyobb zavart okozhat, ahogy ez például a *Szabad ötletek két ülésben* című kézirattal is történt.

[4] Kovács Ilona, *A kéziratok nem égnek el,* Nagyvilág, 1989/8, 1251.

[5] Jelzete: Quart Hung. 2387. A nyolc füzet, valamint a feljegyzések teljes, szöveghű kiadása még hiányzik.

[6] 1962-ben Staud Géza még mindig úgy gondolta: „Egyes szenvedélyes kitételei miatt a teljes szöveg még ma sem közölhető.", lásd Staud Géza, *A magyar színháztörténet forrásai,* 2., Színháztudományi Intézet, Budapest, 1962, (Színháztörténeti könyvtár), 41–42. A „szenvedélyes" kitételek alatt feltehetően az ekkor politikailag inkriminálható, ellentmondásos részletek érthetők, amelyek szemben álltak a Jászai „haladó" képét központba helyező értékelésekkel, hiszen kortársai ekkor már nem éltek. Nem lehet tudni, hogy Staud Géza véletlenül vagy akarattal ad meg hat füzetet a fennmaradt nyolc helyett.

[7] Pukánszkyné Kádár Jolán, *Jászai Mari írásai,* Alföld, 1956/3, [Kritika Debreczeni Ferenc gyűjteményéről], 128. A Jászai-kéziratok közlésének problémái nem ismertek általánosan, napjainkban is az 1927-es vagy 1955-ös kiadás szövegei szolgálnak forrásként, lásd például: Bödők Gergely, *Thália Arész szolgálatában: színház és színházi élet Magyarországon a Nagy Háború alatt,* Korall 2017. (69), 84. – elég csak a 1955-ös kiadás szövegével összevetni az idézett háborús sorokat, máris látható a két kiadás közötti különbség, és akkor még a kéziratokról szó sem esett. Jászai Mari *írásai. Emlékezések, napló, tanulmányok,* vál. bev. Debreczeni Ferenc, Művelt Nép, [Budapest], 1955, 483 [1].

[8] Csathó Kálmán, *Ilyennek láttam őket. Régi Nemzeti Színház-i arcképalbum,* Magvető, Budapest, 1957.

[9] *Uo.,* 46. Az első párizsi tartózkodás kezdete és befejezése másoknál is bizonytalan. *A tóparti gyilkosság* 1986-os kiadásának első fülén például ez olvasható: „Pest után Párizsban töltötte egyetemi éveit." Lőrinczy Huba először 1991-ben megjelent tanulmányában szűkebbre vonta – de kezdetében és befejezésében még mindig hibásan – a Párizsban töltött időt: „Mintegy háromnegyed esztendőn át, 1885 késő tavaszától 1886 februárjáig volt először Párizs vendége Ambrus Zoltán", lásd Lőrinczy Huba, *Ambrustól Máraihoz. Válogatott esszék, tanulmányok,* Savaria University Press, Szombathely, 1997, 15. Máskor a sajtóhiba lehetősége sem zárható ki, mint például Gergely Gergely szócikkében, amely az 1855-ös évet adja meg a párizsi tartózkodás idejeként, lásd *Magyar irodalmi lexikon,* főszerk. Benedek Marcell, 1–3., Akadémiai, Budapest, 1963–1965, XV, I/29.

[10] Az utolsó kiadásban ez olvasható: „Bensőséges kapcsolatuk idején, amikor ifjan megbetegedett, Jászai új és sikeresnek ígérkező londoni bemutatkozását odahagyva, az időlegesen megvakult Ambrus párizsi betegágyához sietve áthajózott a csatornán 1883-ban." [!]

[11] Földes Anna, *Jászai Mari és a magyar színház,* Magvető, Budapest, 1983, 443–448.

[12] Jászai Mari *emlékiratai,* sajtó alá rend. Lehel István, Egyetemi Nyomda, Budapest, [1927], 113.

[13] Herczeg Ferenc 1954-ben meghalt, emlékezései is csak hosszú idővel megírásuk után, 1985-ben jelentek meg nyomtatásban.

[14] A Nemzeti Színházban előadott *Árva László király* című Herczeg-mű próbájáról ezt írta: „Amit reggel még utálok a próbákon – az Aczél Ilona ordító tehetségtelenségét, öreg, löttyedt arcát és aggastyán, törött hangját, mellyel lobogó szerelmét szavalja a vén partnerének –, mindazt estélig csak nevetségesnek látom leolvadni a szerző, Herczeg Ferenc hallatlan ízléstelenségével együtt, aki nem bírt új szerelmével, és az első próbák óta itt lábatlankodik a színpadon, és hogy tessék-lássék, mintha azért volna ott – mindnyájunkat – tanít. Szándékom volt megmondani neki egy ilyen instruálás közben, hogy bizony, a szerző, aki korán jön a próbáira – koraszülöttet kap –, de olyan gyerekes kicsinyeskedés volna törődni a szerencsétlen színházzal, ahonnan, amint az egyik piszok kivonul, beleömlött az új. – ”

[15] Jászai Mari *írásai… i. m.,* 161. A május 20-i naplójegyzet szövege a két kiadásban teljesen különbözik egymástól.

[16] Ambrus Zoltán, *Bashkirtseff Mária*.

[17] Ambrus életrajzírói beszámolnak arról, hogy 1944–45-ben a Gödöllőn őrzött hagyaték teljes épségét nem sikerült megőrizni.

[18] Jászai élete végén Lehel Istvánnal az öregségről beszélve azt mondta, hogy „emlékekből nem lehet élni”, mindig mindent (akarattal) elfelejtett, neki írt leveleket soha nem őrzött meg, lásd Lehel István, *Jászai Mari utolsó szerepe,* Lampel, Budapest, 1931, 193. Az ő levelei azonban több címzettnél megmaradtak, ahogy a Kozocsa Sándor által kiadott kötetben olvashatók, lásd Jászai Mari *levelei,* sajtó alá rend., Kozocsa Sándor, Pintér Jenőné, Budapest, 1944.

[19] Vajon Herman Ottó, Feszty Árpád, Reviczky Gyula, Szomory Dezső és mások nem kérték vissza a leveleiket, s azért jutottak azok a megsemmisülés sorsára? S ha nem, miért nem? Ez is egy kérdés, amire nagy valószínűséggel már nem lehet választ találni.

[20] Ez történt például Emily Dickinson hagyatékával, amelyből életében csak néhány vers jelent meg; verseiből és levelezéséből ma csak az ismert, ami családtagjai szűrőjén halála után keresztülment. Egyik legismertebb verse is hosszú ideig csak a negyedik versszak hiányával volt olvasható. Nemes Nagy Ágnes prózai munkáinak utószavában pedig a sajtó alá rendező Honti Mária többek között ezt írja: „[…] Lengyel Balázs, a hagyaték jogtulajdonosa némely személyes emlékezést családi okból, a kor irodalmi életét – például a népi írók szerepét vagy egy-egy pályaképet […] – jellemző eszmefuttatást pedig személyes tapintatból egyelőre nem kíván közreadni. […] Az író halála után közreadott interjúk sorában nem szerepel Töttösy Beatrice közlése […]. A félbemaradt magnetofon-interjú újraközlése ellen Lengyel Balázs emelt kifogást. Döntését azzal magyarázta, hogy a szöveget Nemes Nagy Ágnes annak idején nem kapta meg elolvasásra, az 1998-as közléshez senki nem kért hozzájárulást, s az interjú készítője nem egyeztetett a jogtulajdonossal.” Lásd Nemes Nagy Ágnes, *Az élők mértana. Prózai írások,* 1–2., szerk., utószó Honti Mária, Osiris, Budapest, 2004, 2/577–578.

[21] Például a már említett Emily Dickinson borítékokra írt versei is, lásd Emily Dickinson, *The Gorgeous Nothings,* ed. Martha L. Werner, Jen Bervin, pref. Susan Howe, Christine Burgin–New Directions, [New York, 2013].

[22] Ambrus Mária – [Ismeretlen] Irénnek; Budapest, [1886.] január 28., lásd OSZK, Fond 471. Ambrus-hagyaték. 1886. január 28-a csütörtök volt, ezek szerint Ambrus 25-én, hétfőn érkezett haza Párizsból. Kérdés azonban, hogy ez a családon kívüli címzettnek szóló levél hogyan maradhatott meg Ambrus Zoltán hagyatékában. Talán éppen a tartalma miatt nem került postára, s bár a családi cenzúra ezt megakadályozta, a Jászaival folytatott levelezés értékét tudva, mint annak egyik mellékszálát, meg is őrizte. A hazajövetel dátumát a családi emlékezet rosszul őrizte meg: a levelezéskötetben 1886 februárja szerepel – lásd Ambrus Zoltán *levelezése,* sajtó alá rend, jegyz. Fallanbüchl Zoltán, előszó Diószegi András, Akadémiai, Budapest, 1963, (Új magyar múzeum), 436. –, feltehetően Lőrinczy Huba is innen vette át.

[23] Például Csathó Kálmán róla szóló emlékezéseit, lásd Csathó, *i. m.,* 46–67.

[24] A hagyatékból hiányoznak a Tormássy–Ambrus-levelezés darabjai. Egyetlen Ambrusnak szólót közöl a levelezés, jegyzetében Fallenbüchl Zoltán azt írja, hogy az első feleség levelei 1944-ben elpusztultak, Ambrus leveleiből is csak az egyetlen közölt maradt meg, lásd Ambrus *levelezése… i. m.,* 436. Ugyanakkor fennmaradtak például Mayer Ilona Ambrusnak írt levelei, Márkus Emma, Bajor Gizi Ambrusnak írt üzenetei és más női levelek.

[25] A második feleségnek, Benkő Etelkának küldött levelek és Benkő Etelka Ambrusnak írt levelei a Petőfi Irodalmi Múzeum kézirattárában találhatók, teljességük kérdéses, a megjelent levelezéskötet csak néhány Ambrus által írt levelet tartalmaz.

[26] Az Ambrus-hagyatékban olvashatók Kozocsa Sándor levélkérő sorai. A válogatást családon belül nagy valószínűséggel Ambrus lánya végezte, esetleg férje segítségével, mivel unokája akkor még egyetemista volt. Jászai Mari leveleinek megjelenése után a kötetről szóló írások a kiadás tartalmáról eltérő véleményt fogalmaztak meg. M[ályuszné]. Császár Edit például a közérdekűségen töprengett, hiányolta a teljességet, „minden írásos emléket, ami Jászai után fennmaradt, tegyenek közzé”, lásd M. Császár Edit, *Jászai Mari levelei,* Századok, 1944/1–3, 135–136. Rédey Mária viszont ismertetésében többek között arról írt, hogy néhány levelet a béke kedvéért ki kellett volna hagyni, elmaradhatott volna hat sor egy Szomory Dezsőnek írt levélből, túl sok a Mihalisi Miminek írt levél. „E részben Halász Gábor példáját idézném, aki észrevétlenül hagyott el egyes neveket, szavakat, félmondatokat Justh-naplójának kiadványaiból.” Lásd Rédey Mária, *Kassainé ifjasszony. Jászai Mari és Kassai Vidor szerelmi regénye,* Nyugat, [Budapest, 1935].

[27] PIM V. 5872/3. A Művelődésügyi Minisztérium elnevezést ugyanis 1957 és 1974 között használták, a levelezéskötet 1963-ban jelent meg; ebben a néhány Jászai-levél jelzése „Cs. t.”, azaz családi tulajdonban. Az átadás tehát valamikor 1963 és 1974 között történhetett. A töredékként aposztrofált hagyaték (OSZK) a maga hatvan fölötti dobozszámával a nagyobb gyűjtemények közé tartozik.

[28] Az 1963-as kötet az 1885-ös és későbbi évekből is tartalmaz néhányat Ambrus és Jászai levelezéséből, de ezek szövege több esetben csonka, s az eredeti levelek sem találhatók meg a hagyatékban. Ez azért is érdekes, mivel a kötet teljes anyagát a megjelenést követő levélszámozással a hagyaték egyben megőrizte – kivéve az említett, megjelenésükben is hiányos leveleket, lásd Ambrus *levelezése… i. m.,* 40., 41., 42., 43., 45.

[29] Jászai Mari *írásai… i. m.,* 438.

[30] „A közmegbecsülés tárgya akart lenni, mint a szomszéd hentesné, mialatt mindenki áhítatos hódolattal tisztelte és becsülte. Ennek a végzetes félreértésnek vagy meg nem értésnek áldozatául elpusztította úgy *Emlékirata*ból, mint egyéb írásaiból mindazokat a részleteket, amelyek érzelmi életébe mélyebb betekintést nyújthattak volna", lásd Lehel, *i. m.,* 67. 1907. május 26-i feljegyzésében sajnálkozott amiatt, mert korábban egész füzeteket elégetett, lásd Jászai Mari *írásai… i. m.,* 213. De a megsemmisített oldalakon kívül is maradtak olyanok – igaz, talán más jellegűek –, amelyek személyes és másokról gondolt érzelmeiről a maga sajátos világképe szerinti tükröt nyújtanak.

[31] A felmerülő kifogások legtöbbször történelemfüggők is, amit kiragadott példaként Robert Goffin *A költészet Ariadné-fonala* című kötete hátsó borítófülén olvasható mondattal lehet illusztrálni: a szerző „[…] meglepő módon kerüli el a költészet társadalmi determináltságának problémáit és túlzott gonddal foglalkozik a költők szerelmi életével, de könyve hibáival együtt is érdekes híd a modern lírai törekvések és a régebbi versek élvezetéhez szokott olvasóréteg között". Nem lehet tudni, hogy a borító szövegét ki írta, de minden hasonló jelenség egy-egy történelmileg körülhatárolható időszak magyarra fordított műveinek szövegével szemben is gyanakvást kelthet – még akkor is, ha azok szövegszerű cenzúrázást nem mutatnak. A társadalmi környezet észrevétlen, ám mindig jelen lévő hatása ellen nagyfokú tudatossággal lehet csak védekezni. Mindenesetre az említett kötet magyar változatát és az eredetit a címnegyed szerint Ferenczi László hasonlította össze. Persze az is lehet, hogy az idézett megjegyzés nem volt más, mint a kiadás idejének elhagyhatatlan ideológiai követelménye.

[32] Fallenbüchl Zoltán, *Egy levelezéskötet margójára,* Filológiai Szemle, 1966/1–2., 224–227. Ahogy az egyes levelek kéziratleírása mutatja, az e kötetben többnyire hiányos szöveggel közölt levelek kézirata a hagyatékban nem található, s nem lehet tudni, a csonkaságot a levélíró vagy az örökösök hozták létre.

[33] Ambrus *levelezése… i. m.,* 22. Irodalmi önmutogatás valóban nem volt jellemző Ambrusra, ám például az őt mélyen érintő „témakölcsönzés" vádat személyes érintettségű levélben kommentálta, lásd Ambrus Zoltán – Riedl Frigyesnek; [Budapest], 1914. május 25., lásd *Uo.,* 226–233.

[34] Ambrus Zoltán – Benkő Etelkának; [Budapest, 1893. október 11. vagy 18.], lásd PIM V. 5872/1. Ismét Babits Mihály egyik versét lehetne idézni, címe: *Őszinteség*. „Fond Ariadném, szent fonalad, / és ahová sem igen, se nem, / tán elvezet majd a szerelem."

SZ. VARGA ÁGNES (KABÓ), Ég és föld II., 2015, papír, szén, 70x100 cm

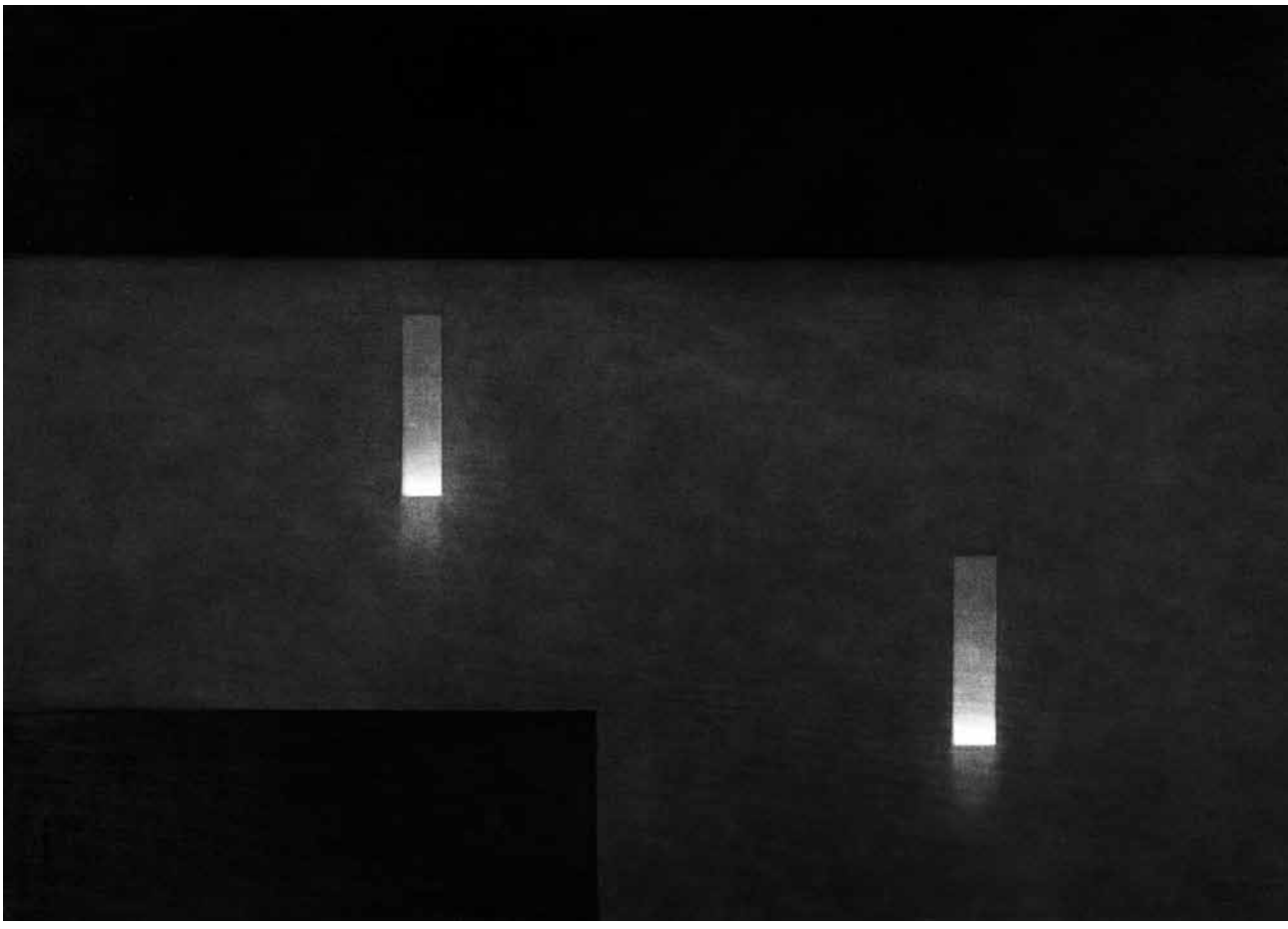

KOVÁCS KRISZTINA (1976) Szeged

KOVÁCS KRISZTINA
„Unoka nem rokon"
A trauma terei egy mikrohistorikus „Bildungsromanban" – Kovács Lajos: Hosszúra nőtt árnyékaink

Kovács Lajos kötetbe rendezett irodalmi hagyatékának egyik nagy meglepetése az életműkiadás I. kötetének címadó szövegegyüttese. A *Hosszúra nőtt árnyékaink* címet kapó, önállóan is megálló korpusz az életművet most közreadó Bombitz Attila kapcsolódó tanulmányának közlése és a kötet jegyzetapparátusa szerint két elektronikus változatban létezik. Egy rövidebb, lekerekített verzió a tervezett regény formázásának felel meg, míg egy hosszabb szövegegység más formázástípussal rendelkezik, és nyitott végű. A textus keletkezéséről szóló összefoglalójában a kompozíciónak is végső elnevezést adó hagyatékgondozó arról is ír, hogy a kérdéses elbeszélés, Virág Jenő közlése szerint, 1990 körül az Esztergomi Helikon számára készült. A hosszabbik feltehetően a továbbírt és „retorikailag megalapozott, szándékosan nyitva hagyott változat" az, amely a „regény" további, időben későbbi részét képezheti. A válogatott művek kiadásában a „nagyregény" munkafájl hét fejezete ezzel a virtuális, nyolcadik résszel kiegészítve került publikálásra.[1]

Az irodalmi örökségből előbukkant nyolc rész a negyvenes évek csehszlovák–magyar lakosságcseréjének hátteréből meséli el a nagyszülők és a szülők históriáját, a narrátor piliscsabai gyerekkorát és dorogi fiatalságát, főiskolás és katonaviselt kalandjait. A szimultán, időváltó elbeszélői módszer segítségével, írja a szövegcsokorról szóló másik közleményében Bombitz, kirajzolódik az emlékező – az eseményekhez distanciával forduló – reflektált fejlődéstörténete. A Kovács Lajos hátrahagyott dokumentumai között „talált" azonos című, az Esztergomi Helikonnak szánt és előkészített szövegcsoportban ugyanaz az egyes szám első személyű, távolságtartó narrátori magatartás a meghatározó, mint a regényfejezetekben. A mindkét változatban előbukkanó szereplők az 1989-es rendszerváltás kontextusában idéződnek meg. Ezzel a regénytöredék egésze laza, de egymáshoz tartozó egységekben mintegy félszáz év magán- és közösségi történelmét fogja össze. Arról azonban csak feltételezéseink lehetnek, folytatja gondolatmenetét a sajtó alá rendező, hogyan és meddig mélyült volna tovább ez az erősen reáliákra építő, szociális érzékenységű, a személyest a közösségi múlttal folyamatosan dialogizáló család- és származástörténet.[2]

Az, hogy Kovács Lajos számára családja lakosságcserében való érintettsége évtizedeken át tartó helytörténeti és irodalmi alapanyagot is jelentett, egyéb adatokból is tudható. A nem sokkal halála után közreadott, pályája előtt tisztelgő emlékkönyv Monostori Imre tollából származó, a biobibliográfiát pásztázó írása egy rövid momentumában említ is egy, a témához kapcsolódó, fontos írást: „Kritikai esszé jön ezek után Kovács Lajos műhelyéből a tragikus felhangú, nehezen feledhető »lakosságcsere« témakörében született emlékkönyvről. (*Otthontalan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák–magyar lakosságcsere 60. évfordulójára,* [szerk. Molnár Imre és Szarka László], 2008/3.)"[3]

A problémakört körbejáró, komplex, sokfajta dokumentumtípust felvonultató gyűjteményt megjelenésekor, 2008-ban, az Új Forrásban megjelent recenziójában mutatja be Kovács. Érdemes egy hosszabb passzust idézni akkori soraiból:

> A hazai körülmények egyértelműen igazolják: felkészületlenül érte a magyar hivatalos szerveket a lakosságcsere felvetése. A gyenge bürokrácia, a hivatalok hiánya, a gazdaság állapota, a tárgyalások huzavonája, váltakozó taktikázása (többnyire) újra és újra gyengítette a kormány pozícióit. S ez újabb emberi drámák forrása. A többször leállt, majd újraindult kitelepítés családokat szakított szét, dobott egymástól távol, az előbbi gyengeségek következtében. Ezúttal is egymást erősítő tanulmányok igazolják az emlékkönyvben, hogy menynyi kálváriához vezetett az akadozó folyamat. Elindult vele egy belső vándorlás, de még a német kitelepítések lezárulását is követte miatta egy összeköltöztetési kényszer. Mint aho-

> gyan a kétszer kettétört életpályák is vontatottan rendeződtek a közigazgatási szakemberek körében: tanárok, jogászok, hivatalnokok stb. életútja kanyargott a visszacsatolt, majd újra elveszített területek és az anyaország között.[4]

A kiemelt részletben definiált, a visszaemlékezésekben és életinterjúkban is detektált folytonos mozgás a *Hosszúra nőtt árnyékaink* cselekményvezetésében, a sokoldalú és változatos határátlépésekben, a határon levést felmutató domborzati formák leírásában ölt majd testet. A kollektív emlékezet, a mikro- és a diplomáciatörténet oldaláról is feldolgozott lakosságcsere a memoárirodalomban és a szociológia gyakori mintavételi műfajában, a narratív életinterjúban is helyet kap. A téma tisztán szépirodalmi reprezentációi között Kovács Lajos szövege már a témaválasztás miatt is fontos vállalkozás lehetne. Emellett figyelemre érdemes azért is, mert bár az így rendelkezésre álló textuson egyes pontokon valóban látszódik a szervesülés hiánya, egyes fejezetek (pl. a nyelvi dimenzióit tekintve az abszurd és a groteszk felé nyitó *Katonanóták, riadók*) idegen testként lebegnek a többi körül, az így egységbe rendezett verzió a szövegtípusok regiszterváltásából, összedolgozatlanságából adódó egyenetlenségek mellett is izgalmas elbeszélői technikákat mozgat. A történetbe háttérként kerül be a lakosságcsere eseménymenete, amelynek főbb csomópontjait érdemes itt és most röviden áttekinteni. A csehszlovák kormány a második világháború után úgy döntött, hogy felújítja a magyarok 1945 végén elkezdett, a lakosságcsere-tárgyalások miatt leállított cseh-morva területekre történő deportálását. Erre azok az 1945. őszi intézkedések jelentettek jogalapot, amelyek minden, állampolgárságuktól megfosztott csehszlovákiai lakost közmunkára köteleztek. A csehszlovák fél úgy gondolta, hogy ezzel ugyanazt az eredményt érheti el, mint korábban: a határ menti magyar többségű területek fellazítását. A deportálások november 19-én hajnalban kezdődtek meg. Az akció összesen 393 községet érintett, főleg a galántai, párkányi, lévai, érsekújvári és zselizi járásokban. A deportáltak száma meghaladta a negyvenezret. A fagyban vagy erőszak miatt elhunytak száma közel ezer fő volt, és több százra tehető azoknak a száma, akik a deportálás elől, a jeges Dunán át Magyarországra menekültek. A kitelepítések Magyarországon megdöbbenést váltottak ki, hiszen a csehszlovák kormányzat ezzel nyíltan megszegte a lakosságcsere-egyezményben vállalt kötelezettségét. A magyar kormány tiltakozó jegyzéket nyújtott át Prágában, valamint a nagyhatalmaknál is panaszt emelt. A protestálásokra a csehszlovák fél nem reagált, így a magyar kabinet 1946. december 16-án megszakította a lakosságcsere lebonyolításának előkészületeit.[5]

A zömmel a Dunántúlra, néha a Duna másik felére sodort életsorsok legalább annyi drámaiságot, mint életösztönt hordoznak, folytatja ismertetőjét a traumatikus eseménysort körbejáró Kovács Lajos: „Mi innen még személyesebben éljük át Ete, Ászár, Komárom, Tata, Szőny mai lakosainak átellenből érkező emlékeit a befagyott dunai átkelésről, a cseh gazdák közt átélt megaláztatások és együttérzések kettősségével együtt."[6] A folyó mint e történések tragikus közege, mint egyszerre természetes és metaforikus határvonal a szóban forgó novellaciklusban is az elszakadás sokfajta konnotációit hordozza. Ennek szép előtanulmányául szolgálnak Kovács recenziójának e sorai is: „De a cinizmus megakadályozhatta még sokáig a hazatéréseket, látogatásokat. Unoka nem rokon. Szülés nem betegség, mondott ellent a hazavágyónak a határt őrző finánc. A másik emlék szerint pedig a kitoloncoló kiskatona is együtt sírt az elüldözöttekkel."[7]

Az eredetileg cím nélküli prózát persze nem csak sokáig tabunak számító fő témája, a történelmi kataklizma feldolgozása teszi izgalmas momentummá. A történet családi sorseseményként való reprezentációja, az egyéni sors identifikációs mintái felől bontakozó szüzsé olyan „Bildungsroman" fejezeteit adja ki, amelynek erős, autentikus hangját a gyerekelbeszélői látásmód teremti meg.[8] A *Hosszúra nőtt árnyékaink* gyászmunkái, köztük például a nagymama halálának leírása, a nagyapa vagy az unoka veszteségtapasztalata olyan mély és sallangmentes képekben tárulnak az olvasó elé, hogy valóban nehezen hihető, ez a kézirat teljes terjedelmében egy számítógép szövegfájljaként várta jobb sorsát. A magyar félmúlt elfojtott traumafeldolgozó gesztusai irodalmi és filmes reprezentációinak ismét nagy keletje van. A szisztematikus múltfeldolgozásnak a lakosságcserék, kitelepítések elhallgatástörténetei fontos részei (lásd legutóbb Szász Attila *Örök tél* című filmjét a sváb lakosságcseréről).[9] Kovács Lajos prózája sűrítéseivel, szubverzív időviszonyaival, érzékeny tárgyleírásaival és térformáinak atmoszférateremtő erejével is figyelmet kelt: „Délután csípős szagokkal telik meg a házunk, izzadt lepedők és huzatok száradnak a kötélen, két napra a kürti inak és ízületek parancsait teljesítjük."[10] Arról nem is beszélve, hogy a szöveg elliptikus szerkezetén túl erő-

teljes vizualitásával is mellbe vágja az olvasót: „Mindig öregnek láttam. Fekete volt, ha kikecmergett az ágyból, hosszú haját olyankor újrafonta. Fekete és fehér, nagyon hosszú, nagyon lapos, tulajdonképpen jellegtelen a konty is. Mellette fehér, papírhártya fülek" *(Átizzadt nagymama-ingek).*[11]

Dominick LaCapra számtalanszor idézett, a traumaelmélet terminológiáját pontosító vitairatában sok szempontból választja el, teszi elkülöníthetővé a hiány és a veszteség fogalmait. LaCapra megfogalmazása szerint: „A hiánnyal ellentétben a veszteség történelmi szinten helyezkedik el, és meghatározott események következménye."[12] A trauma kultúrtörténetének és pszichológiájának egyik legismertebb teoretikusa arra is felhívja a figyelmet, milyen könnyen összekeverhető, tévesen, a két kategória: „Ha a hiányt narrativizáljuk, akkor feltehetőleg szükségszerűen azonosítjuk a veszteséggel."[13] Kovács Lajos novellaciklusában az emlékek elvesztése, a családtagok halálra készülése, az élettől való búcsúzások, a hosszú haldoklással előkészített lassú eltűnések leírásai a privát emlékek szertefoszlását, a családi kapcsolatok zavarát egyesítik a háttérben mindig ott lappangó elszakítottsággal, a família két országba kényszerítésével.

A szüzsé középpontjában álló kataklizma 1948-ban befejeződött ugyan, de még az ötvenes évek végén is voltak rendezésre váró családegyesítési ügyek, főleg az idős emberek ellátása miatt, akiknek a rokonsága Szlovákiában maradt, illetve Magyarországra távozott. A Magyarország és Csehszlovákia között létrejött lakosságcsere-egyezmény keretében összesen 55 487 magyar nemzetiségű és 59 774 magyarországi szlovák nemzetiségű személyt telepítettek át. 1945–1948 között Csehszlovákiából Magyarországra 89 660 személy került, ebből körülbelül 34 000 az egyezmény hatályán kívül.[14] Maga az áttelepítés valóban „úgy zajlott", mondja el egy nyíregyházi adatközlő, Simonics Borbála, mint egy „háborús cselekmény". A bevagonírozások, az erőszak alkalmazása, az utazás körülményei alig valamivel a holokauszt után idézték fel a közelmúlt tervszerűségétől még rettentőbb genocídiumát, erről a lakosságcserében érintettek személyes történetei, konfessziói gyakran számolnak be.[15] Az egyezmény végrehajtásának megkönnyítése céljából létrehozott magyar–csehszlovák vegyes bizottság 1956. június 5-én keltezett 1. számú véghatározata alapján 141 bányászcsalád települt át a dorogi szénmedencéből, Kovács Lajos és családja új élettéréből Csehszlovákiába.[16] Az intézményesen hazánkba telepített 12 528 felvidéki magyar család közül 335 került Komárom-Esztergom vármegyébe, a legtöbben Dorogra, Környére, Leányvárra, Oroszlányra.[17]

Fekete J. József az életműkiadásról és közte elsősorban e novellaciklusról szóló kritikájában a *Hosszúra nőtt árnyékaink*at mozgató elbeszélői pozícióról így ír: „Egyáltalán nem naiv ez az elbeszélői perspektíva, nem is tudálékos, amit egy óvodás kor előtti gyermek élesen lát, és képes értelmezni, az szemléletesen leírva jelenik meg az időváltó narratívában, ami számára még nem világos, az sejtésként jelenik meg, mintegy megágyaz a történések folytatásának." A ciklus, ahogy azt Fekete J. is detektálja, a visszaemlékező narratívát a gyerek narrátor és a fiatal felnőtt visszatekintő pozíciójának váltogatásával hangsúlyozza: „Általánosságban szemlélve az elbeszélő folyamatosan a határátlépés kihívásaival szembesül, amikor zárt közösségből, hatalmi hierarchiától szeretne szabadulni. Gyermekkora helyszínén svábok, magyar telepesek, kitelepített magyarok és cigányok élnek, legmélyebb benyomást a cigányok elemi szabadságigénye és lázas duhajkodása hagy benne."[18] A gyerekszem által kísért brutális beavatások, durva határsértések, a testet ért támadások leírása valóban a fejlődésregény poétikai hagyományának elvárásait teljesítik be. Ez történik a gyerekkori társaságban megerőszakolt kislányt látó mesélő által jelenetezett képekben: „Guggolva találom, derekára szorítja a fölcsavart szoknyát, és véreset pisil. Mikor fölnéz rám, hirtelen leengedi a szoknyát, nem láthatom tovább, amit nem hiszek el, de rám kiabál, menj innen, pisilek, nem látod?" *(Vernek vagy meghalnak).*[19]

A novellaciklus egységeinek egy része zárójelekkel indul, az emlékezés töredezettségét erősíteni szándékozva, az írásjel pedig a hosszú bekezdések végén zárul:

> (Tizenkét éves vagyok. Várjuk Szobon, a határon, hogy megérkezzen. [...] Egyszer el kellett érkeznie hozzánk. Meg kellett néznie mindent, az első pilisvölgyi házat ugyanúgy, mint ezt az újabbat, a városit. [...] Meséli egészen a Dunáig, hogy nem kellett kinyitnia a pakkjait, elég volt elmondania, hogy mivel tömte meg a rekeszeket. [...] Nagymamát nem vetkőztették, nem fogdosták, nem faggatták senki finánc*ai (Átizzadt nagymama-ingek).*[20]

Elsősorban persze az állandó mozgás, a két ország között pulzálás képei tematizálják a történetet. A határőr alakja, egyáltalán, az egyenruhák látványa által keltett bizalmatlanság légköre sokoldalú-

an és bőven adatolva vezetődik fel Kovács prózájában: „(Viszem a feleségemet bemutatni neki, már évek óta nem jártam a Dunán túl, nem szeretem, hogy gyanakszanak rám, hogy turkálnak a táskámban, nem értik, minek járok csak úgy látogatósdiba, gyanítják, nem normális eset az ilyen" *(Átizzadt nagymama-ingek).*[21] Az apa: „[M]ár szökdösött a rosszul őrzött határon anyánkért, ingázott országok, munkahelyek, lehetséges otthonok között a maga gyanakvó ösztönével. Nagypapa a némaságával, a hír nélküli elpusztíthatatlanságával volt jelen. Mindenről ő hallgatott a többiekben, nem is a székről, hanem belőlük hiányzott" *(Megteremtjük a nagyapám-képet…).*[22]

Az uniformis mellett az okmányokban rögzített identitásváltozások olykor didaktikus, olykor erőteljes képei is meghatározzák ezt a prózafolyamot. Az apáról a gyakori utazások ürügyén az is kiderül, hogy „Egyik zsebében a régi, csehszlovákiai okmányai, a másikban az újak, a magyarországiak. Sosem téveszthette el, hogy melyikért nyúljon, és nem is tévedt el soha ebben a kettősségben" *(Megteremtjük a nagyapám-képet…).*[23] A „fehérlap", a kitelepítési ukáz a kikergetés „első ostorpattintó jeleként" bukkan fel az idézett részletben.[24] A dokumentumtípusról tudható, hogy a csehszlovák kormány 1946. augusztus 26-án átadott névjegyzéke alapján állították ki az érintetteknek, és kibocsátása pillanatától személyi igazolványnak számított. A traumatikus történelmi pillanathoz köthető passzus a lakosságcserét átélt visszaemlékezők vallomásaiban, ahogy a novellafüzérben is, a „diszkrimináció" és a „jogfosztottság" ikonjaként bukkan fel.[25]

Kovács Lajos novellafolyamát az elhallgatás, az elliptikus szerkezeti megoldásokban való tobzódás szervezi. Igaz rá mindaz, amit a közösségi trauma magyar irodalmi reprezentációjával foglalkozó tanulmányában, főként közismert teóriákat (elsősorban Judith Herman és Juliet Mitchell tételeit) szintetizálva Bényei Péter megállapít: „[A] személyként elszenvedett traumatikus sérülés másik fontos következménye: a hallgatás állapota, a lélekbe fagyott emlékek szótlansága. Az erőszakos események áldozataira több okból fonódik rá az elnémulás bilincse."[26] A hallgatás megtörésének, hangsúlyozza Bényei, a közösség egészét megmozgató emlékezeti munkának komoly tétje van: a kollektív traumának ugyanis a legfontosabb vonása, hogy nem hirtelen csap le, hanem egy hosszabb folyamat eredményeként, különösebben látványos „tünetek" nélkül fejti ki az identitást ellehetetlenítő hatását.[27] A *Hosszúra nőtt árnyékaink* mesélője ezeket a késleltetett kitöréseket narratív szakadásokkal és tipográfiai változásokkal is megjelöli. Az emlékezés szakadozottsága, a már említett különleges írásjelekkel hangsúlyozott töredezettség számtalanszor egészül ki a gyerek elbeszélő meséjének megszakítását megerősítő fordulatokkal: „Most én mesélnék, ha folyton közbe nem szólnának" *(Ne engedjétek el apánk kezét!).*[28] „Három éves vagyok. Már tudok magamról, és ez megmozgatja körülöttem a világot. Mindenki nekem színezi a képet. Tanítanak: fölkészítenek. Megyünk az első útra. Haza. Nekik haza" *(Megteremtjük a nagyapám-képet…).*[29]

A határvonal mint szimbólum, mint metafora, mint szemantikai egység változatos konnotációiban testesül meg a cselekményben: „Az idő újabb káprázata múlt el, ahogy nagyapa lába is partot ért végre. Hazaért. Megint túl egy *határon*" *(Megteremtjük a nagyapám-képet…).*[30] „Ila előtt a kapu, a kerítés, a kert, a szomszéd ház fala fegyveresen őrzött határvidékké változott" *(Ne engedjétek el apánk kezét!).*[31] A történet zárlataként olvasható fejezet keretbe is foglalja ezt a szimbolikát, amikor természetes módon tér vissza a szöveget végig tematizáló elválasztottság fogalmához, egyesítve ezzel a képlékeny, likvid, folyami vagy egyéb, konkrét (vas)függönyként az életekre záruló limeseket, szintetizálva a bennük rejlő szemantikai lehetőségeket. Az anyának: „[H]atár marad minden, ami két ember között sodródik a Dunával" *(Hosszúra nőtt árnyékaink).*[32] Jurij Lotman a határ szemiotikáját körbejáró írásai egyikében a küszöbök, akadályok, elválasztások fogalmáról így ír: „Az emberi életvilág akkor lesz kulturális faktor, akkor szemiotizálódik, amikor két részre oszlik, valamit jelentő, szimbolizáló, valamire utaló objektumokra és csak önmagukat jelentő objektumokra."[33] A határ rögzített természete, folytatja Lotman, hogy egyik oldalával mindig a külvilág felé fordul.[34] A két oldal közötti mozgás médiumai az olyan heterotópikus köztes terek, mint Kovács prózájában a folyó és a vonat, az elválasztás olyan alakzatai, amelyek ozmotikus természetük révén a kapcsolatteremtést is megvalósítják: „Jön a szürkeruhás, ugyanaz, megismerem. […] Kigombolják a barátomat, a derekamra tapad a tenyerük, kiabálnak, anyánkat is noszogatják, gombolkozik, aztán lerángatnak a vonatról. […] *Összevisszul* bennem a világ, most kezdem nem érteni, amit eddig olyan egyszerűen meg tudtak magyarázni a mesék, apánk anekdotái" *(Megteremtjük a nagyapám-képet…).*[35]

A gyerekíró Kovács Lajos módszere, a mese műfaja és nyelve iránti elkötelezettség jól érzékelhetően hagyott nyomot ezen a szövegen is. Az olyan szóalkotások, mint az „összevisszul", a vérbeli

gyerekíró elkötelezettségeit tükrözik. A történetnek a protagonista katonaéveiről szóló fejezete zseniálisan egyesíti ezt a gyereknyelvi regisztert a Kádár-korszak hivatalosnak szánt szocreál bikkfanyelvével. A szóban forgó novella, a *Katonanóták, riadók* komikumát az egész történetre egyébként nem jellemző groteszk nyelvi erő teremti meg. A konkrét és a mindenkori, ha tetszik, disztópikus limesen teljesített katonai szolgálat traumái mesebetétként, roppant szórakoztató lakonikus stílusban ékelődnek a történetbe: „A háromtestvér-mesehőseink: kisfőnök, nagyfőnök, legnagyobb főnök. […] Titkárnő polgári alkalmazott, száraz, de erősen illatos, állítólag nem hord alsóneműt. Kisfőnök az anyagraktárba csalta egy rejtjeles telefonnal, erőszak történt, a siker miatt azonnal meg kellett ismételni."[36] A gyerekszem nézőpontja kiszámítható gesztusokkal tükrözi az '56-os forradalom részleteit is. Egy másik fejezetben az emlékezés folyamatát egy csokoládéfőzésről szóló anekdota vezeti be: „Nyomasztó és édeskés ízekre emlékszem. A fiúkkal folyton a kereszteződésben ácsorogtunk, kicsit nagyobb lett a forgalom, sose látott nagy fekete személyautók száguldoztak Bécs felől és Bécs felé" *(Másodosztályú történelmünk).*[37]

Gyáni Gábor a kollektív emlékezetről szóló, közelmúltban megjelent esszéjében felteszi a kérdést: hogyan lesz az egyéni konfessziók szétszórt anyagából, a megannyi egyéni emlékezetből kollektív memória? Úgy, hogy egyszerűen csak összeadódnak a partikularitások, miután a kutatás közösségivé aggregálja őket? Ez esetben viszont, folytatja gondolatmenetét Gyáni, a kollektív emlékezet az egyéni emlékezetek puszta derivátuma, amelynek rekonstrukciója azt követeli a kutatótól, hogy gyűjtse össze a lehető legnagyobb számú egyéni emlékezetet a későbbi absztrakció érdekében. Az így feltárt kollektív emlékanyag végső forrása azonban továbbra is az egyes individuum, és csupán az emlékek számossága avatja kollektívvé ezt a fajta emlékezeti konstrukciót.[38] Amikor az individualista és a kollektivista emlékezet fogalmát ily módon összeötvözzük egymással, állapítja meg Gyáni, feltételezzük, hogy az egyén nem pusztán egy adott közösség tagjaként, nem kizárólag annak a keretében emlékezik (emlékezhet) akár a saját múltjára is, ahogy Halbwachs állítja. Az egyéni emlékezés tevőlegesen hozzájárul a közösségek mint tudati képződmények, az elképzelt közösségek keletkezéséhez. Az egyéni és a csoportidentitás nem két külön entitás, hanem ugyanannak az érmének a két oldala.[39]

A *Hosszúra nőtt árnyékaink* fejezetei ebbe a gondolatmenetbe illeszkedve, az átélt és az öröklődő kollektív sérüléseket egységesen kezelve az elhallgatás, a transzgenerációs traumák, a megrekedés fogalmait is gyakran problematizálják. Erről van szó akkor is, amikor a *Megteremtjük a nagyapám-képet…* szüzséjében hallgatásról, „kiböföghetetlen magányról",[40] vagy amikor más helyen a „tudattalanságba merülés fölfoghatatlan szövevényéről" olvashatunk *(Ne engedjétek el apánk kezét!).*[41] De ezt láthatjuk akkor is, amikor az interperszonális kapcsolatokban jelentkező elakadások motivációi között jelenik meg rendületlenül az eredőként szolgáló kollektív trauma: „Most látom, mennyi hisztériát vált ki belőle a hadifogság öt éve, hiába próbálkozom, nekem sem mond róla semmit" *(Megteremtjük a nagyapám-képet…).*[42] A szülők szükségszerű betegségeinek sora, az ezekkel járó memóriavesztés ilyen módon a közösséget ért veszteségek sikeres vagy sikertelen feldolgozási kísérletének is tekinthető. Gyáni egy másik tanulmányában, Losonczi Ágnes életvilág-történeteket vizsgáló szociológiai elemzéseit kommentálva megállapítja: „Azért is fontos számunkra az imént idézett megnyilatkozás, mert a tanulmány szociológus szerzője szerint nemcsak a traumatikus eseményt egyszer már átélt személy kerülhet traumatizált állapotba, de nemegyszer olyan valaki is, akit az ilyen események elkerültek."[43] Kovács prózájának szereplői generációkon keresztül viszik az elszakítottság terhét, párbeszédeik diszfunkcionális reakciókról, értelmezhetetlen dühkitörésekről szólva mutatják meg a fent idézett mechanizmus működését.

A trauma, fogalmazza meg erről szóló monográfiájában Pintér Judit Nóra, „[v]alahogy úgy működik, ahogy Ankersmith beszél a fenséges tapasztalatáról, azaz hogy a fenséges tárgy árnyéka a szemlélőre vetül, így részesül belőle, válik részévé, lesz az átélő is kicsit – fenséges. A trauma pedig ugyanúgy beárnyékolja, elszínezi, befeketíti az átélőjét: hiába voltam csak elszenvedője, csinálták mások velem – ami történt: velem történt."[44] A *Ne engedjétek el apánk kezét!* narratíváját ilyen „beárnyékolásokat" felmutató hallgatástörténetek működtetik: „Ez az én sértett apám. […] Megboszszulom. […] Valószínűleg az orvosra haragszom, de őt büntetem. Ő rám haragszik, és magát bünteti."[45] Eközben az abszurd és élhetetlen helyzetekhez való hozzászokás hétköznapi felismerései is a párbeszédek vissza-visszatérő fordulatai: „Ez a nyakatekerten egyszerű világ hozza meg a leghasznosabb döntéseket" *(Ne engedjétek el apánk kezét!).*[46]

A novellafüzér gazdag képisége ellenére, bár helyenként szó esik a fényképek identitást archiváló szerepéről, sajnálatos módon csak zárlatában vonultatja fel igazán az emlékezéshez topikusan kötődő fotózás motívumával való szimbiózis lehetőségét. Az utolsó fejezet a kitörölt emlékek, a megsemmisült negatívok képében manifesztálja a fiatalkor egyik kedves, ám az érett elbeszélő memóriájából tudatosan kiűzött életterét, a regényben Királyvárosnak nevezett Esztergomot: „Ismerje úgy, hogy ez a hegyek és a kövek néma völgye, a folyóban fuldokló, folytathatatlan utcák történelme. Én pedig még megégett, elfeketedett negatívokat sem írok fiam, lányom emlékezetébe. Az én gyengeségeim utcái, elpiruló illúzióim terei csak rám tartoznak!" *(Hosszúra nőtt árnyékaink).*[47]

Kovács Lajos irodalmi hagyatékának kiadása új hangsúlyokat ad, másféle támpontokat is nyújt egy életmű értelmezéséhez. A jó tollú gyerekíró, az elkötelezett helytörténész portréja a *Hosszúra nőtt árnyékaink* korpusza, a szövegfájl intenciói szerint talán valóban „nagyregénynek" szánt textus ismeretében egy új vonással bővülhet. A teljes terjedelmében csak most kiadott próza egy, a kollektív és egyéni traumákat sok szempontból feldolgozni vágyó, ilyen módon pedig a mainstream mikrotörténeti, szociológiai és pszichológiai teóriák mentén is szerveződő, felfedezésre váró darab.

JEGYZETEK

[1] Bombitz Attila, *Kovács Lajos válogatott műveiről,* Forrás, 2020/5, 54–58., 55.
[2] Bombitz Attila, *A látható és a láthatatlan: Kovács Lajos pályaképe és irodalmi hagyatéka,* Forrás, 2019/11, 40–43., 42–43.
[3] Monostori Imre, *Dorogi műhelyünkben Kovács Lajos dolgozik = Kovács Lajos Emlékkönyv,* szerk. Bombitz Attila, Dankó József, Dorog Város Önkormányzata, Dorog, 2019, 70–73., 73.
[4] Kovács Lajos, *„Unoka nem rokon. Szülés nem betegség!" Gondolatok a lakosságcsere emlékkönyvének olvasása közben,* Új Forrás, 2008/3, 73–79., 77–78.
[5] Szalai Gábor, *A csehszlovák–magyar lakosságcsere egyes külpolitikai összefüggései – Certain Foreign Policy Correlations of the Czechoslovak–Hungarian Population Exchange,* Közép-Európai Közlemények, 2020/4, 207–230., 224.
[6] Kovács, *„Unoka nem rokon..." i. m.,* 79.
[7] *Uo.,*
[8] Kovács Krisztina, *Szelíd jelenlét: Kovács Lajos Művei I–III.,* Forrás, 2021/9, 125–129., 126–127.
[9] *Uo.,* 127.
[10] Kovács Lajos, Hosszúra nőtt árnyékaink = Uő, *Hosszúra nőtt árnyékaink: Versek és elbeszélések, Kovács Lajos Művei I.,* összegy., vál., szerk., jegyz. Bombitz Attila, s. a. r. Fritz Gergely, Füzi Péter, Szinger Ádám, JATEPress, Szeged, 2020, 191–331., 209.
[11] *Uo.*
[12] Dominick LaCapra, *Trauma, hiány, veszteség,* ford. Gyimesi Júlia, Café Babel, 2006/53, 89–97., 91.
[13] *Uo.,* 90.
[14] Štefan Šutaj, *A csehszlovák kormánypolitika és a lakosságcsere = Otthontalan emlékezet: Emlékkönyv a csehszlovák–magyar lakosságcsere 60. évfordulójára,* szerk. Molnár Imre, Szarka László, MTA Kisebbségkutató Intézet, Kecskés László Társaság, Komárom, 2007, 81–91., 89.
[15] Simonics Borbála, A magyarországi beilleszkedés gyötrelmei = *Otthontalan emlékezet... i. m.,* 157–158., 158.
[16] L. Balogh Béni, *A csehszlovák–magyar lakosságcsere Komárom-Esztergom vármegyében = „Vonatok északnak és délnek". A második világháborút követő szlovák–magyar lakosságcsere története és következményei. Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból,* Salgótarján, 2010, 139–157., 150.
[17] *Uo.,* 157.
[18] Fekete J. József, *Egy regény fejezetei: Kovács Lajos: Hosszúra nőtt árnyékaink,* Magyar Szó Online, 2021. július 7. Hozzáférés: 2021. 11. 01. https://www.magyarszo.rs/hu/4662/velemeny_olvasolampa/246005/Egyreg%C3%A9ny-fejezetei.htm
[19] Kovács, *Hosszúra nőtt... i. m.,* 202. Az idézett részek kiemelései a továbbiakban tőlem származnak – K. K.
[20] *Uo.,* 208–209.
[21] *Uo.,* 210.
[22] *Uo.,* 219.
[23] *Uo.,* 221.
[24] *Uo.,* 221.
[25] Hollósy Katalin, *A lakosságcsere keretében Nemesnádudvar községbe telepítettek visszaemlékezései,* Kisebbségi Szemle, 2018/1, 25–44., 37.
[26] Bényei Péter, *A közösségi trauma irodalmi reprezentációja – Literary Representation of Communal Trauma,* Létünk, 2009/3, 7–19., 14.
[27] *Uo.,* 14.

[28] *Uo.,* 247.
[29] *Uo.,* 219.
[30] Kovács, *Hosszúra nőtt… i. m.,* 225.
[31] *Uo.,* 243.
[32] *Uo.,* 317.
[33] Jurij Lotman, *A határ fogalma* = Uő, *Kultúra és intellektus. Jurij Lotman válogatott tanulmányai a szöveg, a kultúra és a történelem szemiotikája köréből. Diszkurzívák,* ford., szerk., vál. Szitár Katalin, Argum, Budapest, 2002, 97–109., 99.
[34] *Uo.,* 108.
[35] *Uo.,* 221.
[36] *Uo.,* 290.
[37] *Uo.,* 273.
[38] Gyáni Gábor, *A közösségi és egyéni emlékezet fogalmáról,* Pannonhalmi Szemle, 2021/1, 41–49., 43.
[39] *Uo.,* 47.
[40] Kovács, *Hosszúra nőtt… i. m.,* 226.
[41] *Uo.,* 231.
[42] *Uo.,* 225.
[43] Gyáni Gábor, *Kulturális trauma: adott vagy teremtett?,* Studia Litteraria, 2011/3–4, 5–19., 8.
[44] Pintér Judit Nóra, *A nem múló jelen: Trauma és nosztalgia,* L'Harmattan, Budapest, 2014, 81.
[45] Kovács, *Hosszúra nőtt… i. m.,* 246.
[46] *Uo.,* 251.
[47] *Uo.,* 317.

Tükröződéses fotó Baksai József munkájának részletével, Átjáró c. kiállítás, Érdi Galéria, 2021–22 (fotó: Novotny Tihamér)

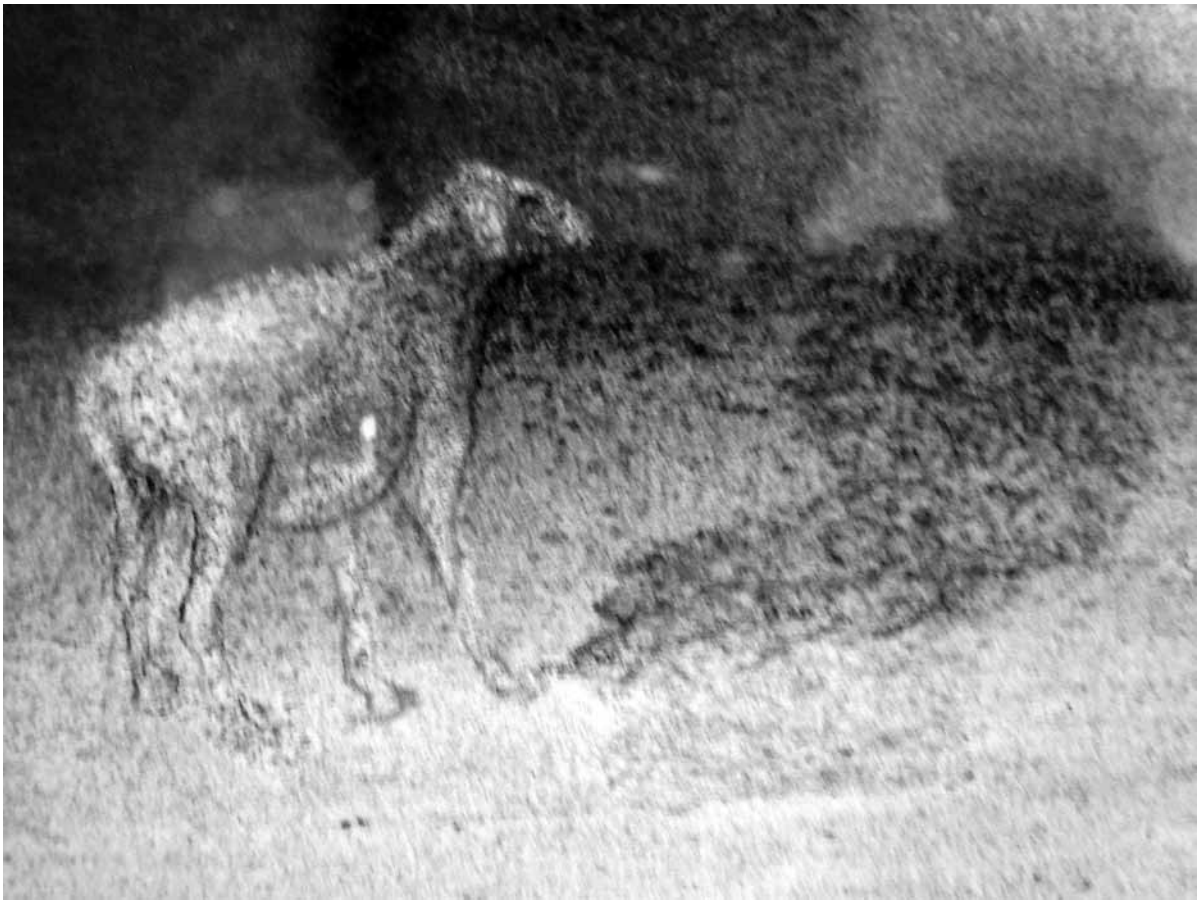

„nem lehet tükörfordítani”

Szekeres Nikoletta interjúja Ove Lund műfordítóval

Ove Lund a magyar irodalom olyan kivételes alkotásait fordította norvég nyelvre, mint Bodor Ádámtól a Sinistra körzet, *Kertész Imrétől a* Kaddis egy meg nem született gyermekért, *Krasznahorkai Lászlótól a* Seiobo járt odalent *vagy Nádas Pétertől az* Emlékiratok könyve. *A szünetekkel és termékeny időszakokkal tarkított pályaképből egy jelentős és minden tekintetben szabad fordítói életmű bontakozik ki, interjúnkban Ove Lund mesél a fordítás nehézségeiről, szépségeiről és a pont nélküli regényekről…*

◤ Mi hozott Norvégiából Magyarországra, és hogyan kerültél kapcsolatba a fordítással? Ha jól tudom, több szakot is végeztél az egyetemen…

Egyszerű oka van, ide nősültem. Norvégiában az egyetemen valóban több szakot is végeztem, amelyek nem kreditpontokként működtek, hanem szemeszterek voltak egymás után. Angol szakot, összehasonlító irodalomtudományt, szociálantropológiát hallgattam, de ezeket nem párhuzamosan tanultuk. Ami éppen tetszett, azzal foglalkoztam. Így jött a szociálantropológia után az irodalom, amiben volt világirodalom is, és ott találkoztam a magyar irodalommal. Akkor már ismertem a későbbi feleségemet, és valamennyire – nem mondom, hogy nagyon, de – érdeklődtem a magyar irodalom iránt. Amikor aztán Magyarországra kerültem, eleinte nem irodalommal foglalkoztam, hanem a norvég nyelvvel, ugyanis norvégül tanítottam. Maga az irodalom később érkezett vissza hozzám, mondjuk úgy, hogy szinte véletlenül. Egy napon felhívott telefonon egy norvég főszerkesztő, aki Budapesten járt, és találkozott ott néhány emberrel, akikkel beszélgetett fordításról, könyvekről. Nem olyan sok norvég él Magyarországon, de volt egy fordító, akinek a vezetékneve hasonlít az enyémhez, és ennek a főszerkesztőnek beugrott egy név, akiről azt gondolta, hogy egyszer már fordított magyar irodalmat norvégre, hogy talán ő lesz az a fordító. Hamar kiderült, hogy ez a valaki nem én vagyok – a keresztnevünk mindkettőnknek rövid és O-val kezdődik –, de mégis nálam kötött ki, és megkérdezte, lenne-e kedvem fordítani. Mivel volt, először egy novellát adott próbamunkaként, Déry Tibortól *A szerelem* címűt – így indult az én fordítói karrierem. Ez már lassan harminc éve történt, ez volt a kezdet.

◤ Maga a konkrét fordítói munka hogyan folytatódott, mennyire lineárisan épült fel az életedben ez a pálya?

1982-ben költöztem ide, 1995-ben jelent meg az első fordításom. Már több mint tíz éve itt éltem, tanultam a nyelvet, és akkor megkeresett a szerkesztő, hogy itt egy regény, ezt fordítsd le! Bodor Ádámtól a *Sinistra körzet* volt az. A következő szöveg, amit kaptam, már jóval nehezebb volt, Nádas Péter *Emlékiratok könyvéről* van szó, amely Norvégiában két kötet ráadásul. Ez a szöveg nagyon nehéz volt szinte kezdőként, de szerencsére volt segítségem Norvégiából – például egy elég ismert főszerkesztő –, és a kiadó is nagyon sokat segített.

◤ Miért kezdtek ők magyar könyveket kiadni?

Megjelent már korábban is náluk magyar irodalom, régi hagyomány volt az, hogy időnként magyar könyvet adjanak ki. Persze a legtöbb magyar író a német kiadókon keresztül kerül Skandináviába. Nádas elég ismert volt már akkor is Németországban, amikor fordítani kezdtem őt, ha jól emlékszem, már *A családregény vége* is megjelent akkor (Rowohlt Kiadó, 1999).

◤ Milyen volt a találkozás ezekkel a szövegekkel, akár Bodor, akár Nádas világával? Vannak humoros vagy éppen komolyabb kalandjaid ezekkel a különleges atmoszférájú regényekkel?

Nem is annyira vicces sztorijaim vannak, Nádassal például inkább szenvedtem. Mondhatom úgy is, hogy ezzel a két könyvvel tanultam meg igazából fordítani. Amikor egy hasonlóan nehéz szöveggel találkozom, már nem hoz rám akkora frászt, mint amennyire megijesztett néha Nádas szövege. Amit itt nagyon megtanultam, az volt, hogy nekem fordítóként elsősorban egy (jó) norvég mondatot kell leírnom. Ez azt jelenti, hogy nem lehet tükörfordítani, nem lehet szorosan szórendet követ-

ni, muszáj egy mondatot egyben átlátni, és azt megtanulni, hogyan lenne jó a másik nyelven. Annyira különböznek a nyelvek, hogy muszáj ezt mindig szem előtt tartani, ami azt is magában hordozza, hogy kicsit távolságot kell tartani az adott szövegtől, ami eleinte nagyon nehéz volt.

◤ Egyszerre jelenthet ez egyfajta szabadságot, de kezdőként biztosan más a viszony ehhez!

Vélhetően nem mertem az elején olyan bátran viszonyulni a szövegekhez.

◤ Mi az, ami egyből eszedbe jut a nyelvi sajátságokról? Miben tűnt bonyolultnak számodra a magyar nyelv?

Ami egyszerre nehéz a magyarban, az azt jelenti számomra, hogy egyben szabadságot is ad, és ez a szórend a magyar mondatokban. Attól függ, hova teszem a szavakat, hogy mit akarok hangsúlyozni; egy szót annyi helyen lehet a mondatba tenni, és attól függően, hogy mit akarok hangsúlyozni, hogy elsőre úgy tűnik, bárhogy lehet vele játszani. Ez a szabadság azonban nem azt jelenti, hogy mindegy, hová teszem a szavakat, és arra volt nehéz rájönni, hogy tulajdonképpen hogyan is működik ez, miközben a norvég hasonló, mint az angol, a germán nyelvekben viszonylag kötött a szórend. A norvég talán annyiban még lazább, hogy a határozószókat lehet a mondat elejére és végére is tenni, de alapvetően azért nem rakosgatjuk őket ide-oda.

◤ A következő fordításod Kertész Imrétől a *Kaddis egy meg nem született gyermekért* volt. Hogyan emlékszel vissza a munkára?

A *Kaddis*nál azt éreztem, hogy ezt már önállóan végig tudom csinálni. A norvég kiadás viszont egy érdekes történet. Az a kiadó, amelyik felkért a munkára, már nem létezik. Egyszemélyes kiadó volt, és jó irodalmi érzékkel felfedezte magának Kertészt, aki akkoriban még ismeretlen szerző volt Norvégiában. A Nobel-díja előtt Európában sem volt túlságosan ismert. Én megcsináltam a munkámat, ki is fizetett a kiadó, csak éppen nem jelenhetett meg nála a könyv, mert kicsúszott az időből. Addigra már megkapta Kertész Imre a díjat, és a Pax Kiadó, aki felfedezte, hogy az eredeti kiadó kicsúszott az időből, nyomást tudott gyakorolni rá. Így végül náluk jelent meg a *Kaddis* 2000-ben.

◤ Jött aztán egy viszonylag hosszú, tízéves szünet a fordítói pályádon. Miért?

Több dolog is szerepet játszott ebben, de alapvetően, ha van egy főszerkesztő, aki preferál egy fordítót, akkor azzal dolgozik, és ha főszerkesztői vagy szerkesztői váltás van, szinte minden új ember más fordítót hoz. Én innen, Magyarországról nem nagyon kerestem a norvég kiadói lehetőségeket, általában hagytam, hagyom, hogy engem keressenek meg. Egyszerűen nem vagyok ilyen típus, nem járok utána. Abban az időben, amikor ez a hosszú szünet volt, az én főszerkesztőm ment nyugdíjba. Aztán jött a harmadik kiadó, amit egy magyar származású, Norvégiában élő svéd állampolgár, Gabi Gleichmann alapított. Gabi szépíróként és újságíróként is tevékenykedik, és az Agora nevű kiadójával talált rám. Kari Keménnyel (többek között norvég–magyar műfordító, 2021-ben halt meg) dolgoztak a *Párhuzamos történetek*en, de akkor Kari már beteg volt, így beleegyezett abba, hogy más fejezze be a könyvet. Gabi Gleichmann akkor azért is keresett, mert az *Emlékiratok könyve* újra megjelent vászonkötésben, és járt emiatt némi tiszteletdíj nekem, de aztán végül én fejeztem be a *Párhuzamos történetek* fordítását.

◤ Bodor, Krasznahorkai, Nádas, ők olyan nevek, akik itthon is a minőségi irodalmat jelentik. Neked mik a benyomásaid a regényeikről, és van-e rálátásod a magyar irodalomra?

Krasznahorkait nagyon szeretem, bizonyos szempontból hasonló, mint Nádas, ő is hosszú, összetett mondatokat ír, kevés pontot használ. Legújabb könyvének, amit jelenleg fordítok, a *Herscht 07769*-nek egyetlen pont van a legvégén, szóval tényleg nagyon spórol a pontokkal. Szeretem Krasznahorkai humorát is. *A Báró Wenckheim hazatér* című könyvét is nagyon szeretem, szerettem vele dolgozni, igaz, ott sincs pont, de ez valójában nem okoz különösebben gondot, mert azért meg lehet állapítani, hogy mi gondolható el mondathatárnak, vagy mi az, ami egy gondolat. A magyar irodalom nekem sokszínűnek tűnik, és vannak azért jóval könnyedebb művek a Nádas–Krasznahorkai típusú könyveknél, de én nem vagyok kortársirodalom-szakértő.

◤ Meddig tart egy ilyen – szinte minden értelemben – súlyos könyvet lefordítani?

Nem tagadom, nehéz és fárasztó munka ilyen szöveget fordítani, nem is bírom egész nap csinálni, zúg a fejem egy idő után. Vastag könyvek ezek, eltart egy évig is, amíg készen leszek a fordítással. A Bodor Ádám- és a Kertész Imre-kötet nem volt egy év, de azok rövidebbek is. Ezeket a könyveket nagyon megszerettem, és amikor befejeztem őket, sosem éreztem azt, hogy végre vége! Az, hogy egy évig olvashatok egy könyvet újra és újra, nagy élmény. Először végigolvasom a szöveget, aztán apránként fordítom. Mindennap leülök, átnézem a napi penzumot, lefordítom, utána még többször

újra átnézem, észreveszek újabb dolgokat, amelyek első olvasásra nem tűntek fel. Nekem kell idő, és ez a jellegű munka illik az én karakteremhez. Ha belegondolok, nekem sosem volt igazi munkahelyem, mivel én szeretek egyedül dolgozni.

◤ Igen, a fordítás alapvetően magányos munka, de azért vannak közegek és lehetőségek arra, hogy valahova tartozónak érezze magát az, akinek ez fontos…

Igen, természetesen. Egyesületek, szervezetek foglalkoznak a fordítók problémáival, jogvédelemmel stb. Engem most vettek fel a norvég fordítók egyesületébe. Ők szerveznek különféle izgalmas szakmai programokat is, ahova azért, mert itt élek, kicsit nehezebb eljutnom, de éppen most lesz egy kétnapos szeminárium, amelyen Zoomon keresztül is részt lehet venni. Tulajdonképpen ez azért kimaradt az életemből, viszont nem mondanám, hogy különösebben hiányzott.

Milyen volt az általad fordított könyvek fogadtatása Norvégiában?

Mindegyik rétegirodalom, még a nagy kiadók is valamilyen kulturális, állami támogatással adják ki az ilyen típusú könyveket, amelyek jobbára kevés példányban jelennek meg, hiszen ezzel a kiadók pénzt nem keresnek. Fontos és kiemel egy könyvet, ha beválogatják a norvég könyvtárakba. Ez úgy működik, hogy a kiadóknak be kell küldeniük listákat, amiből válogatnak. Ha a könyvek bekerülnek, az jó mindenkinek, sok helyre eljutnak ezek a művek, ráadásul pénzt jelent a kiadónak, szerzőnek, fordítónak egyaránt.

◤ Ráadásul a *Seiobo járt odalent* című Krasznahorkai-könyvért komoly szakmai elismerésben részesültél. Milyen fordítói díj az, amit kaptál?

Igen, az új kiadásra már rá is került a díj, ami szintén sokat számít egy könyv reklámjában. Két fordítói díj van Norvégiában, az egyik a kritikusok díja (Kritikerprisen 2019), ezt kaptam meg én. Négy kategória van minden évben, amikre a kritikusok elküldik a javaslataikat, és a legjobb műfordítói kategóriában lettem a nyertes a *Seiobo*-fordítással 2019-ben. Talán ez a díjkiosztó volt a COVID-bezárások előtti utolsó esemény.

◤ Amikor készültem a veled való beszélgetésre, találtam egy érdekes projektet bemutató cikket, ami hozzád kapcsolható, és egy norvég–magyar szótár készüléséről számolt be.

Itt egészen 1956-hoz kell visszamennünk. A forradalom után Norvégiába is került néhány magyar emigráns (a menekültekkel kapcsolatos integrációs gyakorlat már nem volt idegen a norvégoktól), de akkoriban nem volt semmiféle szótár, és mint egy gyorssegély, valaki fantasztikus munkát végzett, fél év alatt kiadott egy zsebszótárt. Nyilván volt benne hiba, hiányos is volt, de akkor is óriási munka volt ez a vékony kis gyűjtemény. Van egy norvég–magyar baráti társaság Oslóban, amely felmérte, hogy ideje lenne újraszerkeszteni a szótárt. Megbízták Keresztesi László professzort – aki Oslóban és itt, Debrecenben is tanít az egyetemen –, és vele együtt csináltunk a régi meglévő szótárból egy új, bővített és átdolgozott kiadványt, amely Norvégiában 2002-ben jelent meg, és egy ideig itt is lehetett kapni. Léteznek még közösségi szótárak, de például nekem is van egy lassan húsz éve folyamatosan bővülő adatbázisom, ami nem egy szabályos szótár, de kiválóan tudom fordításhoz használni. Menet közben ez mindig változik, most tartok körülbelül 36 000 címszónál. Épp tegnap került bele egy újabb kifejezés, Krasznahorkai fordítása közben volt a *házaló* és a *drótostót* egy mondatban, utóbbit nem ismertem, így már a *drótostót* is bekerült az adatbázisba.

◤ Ez elég tipikus kifejezés, miközben nem hiszem, hogy sokan ismernék ma már a jelentését, nemhogy az etimológiáját. Miközben folyamatosan a magyar nyelvvel foglalkozol, nem hiányzik Norvégia, a norvég nyelv?

A saját nyelvemmel is tudok foglalkozni fordítás közben, ami szintén nagyon sokat jelent nekem. Ha az ember hoz egy olyan döntést, hogy máshol kezd új életet, azzal együtt jár a hiány, de napi szinten sosem éreztem ezt a hiányt, sosem voltam emiatt igazán szomorú. Tavaly február (a COVID) óta nehezebben tudtam Norvégiába utazni, előtte, főleg a viszonylag olcsó repülőjegyek megjelenése óta, gyakran mentem. Hol egy hónapra, hol többre, és voltak rövidebb utazásaim is, ami nagyon jó volt, élveztem, hogy tudok jönni-menni. Az embernek mindig alkalmazkodnia kell a környezetéhez, ráadásul én el tudom képzelni gyakorlatban is a kétlakiságot. Nagyon szeretek kint lenni a szabadban, a hegyekben, ezt itt is meg lehet találni, Magyarországon is vannak alacsonyabb hegyek. Ami talán a legfontosabb, hogy mindig kellenek barátok, akárhol is legyen az ember. Érdekes, hogy egy ideje Debrecenben is norvég rádiót hallgatok, norvég televíziót nézek. A magyar híradót egyre kevésbé szeretem, mert belengi a pártpolitika. Norvégiában telje-

sen pártfüggetlen a közmédia, most is volt kormányváltás, de a köztelevízió marad ugyanolyan, nem cserélik le az újságírókat, riportereket, nincs irányváltás.

◤ Innen nézve erősen utópisztikusnak tűnik…

Igen, pedig ez olyan, mint Angliában a BBC, nem válik kormánycsatornává a közmédia. Szóval ezért is hallgatom örömmel a norvég rádiót, és nézem interneten keresztül a norvég tévét, amellett egy kis hiánypótlásnak is tekinthetjük.

◤ Van-e fordítói utánpótlás a magyar irodalom norvégra való fordításának területén? Tanítottál-e fordítókat, van-e olyan tanítványod, akire büszke vagy?

Biztos vagyok benne, hogy lesz, és szükség is lesz rá, mivel a tavalyi évben elhunyt Kari Kemény nagy űrt hagyott maga után. Dobos Éva számos norvég művet fordított magyarra, és az ő nevéhez fűződik a 2021-ben norvég nyelven megjelent Szerb Antal *Utas és holdvilág* című regényének fordítása, és ez feltehetően nem az utolsó ilyen vállalkozása volt.

A régi tanítványok közül két név jut eszembe, Domsa Zsófia és Patat Bence. Utóbbi sokat foglalkoztatott és sikeres műfordító lett. Bár nem „ellenőriztem", nincs kétségem afelől, hogy kiválóan végzi a munkáját, mert már az egyetemen feltűnt a tehetsége. Zsófia munkáival időnként találkozom mint lektor, és nagy öröm a fordításait átnézni, mivel nagyon-nagyon ritkán kell belejavítani. Büszke vagyok mind a kettőre.

Tükröződéses fotó Sz. Varga Ágnes (Kabó) munkájának részletével, Átjáró c. kiállítás, Érdi Galéria, 2021–22 (fotó: Novotny Tihamér)

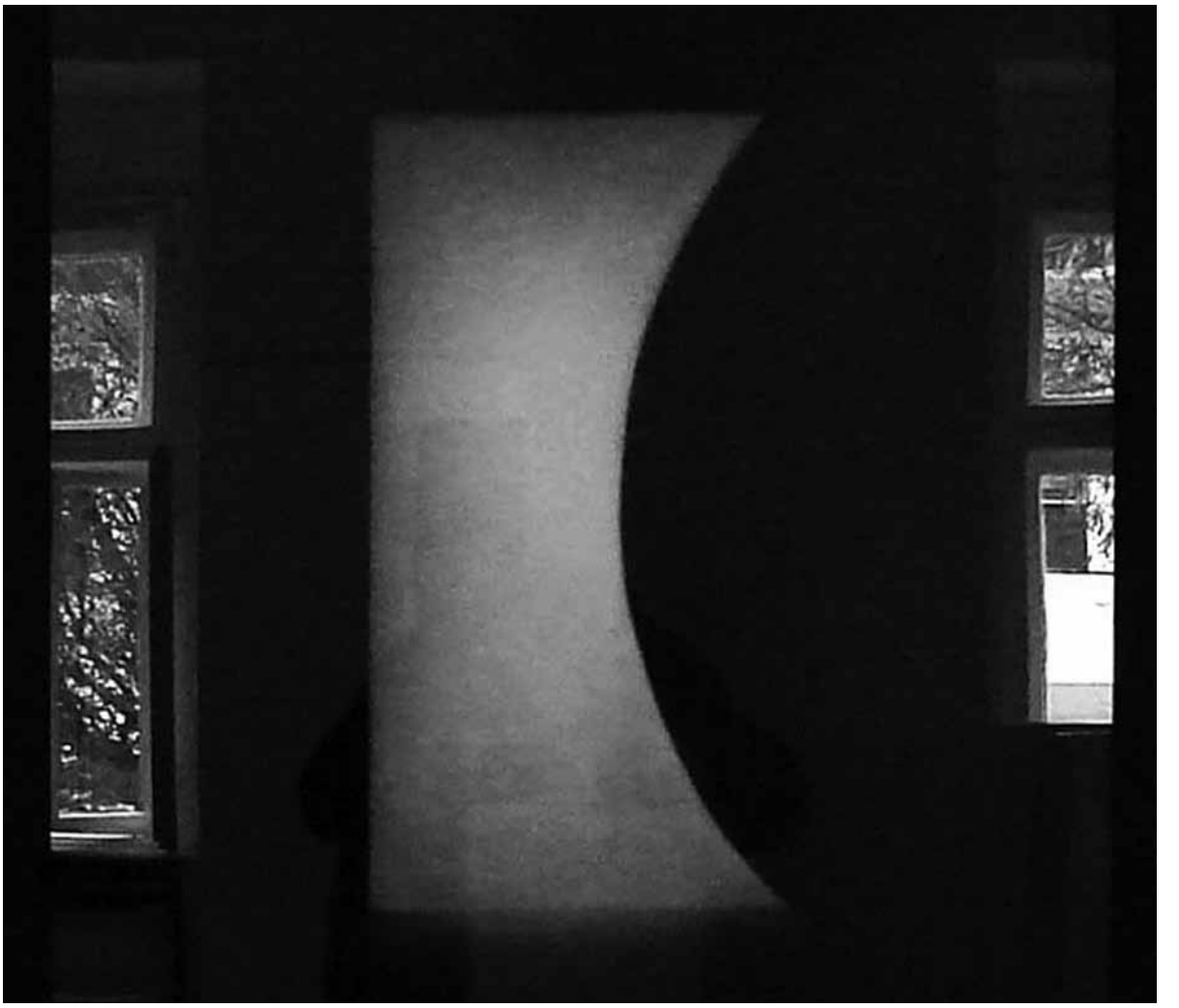

G. NAGY ANNA
A visszatérő

G. NAGY ANNA (1993) Debrecen

Korán jöttél, a testület még nem ült össze. Kimegyek eléd. Átszelem az Erdélyi mögötti parkolót, az út hosszabb az iskoláig, mint gondoltam. Judit, a volt osztálytársnő lelkesen fogad, tanár lett, akárcsak az anyja. *Az irodában lepakolhatsz.* Útban a tanári felé a régi osztálytermünk előtt haladunk el. Minden pad és szék új, még a lakkozott bútorfából készült tanári asztalt is lecserélték. *Vigyázz, mindjárt befut Kasznár,* mosolyodik el Judit. Régi magyartanárunk már diákkorunkban is úgy nézett ki, mint akinek rég nyugdíjban a helye. Életemben nem rettegtem annyira, mint amikor az óra eleji felelésre vártunk. Talán csak azon a télen, amikor megcsináltuk azt a hülyeséget. De az a nap is egy magyarórával kezdődött.

•

Ahol nyílik. A naplót a gerincére fordítja, a körmét a lapok közé nyomja, és kicsapja. Majd lapoz még kettőt. Kicsit megemelkedem a székben, a vége fele járhat. *Regős András*. Nagy megkönnyebbülés. Az durva lenne, ha ma is engem szólítana ki. Pedig képes lenne rá. Minden fej a középső sor utolsó padjára szegeződik, látszik, hogy szerencsétlennek lepereg az élete. *Na, kezdheted. József Attila 1950-ben született Budapesten. Ezerkilencszázötben! Öcsödre került nevelőszülőkhöz. Ilyen beteges gyerek volt*. Valaki felröhög, Kasznár szeme villan. *Ne nevess, mert te leszel a következő,* sziszegi. Sose nyitotta ki teljesen a száját, csak ha megfeledkezett magáról. A felső fogain elszürkült a korona az illesztéseknél.

Már a tananyagot darálja. A szemem sarkából észreveszem, hogy szállingózik a hó, rossz hír a peckáknak, úgy néz ki, ez most meg is marad. Kezdődhetnek a téli szivatások, a fürdetés és a bokorugrás. Asszem, kiszúrt Kasznár, úgy teszek, mint aki jegyzetel. A könyvben úgyis ott van minden, meg aztán sose érdekelt a magyar. Strébereknek való, akik mindenből jók, mint például Kántor Ákos, a szobatársunk. A fogszabályzóján keresztül szívja a levegőt, de tisztelik a többiek az eszéért, meg amúgy jó gyerek. Egy szerencsétlen véletlen miatt most mindenki úgy tudja, hogy együtt készülünk a jogra.

Előző nap osztályfőnökin mindenkit felszólítottak, hogy milyen faktot választunk, és mik akarunk lenni. *Orvos,* kezdte az egyik nagyonokos, mire az ofő elégedetten bólogatott. *Gyógyszerész. Jog. Kereskedelem és marketing. Mechatronika. Orvos. Orvos*. Vészesen közeledett hozzám a sor, gyorsan elő kellett állni valami ötlettel. Apámnak virágkertészete van, anyám dajka az óvodában. Ahhoz nem kell papír, szaros pelenkákat cserél egész nap. Mindig azt mondták, hogy nekem jó az eszem, többre vihetem, mint ők. Azt veszem észre, hogy mindenki engem néz, kimondom az első szót, ami eszembe jut: *ügyvéd*. Elismerő tekintetek, az ofő is elégedett. Már el is indították a faktos jelentkezést. Hogy hogyan fogom megcsinálni az emelt törit, az jó kérdés.

•

Új tornacsarnokot akarnak, és kell nekik egy kivitelező. Az igazgató még vagy félóráig nem ér rá, addig járok egyet. Az iskolakert kapujából rálátni a Báttya padra, minden nagyszünetben itt cigiztünk. Hét elején külön szál, hét vége fele három slukk, és továbbad. Mikor pedig az utolsó óra végét jelző csengő is megszólalt, rohantunk a Mudrányba kajálni. Ha véletlenül egyszerre értünk oda egy lánycsapattal, előre kellett engedni őket, méghozzá mosolyogva. Az újak nem ismerték még ezeket a szabályokat. Ha látta egy felsőbb éves, várható volt, hogy aznap este lecsapnak a szobára, és a szerencsétlen kerül a gúla aljára.

•

Szerda van, kevés a kajánk. Kopognak, egy végzős az, hogy van-e valamink. Lopva Tamásra nézek, imádkozom, hogy ne jusson eszébe a múlt heti kenyér. Hagyom, hadd beszéljen, megérzik, ha valaki hazudik. *Nincs semmink.* A végzős szúrós szemmel körbenéz. *És aprótok sincs? Kilógunk este a srácokkal.* Összeadunk úgy kétszáz forintot. *Istenek vagytok, majd meghálálom.* Becsukja maga mögött az ajtót, halk kopogás jelzi, hogy már a következőnél folytatja a tarhálást.

Hirtelen nagy csörömpölés hallatszik, zeng az épület. Egy pillanatra csend, kinézek a folyosóra, a többi szobából is fejek kandikálnak ki. Egy széket dobtak le a harmadikról Daróczék, és a mi emeletünk lépcsőfordulójában landolt. A korlátnál állnak, és vigyorogva bámulják a művüket. Az őrszemük már az elsőn ácsorog, nézi, mikor jön a nevelő.

Veréb szereti az italt, idő, mire összeszedi magát. Kanalakért, fazekakért rohanunk vissza. Egyszerre öten verik a fémkorlátot minden emeleten. Megindítanak még egy széket, kész elmebaj. Mikor az őrszem jelez, röhögve húzunk vissza a szobába.

•

Ákos, Tamás és én hetediktől a 202-esben laktunk. Akkor még jóval népesebb volt a koli, de évről évre kevesebben jelentkeztek. Közvetlenül mellettünk lakott Vértes Balázs, gyerekkori barátom. Az anyja minden nyáron leadta a nénjéhez, aki a szomszédunk volt a faluban. Tizedikben már hosszan hordta a haját, a fekete kapucni alól mindig kilógott a fülhallgató, egyik cigit szívta a másik után.

•

Este átvonulunk a szomszéd szobába Balázsékhoz. Ákos a bugyuta focikupáját is magával hozza, tavasszal nyerték, azóta abból iszik. Balázs örül nekünk, a piának még inkább. Még egy kortyot sem ivott, de a szeme furcsán csillog. Elkezd minket traktálni valami ősi sztorival, amit törin hallott. *Azt vágjátok, hogy az iskolakert régen temető volt? A háborúban annyian haltak meg, hogy a nagytemetőbe már nem fértek.* Ákos rákontrázik. *Az Erdélyi mögé meg állítólag a régi apácák újszülöttjei vannak eltemetve.*

Balázs lehalkítja a hangját. *A bátyám mesélt egy szellemről is. Állítólag mikor még csupa papnövendék lakott itt, fával fűtötték az egész épületet. Egy külön fűtő felügyelte a rendszert, alig tudott magyarul, valahonnan a Rajna mentéről jött. Egyszer, télvíz idején mégis dermesztő hideg lett. A papnövendékek már az összes ruhájukat magukra húzták, csak enni meg vécézni keltek ki az ágyból. A fűtőt nem találták sehol, és mivel csak egy kulcs volt a kazánházhoz, fel kellett törni az ajtót. Bent elviselhetetlen volt a bűz. Ott lógott a háromnapos test egy*

csőre akasztva a kazánoknál. Már beköpték a legyek. Búcsúlevelet nem hagyott, de az a hír járta, hogy szerelmi ügy volt. Az öngyilkosokat el se temeti az egyház, teszi hozzá Balázs. *Még ha sokan szerették is őket, akkor sem tehetik. A lelkük örökre a helyhez kötődik, nem tudnak továbblépni*.

Hallgatjuk a történetet, körbejár az üveg, boroskóla tablettás borból. Kicsit le kell inni belőle, hogy rá lehessen tölteni a kólát. A keserű, gyomorforgató íz csak addig zavar, amíg józan az ember. Ákos leveszi a szemüvegét, és a tenyerével dörzsöli a szemét, közben nagyokat röhög. Egy osztálytársnőről van szó, olyan nagy a segge, hogy lelóg kétoldalt a székről. Ákos félrenyeli a bort, félő, hogy kihányja az egészet, elé húzom a kukát. Mikor leül a buli, Balázs bedobja, hogy idézzünk szellemet.

A nénje jut eszembe, Isten nyugosztalja, mindig azt mondta, hogy a nem evilági dolgokat jobb békén hagyni. Mikor az ő férje halt meg, egész éjszaka csörgette a tányérokat a vitrinben, amíg a lelke át nem kelt. Hogy hova vagy min, azt nem mertem megkérdezni. Mire észbe kapok, Balázs már felállította az asztalt, a közepére egy gyertyát és egy poharat helyezett, egy rajzlapra felírta az ábécét. *Körbe kell ülni, és egymás kezét megfogni. Na, csősztök, én lépek. Máris elmész? Hát ja, holnap edzés meg ilyesmi.* Egyébként is fejbe vágott a pia. *De nektek jó szórakozást*.

•

Sokat gondoltam az elmúlt években Ákosra. Utoljára a Buci legénybúcsújából hívtuk fel, akkor úgy tűnt, hogy jól van. Mondta, hogy hazaköltözött az apjához, mert nem jött neki össze a pesti meló. Később kezdtem aggódni, amikor furcsa üzeneteket küldött messengeren. Hogy úgy érzi, halott emberek gondolatait közvetíti.

•

Már a reggeli ébresztésnél is gyanús, hogy valami történhetett. A durvább estéken is visszataláltunk a saját ágyunkba, Tamásékat pedig a nevelő tereli vissza. *Kezdjenek magukkal valamit.* Az arcuk kifejezéstelen, nehezen végzik a reggeli rutint, Tamás kétszer is elindul fogat mosni.

A Mudrányban a törzsasztalunknál ülünk. Két virsli, egy tojás és egy kanál mustár, amit a dagadt konyhás fejedelmi mozdulattal csap a főzelékes tányér szélére. Ákos már egy perce ugyanazt a darab virslit turkálja a mustárba. Valaki elejt egy kanalat, összecsapódik néhány tenyér, de hamar elhal. Kérdezgetem a srácokat, hogy mi volt, de csak a vállukat vonogatják, Tamás szólal meg végül. *Valaki mozgatta a poharat.* Ákos riadtan néz körbe, mint akit rajtakaptak. *Hirtelen hideg lett a szobában, olyan hideg, hogy a leheletünk is látszódott,* folytatja Tamás. *Abbahagytuk, mikor elkezdte a függönyöket…* Fél szemmel látom, hogy Ákos lefordul a székről, a vállára esik, a teste becsúszik az asztal alá. A feje koppan a padlón. Most senki nem tapsol. Ákos kicsiket rángatózik, mintha rosszat álmodna. *Jobb, ha a földön marad*. A lábát felteszszük egy székre, de ekkor már kezd ébredezni. Egyszer csak felül, látszik rajta, hogy fogalma sincs, hol van.

Ketten visszakísérjük a koliba. A nevelő azt mondja, valaki maradjon vele a betegszobán, amíg megérkezik Mari néni. Vállalom, mert jobban hangzik, mint az öreg Mozsó töriórája. Tíz körül becsoszog a védőnő. Alacsony, tömzsi öregasszony, vastag SZTK-s szemüveggel, annyira kancsal, hogy nem tudod, mikor hova néz. *Sokat tanul ez a fiú? Igen, osztályelső. Túlzott stressz, rossz agyi vérellátás, korai szívroham, bénulás, halál. Örülhet, hogy ennyivel megúszta. Azért adok neki egy kis véralvadásgátlót.* Nem merek odanézni, félő, hogy nem

találja el a vénáját. *Meg is vagyunk, visszamehet a szobába, de maga maradjon vele. Írok mindkettejüknek igazolást.*

Ákos mozdulatlanul fekszik, én meg már húszszor átolvastam a másnapi anyagot. Jó lenne lezuhanyozni, hátha most van meleg víz. Esténként nincs sok esély rá, akik vacsora után egyből visszamentek a koliba, kipocsolták az összeset.

•

Az alagsorban, a tanulószobákon túl található fürdőhelyiségtől még ma is borsódzik a hátam. Egy félhomályos szervízfolyosó vezet oda, a ritkán elhelyezett piszkos villanykörték alig adnak fényt. Mire elérem a következő villanykapcsolót, már szinte sötétben tapogatódzom. A plafonon vékonyabb és vastagabb csövek futnak, majd eltűnnek a zöldre mázolt vasajtó mögött, amiről már rég lepattogzott a festék. Véletlenszerű kopogásokat, kattanásokat hallani.

•

Megszaporodnak a zajok, mikor megnyitom a meleg vizet. Várok egy percet, aztán óvatosan aládugom a kezem, de még csak nem is langyos. Hogy kevesebbet érje a testemet a jeges víz, szárazon kenem magamra a tusfürdőt, aztán belépek a fürdőfülkébe.

Már törölközöm, mikor zajt hallok. Nem a szokásos kattogás, hanem inkább olyasmi, mint mikor kanállal ütnek rá a fémkorlátra, berezonál tőle az egész hodály. A folyosóról jöhetett, de a visszhang miatt nehéz megmondani. Újra hallom a hangot. Vizesen tekerem magamra a törülközőt, és elindulok a folyosó irányába.

A lámpafény csak pislákol, de így is látom, hogy a régi kazánházba vezető zöld vasajtó résnyire kitárva. Tuti, hogy zárva volt, mikor lejöttem, azt nem szokták nyitva hagyni. Aztán az ajtó megmozdul, egyre jobban kitárul. Nem akarom tudni, mi van mögötte, rohanok fel, nem foglalkozok a villanyokkal. A szívem úgy ver a mellkasomban, mintha ki akarna szakadni.

•

Most visszagondolva, talán ezzel kezdődött minden. Nem is értettem, hogy keveredtem bele, mikor eljöttem a szeánszról. A Balázs csaja elpletykálta a koliban, hogy mi történt előző este. Futótűzként terjedt a hír, a következő napokban úgy emlegettek minket, mint akik a pokol kapuját nyitották rá a sulira. Még a tanulószobán is rólunk sutyorogtak.

•

Minden asztalnál egy diák. Húsz perce ülünk szilenciumon, de úgy néz ki, senki nem tud a seggén maradni. A nevelőtanár általában a legtöbb időt az elsősöknél tölti, de néha átjön az idősebb csoportokhoz is. Főleg, ha zajt hall. Most még őt is nálunk eszi a fene. *És ő, aki kettes németből, hirtelen elkezdte darálni az anyagot hiba nélkül, folyékonyan, tökéletes kiejtéssel.* Hihetetlen ez a folyamatos pofázás.

Felnézek, észreveszek egy legyet a függönyön, tél közepén elég ritka. Lustán felrepül, és tesz egy kört a neoncsövek alatt. Már más is a legyet nézi, Regős András kezében megáll a vonalzó, Kokó kezében a töltőtoll. Végül Kápó is felnéz a Népszavából, a légy fölötte repked, amikor megszólal a telefonja.

A másik nevelőnk, a Bajusz az, a tájszólása még a telefonon keresztül is ordít. *Nu, visszamehetnek a szobába, leállt a kazán. Meleg víz söm lesz. Öltözzenek rétegesen.*

Megváltás a szünet. Csak Ákos tudott napközben pihenni. Azt mondja, minden oké vele, csak a kihagyott órákat sajnálja. Sötétedik, felveszek még egy pulcsit. Tamás felhorkan, aztán a másik oldalára fordul.

Este átjön Balázs, vodkázunk. *Hogy vagytok? Hallom, elájultál reggel. Nekem nagyon durva éjszakám volt. Tíz körül kaparászásra ébredtem. Ki akartam nézni a folyosóra, de nem tudtam lenyomni a kilincset, egyszerűen nem mozdult. Visszamentem az ágyba, próbáltam aludni, de elölről kezdődött minden. Mikor harmadjára kelnék fel, már nem tudok megmozdulni. Mintha ült volna valami a torkomon, azt hittem, megfulladok.*

Tamás mindenkinek tölt még vodkát, kísérőnek italport keverünk. Balázs krákog, túl sokat szív. Még Ákos is elvesz egy szálat. *Mi van, néha szoktam otthon cigizni.* Zavarában fordítva akarja meggyújtani. *Azt ne úgy,* nevetek, kikapom a szájából és megfordítom. Hamar berúgunk, már nem is vesszük komolyan ezt az egészet. Másnap átalusszuk az első három órát, Tamás, mint egy élőhalott, a bögre kávéjával mászkál a folyosókon.

Valahogy éreztem, hogy előbb-utóbb meghallom a nevem a hangosbemondóban. Az igazgatónő már vár az irodájában. *Tamás, Ákos és Péter, ha nem tévedek. A fülembe jutott, hogy maguk itt zavarják a kedélyeket és rémhíreket terjesztenek. Szülői telefonokat kapok egész délelőtt, hogy maguk itt szellemet idézgetnek szabad idejükben.* Ákos még életében nem kapott megrovást, de még csak intőt sem, egész testében remeg. *Nem tudom, mi magukkal a probléma, de nagy hangsúlyt fektetünk a keresztény értékekre. A hithű élethez minden biztosítva van, az imaórák, a hétfő reggeli áhitat…* A szeme közti pontra koncentrálok, az agyam már rég kizárta a süketelését. Csak mosolyogni kell és bólogatni, hadd érezzék, hogy nekik van igazuk. Jelzőcsengőig kínoz minket, aztán mennünk kell bioszra.

•

A tágas terem a harmadikon van. A padokat itt is kicserélték, eltűntek az asztallapba vésett üzenetek, a megkövesedett rágógumik. Hihetetlen, hogy Samu, a műanyag csontváz még mindig megvan. A tudományok éjszakáján mindig a biosztanár vegyészköpenyébe öltöztettük, majdnem egy méret voltak. Elsétálok a régi padunkig a leghátsó sorba, ahol csinálhattunk gyakorlatilag bármit. Balázs gyakran arra használta az időt, hogy betöltse a következő pár napi adag cigijét.

•

A fiatal biosztanár, Garbó késve érkezik, idegesen pörgeti az ujjai közt a nyúllábas kulcstartót. *Tanár Úrnak tisztelettel jelentem, az osztály létszáma harminckettő, nem hiányzik senki.* Sosem feleltet, tudja, hogy reménytelen. Ma jegybeírás van a szertárban. Garbó mindig négyszemközt mondja el a jegyeket. Ez is valami modern pedagógia lehet. Kasznár minden teketóriázás nélkül berecsegi az eredményt, minél rosszabb a jegy, annál nagyobb élvezettel.

Rám kerül a sor, belépek a raktárszerű helyiségbe, a por szinte áll a levegőben. A fém könnyűszerkezetes polcok roskadásig megpakolva, formaldehidben úszó halott lények és szervek. Agyszelet. Valaminek a mája vagy tüdeje. Egy távolabbi üvegben mintha egy arcot pillantanék meg, mintha a zöldes löttyben úszva fordulna felém. Elfogy a levegőm, könnyűnek érzem a fejem. Próbálok a szavakra koncentrálni. *Jól teljesített félév. Témazáró eredménye.*

Megdörzsölöm az arcom, kezd az agyamra menni ez az egész. A kialvatlanság, meg minden.

Vacsora után hamar visszajövünk a koliba a bokáig érő hóban. Csütörtök van, a szoba kajaszintje gyakorlatilag nulla. A múlt heti kenyér előkerül végre, csak a penészt kell lekaparni róla. Megjavulhatott a kazán, a radiátor már langyos. Villanyoltáskor megjelenik Kápó. Tuti ő is szagot fogott. A szokásos pofavizit helyett belép a helyiségbe, és az összehúzott, vizenyős szemén keresztül vizslatja a társaságot. *Fiúk, mi van magukkal mostanában?* Senki nem szól semmit. *Tán szellemet láttak?* A bajsza alatt gúnyos félmosoly, Ákos kínjában rángatni kezdi a lábát. *Na, jól van, még visszajövök.*

Szép lassan elcsendesedik az épület. Már félálomban vagyok, épp fordulok a másik oldalamra. Felnézek, hogy ki mászkál, mert recseg a fejem mellett a parketta. *Tamás…* mondom rekedten. *Én nem csinálok semmit. Te is hallod?* Már mindenki fent. Hol halkabban, hol hangosabban hallatszanak a léptek, valami tompán belevágódik a padlóba. Csendben ülünk, a takarót az orrunkig húzzuk. Mintha a folyosón visszhangoznának a léptek. Hirtelen kivágódik az ajtó, felkapcsolják a villanyt. *Már megint magukkal van baj? Mit lármáznak itt?* Kápó az.

Nem láttam, mikor kelhetett fel Ákos, de most ott áll a kinyúlt pizsamájában, arccal a fal felé fordulva. *Maga dübög itt?* Semmi reakció, Kápó megfogja a vállát, és maga felé fordítja. *Mi az isten?* Ahogy hátralép, már mi is látjuk: Ákos szeme teljesen fehér, fel van akadva. Motyogása az egész szobát betölti, mintha a falak is ezt suttognák. Kápó elsápad. *Ez nem jó, kezdjenek vele valamit, fiúk, én majd visszajövök. Én aztán oda nem megyek,* mondja Tamás. Jobb ötletem nincs, hozzávágom Ákoshoz az egyik cipőmet. Ettől kicsit megrázza magát, és felém fordul, a tekintetében mintha megvetés bujkálna. *Hét év múlva eljövök értetek.* Ezután ellágyulnak a vonásai. Mikor kinyitja a szemét, már újra a régi, a szemüvegéért nyúl. *Pont most indultam felkapcsolni.* Tamásnak tátva marad a szája, nézzük, ahogy Ákos visszateszi a kupát az asztalra. A talapzatának a sarka nyomot hagyott a parkettában.

•

Végigsimítom a mélyedést a padlón. Talán mégis akkor beszéltem Ákossal utoljára, mikor rákérdeztem, hogy meglátogathatom-e. Persze Vanda sosem engedett volna. *Két gyereket kell eltartanod, nem hiányzik, hogy leszúrjon egy elmebeteg.* Egy hétre rá találták meg az apja műhelyében. A temetésre azért elmentem, kevesen voltunk. Becsukom magam mögött az ajtót, és visszaindulok az irodába. Az igazgató már biztos végzett.

SZERÉNYI TAMÁS
Fót

Félbehagyott
Beruházásként
Omlik rád, ahogy
Megközelíted
A település határát
Házak, telkek –
Jellegzetes jellegtelenség
Amíg a szem ellát
Így épül a vidék
Mely kívül rekedt
A jóindulat vonzáskörzetén
Szemét gyűlik a hátsó kertbe
Egy törmelékhalom közepén
Vadon nő a kék nefelejcs
A nélkülözés összeragasztja
A széttartó életeket

Pajta

A főútvonal mellett
Egyforma parcellák
Mértani pontossággal
Beültetett hektárokon
De a szántóföldeket
Időről időre felváltja
Valami más

Néma kiszögellés
A horizonton
Minden oldalról
Kerítés határolja
A szomszéd telkeket
Sötét deszkáival
Eltartja magától

Az illetékteleneket
Óvá inti egy tábla
Alatta kifeszített
Zsinór fut végig
Talán áramot is
Vezettek bele
Talán a szögesdrót
Sem véletlen
A kerítés fölött

A palánkon túl
Állattartás nyomai
Megdermedt sár
Lefosztott, tar legelő
Az a kevéske
Megsárgult fű
Átmenet nélkül
Ér véget
Mint egy
Haszonállat
Élete

Kedves Olvasóink!

A Kortárs *folyóirat aktuális száma az* **Írók Boltjá***ban, valamint az ország fontosabb, nagyobb újságosainál minden hónapban kapható. Az alábbi helyeken biztosan hozzájuthat:*

BUDAPEST II. kerület • Széll Kálmán téri metróállomás • Budagyöngye, újságos, Szilágyi Erzsébet fasor 121. • **III. kerület** • Flórián üzletközpont, újságos • **IV. kerület** • Újpest Központ metróállomás, újságos • **V. kerület** • Kálvin téri metróállomás, újságos • Városház utca 3–5., újságos • Váci utca 10., újságos • **VI. kerület** • Nyugati téri aluljáró, újságárus • **VII. kerület** • Blaha Lujza téri aluljáró, újságárus • **IX. kerület** • Határ úti metrómegálló, újságárus • **X. kerület** • Árkád bevásárlóközpont, Örs Vezér tér 25/A • **XI. kerület** • Allee bevásárlóközpont, Október 23. utca 6–10. • **XII. kerület** • Déli pályaudvar metrómegálló, újságos • Hegyvidék Bevásárlóközpont, Apor Vilmos tér 11–12. • MOM Park, újságos, Alkotás utca 53. • **XIV. kerület** • Sugár bevásárlóközpont, újságárus, Örs vezér tér • **XV. kerület** • Pólus bevásárlóközpont, újságárus, Szentmihályi utca 131. • **DEBRECEN** • Cora, újságos, Kishatár utca • Csapó utca 100., újságárus • Fórum Debrecen, újságos, Csapó utca 30. • **EGER** • Széchenyi út 20. újságárus • **GYŐR** • Révai Miklós utca 4–6., újságárus • Vásárcsarnok, újságárus, Herman Ottó utca 25. • Győr Plaza, újságárus, Vasvári Pál utca 1/A • **GYULA** • Béke sugárút 12., újságárus • **KAPOSVÁR** • Fő utca 23., újságárus • **KECSKEMÉT** • Március 15. utca 15., trafik • **MISKOLC** • Szinva Park bevásárlóközpont, újságárus, Bajcsy Zsilinszky út 2–4. • **NYÍREGYHÁZA** • Korzó bevásárlóközpont, újságárus, Nagy Imre tér 1. • **PÉCS** • Árkád bevásárlóközpont, újságárus, Bajcsy út 11. • **SOPRON** • Széchenyi tér 13., újságárus • **SZEGED** • Dugonics tér 1., újságárus • Árkád bevásárlóközpont, újságárus, Londoni körút 3. • **SZÉKESFEHÉRVÁR** • Alba Plaza, újságárus, Palotai út 1. • **SZOLNOK** • Pelikán bevásárlóközpont, újságos, Ady Endre utca 15. • **SZOMBATHELY** • MÁV állomás, újságárus • **TATABÁNYA** • Győri út 3., újságárus • **VÁC** • Káptalan utca 3., újságárus • **VESZPRÉM** • Kossuth utca 1., újságárus

---

NOVOTNY TIHAMÉR
Átjáró
Sz. Varga Ágnes (Kabó) és Baksai József kiállítása

(Érdi Galéria, Érd, 2021. december 17 – 2022. január 15.)

NOVOTNY TIHAMÉR (1952) Budaörs

Átjáró – hirdette a kiállítás címe, de én inkább valamiféle rezonanciát érzékeltem a képek között járva. Egy elbűvölő, egymást már-már tökéletesen kiegészítő együttrezgésre lettem figyelmes a két alkotó, egy férfi és egy nő, egy élő-eleven, akit úgy hívnak, Baksai József, és egy elhunyt-eltávozott művész, akinek alkotói beceneve – talán valaki tudja, hogy miért? – Kabó vagy Kabóca, vegyes technikájú szénrajzai között állva. Pontosabban a „vegyes" jelző inkább Baksai munkáira értendő, aki a nem is oly rég még tevékenykedő Sz. Vargától ajándékba kapott rajzszenek feloldásával hozta létre gazdag tónusárnyalatokra épülő hommage műfajú képeit. Kabó munkái viszont csak annyiban „vegyes technikájúak", amennyiben tiszta szénrajzait általában ujjbegyeivel satírozta a szó szoros értelmében „clair-obscure", fény-árnyék „festményekké". Mégis úgy érzem, ez így kevés az érzésmeghatározáshoz! Mert itt az egymást tökéletesen kiegészítő, megigéző együttrezgésen túl a felcsigázó *(mysterium fascinans)* és az elnémító, a rémítő titok *(mysterium tremendum)* is kétségtelen szerepet kap a sötét és a világos, a fekete és a fehér ellentéteiben… A vízszintes és a függőleges, az éles és a homályos, a fénylő ragyogás és az árnyékos sejtelmesség, a kemény és a lágy, az éles geometria és az omlóan puha formakereső sfumatók kettősségeiben… Az ember és élőlény nélküli mértani térszerűségek, valamint az alig érzékelhető konkrét szimbólumparányok és fantáziaképek dichotómiáiban.

Persze az *átjáró* kifejezés helyes és helytálló abban az értelemben, amennyiben Sz. Varga Ágnes (Kabó) leit-motívumos képeinek „szűk kapuin" keresztül lehetségesnek mutatkozik az átlépés Baksai József világába is. Sőt, továbbmegyek: a két művész egymás iránti és egymás előtti posztumusz tisztelgése ez a többnyire feketékben, szürkékben (halvány barnákban) és fehérekben tobzódó tárlat. Baksai művekben manifesztálódó, átvitt értelemben búcsújáró zarándoklatai, engesztelő, vezeklő lírai gesztusai, üdvtörténeti metaforái – amelyek alkalmat adnak az elmélyedésre, imádságra, bűnbánatra, ájtatos cselekedetekre, az elhunyttal történő „beszélgetésekre", erőpróbái a testnek és a léleknek a jelképes gyaloglás, utazás, éjszakai virrasztás, böjtölés és más fáradalmak által –, mintha feloldanák Kabó sötétből kirajzolódó ember nélküli fénytereinek, fénycsapdáinak fegyelmezett korlátok keretei közé szorított segélykiáltó mértani merevségét, az elvágyódás halálos zárványú képleteit. S az eredmény valóban lélekemelő, mondhatni, katartikus! Ezt bizonyítják az egymásra válaszoló, egymásra reagáló, együtt egységes egészet alkotó művek és műpárok ritmikus egymásba karolásai és összecsengései.

Baksai József biblikus jelképrendszere, *érzelmes geometriá*ja, amely jobbára csak mímeli a mértani szabályosságot – Kabó érdekében –, már-már kései örömhírré, újszövetségi megváltássá gyúrja az ószövetségi előképeken nyugvó sejtelmesen beszédes képi imákat és fohászokat. Emocionális, keresetlenül őszinte, a véletlenszerűségeket, a naivitást is bevállaló szimbolikájában főszerepet kap: az isteni jelenlétre vagy éppen rejtőzködésre utaló felhő; az eső, a víz (talán a könnyek, a megtisztulás, az újjászületés, a megváltás, valamint az erózió, az elmúlás érzékeltetésére); a földet az éggel összekötő oszlop; a fekete lyuk mint felhőn átnéző ovális szem motívuma, amelynek földre vetülő elliptikus „könnycseppje" ott árválkodik a szikkadt termőtalajon. Valamint a bárány, a ló (s a kutyaszerű [?] meghatározhatatlan állat), a fa és az alma a görög-római és a zsidó-keresztény mitológiából merített, 21. századivá avatott atavisztikus szimbólumai, alig észrevehető rajzos jelképei. Illetve a sematikus tankok vészt sugalló, horizonton felsorakozó jelenkori ikonjai, amelyeknek hangulatfestő „árnyképei", mintha félreérthetetlen és örök érvényű üzeneteit fogalmaznák meg egy bizonytalanságoknak kitett baráti kapcsolatnak – az „itthon maradók", a folyamatos jelenben élők számára. Mert ha jobban körüljárjuk az említett szimbólumok konnotációit, akkor a *bárány* az ártatlanság, a tisztaság, a jóság, a kiszolgáltatottság, a megváltás; a *ló* az éj, a szexualitás, a halál, az álom, a vegetáció, a mágia, az ösztönök; a *kutya* a hűség, az éberség, az alvilági lét, a lélekvezetés;

a *fa* a világ, a Tejút, az élet, a halál, a tudás; az alma a bibliai bűnbeesés, a titkolt és/vagy a beteljesült szerelem, az érzéki anyagba elrejtett szellem, az örök élet, a feltámadás jelképe.

Megdöbbentő látni, hogy Baksai vízben oldott, csurgatott, ecsetekkel pásztázott, kavart, „habosított", esetenként más és más eszközökkel roncsolt, alakított, s ezáltal gazdag asszociatív tartalmakkal telítődő, a szabad belelátásokat leonardói értelemben is megengedő fantáziadús, tehát heterogén, mégis visszafogott „leit-motívumos" szénrajzai mennyire ellentétei Kabó egyöntetű és/vagy egyértelmű, dichotomikusan monokróm felületeket, patikamérlegen kidekázott *sötét-világos-fény-csönd* helyzeteket alkalmazó sűrű és tömör, illetve leheletfinom faktúráinak.

Baksai egyik visszatérő főmotívumának, a titokzatos felhőjelenéseknek, felhőhangulatoknak számos pozitív és negatív vallási tapasztalatáról olvashatunk az ó- és újszövetségi Bibliában, amely jelezheti Isten jótékony, áldásos közelségét, érzékeltetheti Jahve jelenlétének felcsigázó és rémítő misztériumát, a színeváltozás jelenetében Krisztus Atyjához való tartozását: „Lám, nagy az Isten, de mi nem ismerjük, kifürkészhetetlen éveinek száma. Hogyha vízcseppeket indít el lefelé, akkor eső esik, az ő áradata, amely lezúdul a fellegekből, s cseppekben tömérdek emberre hullik" (Jób 36,26-28). Vagy másutt: „Harmatozzatok, egek, onnan felülről, és ti, felhők, hullassatok győzelmet! Nyíljék meg a föld és teremjen üdvösséget, és sarjadjon vele szabadulás is. Én, az Úr hozom ezt létre, mind" (Iz 45,8). S azon a bizonyos „magas hegyen" a következő evangéliumi történet is gazdagítja a Baksai keltette asszociációs mezőt: „Hat nap múlva Jézus maga mellé vette Pétert, Jakabot és Jánost, a testvérét, és fölvitte őket külön egy magas hegyre, és színében elváltozott előttük. Ragyogott az arca, mint a nap, a ruhái pedig fehérek lettek, mint a napsugár. És íme, megjelent nekik Mózes és Illés, s beszélgettek vele. Péter ekkor azt mondta Jézusnak: »Uram, jó nekünk itt lenni! Ha akarod, csinálok itt három sátrat, neked egyet, Mózesnek egyet és Illésnek egyet.« Még beszélt, amikor íme, fényes felhő árnyékolta be őket, s a felhőből egy hang szólt: »Ez az én szeretett Fiam, akiben kedvem telik, őt hallgassátok«. Ennek hallatán a tanítványok arcra borultak és igen megijedtek. Jézus odament, megérintette őket és azt mondta: »Keljetek föl, és ne féljetek!« Amikor fölemelték a szemüket, senkit sem láttak, csak Jézust egymagát" (Mt 17,1-8).

Az Istenhez hűtlenek viszont: „olyanok lesznek, mint a reggeli felhő, és mint a harmat, amely hamar tovatűnik. Mint a szérűről tovasodort pelyva, és mint a kéményből kiáramló füst" (Oz 13,3). Jób könyvében pedig: „Mint felhő, tovaszáll, eltűnik a távolban, nem tér az vissza, kit az alvilág elnyelt" (Jób 7,9). És előfordulhat az is, hogy Isten „rejtekhelyévé [teszi] a sötétséget, sátrat [von] maga köré sötét vízből, a lég felhőiből" (Zsolt 18,12).

Baksai József tehát felbátorodva Sz. Varga Ágnes mértani szabályzókkal fegyelmezett éteri geometriáján, oximoronszerű, elmés képtelenségen alapuló, „sík-tér" felépítésű „sötét ragyogásán", „éles lágyságán", sőt, annak mintegy ellentételezéseként megalkot egy olyan felhőformákba burkolódzó idiolektust (egyéni képi nyelvet), amely nyíltan felvállal egy olyan avíttnak, elhasználtnak tűnő asszociatív inspirációs módszert, amelyet Leonardo írt le *A festészetről* szóló jegyzetének második részében. Tudniillik: *„[ha] megfigyeled a mindenféle foltokkal tarkított falakat, vagy a különféle keveredésű köveket, ha ki kell találnod valamilyen színteret, különböző tájakra emlékeztető dolgokat találhatsz ott hegyekkel, folyókkal, sziklákkal, fákkal, hatalmas síkságokkal, völgyekkel és halmokkal ékeset; meg mindenféle csatajeleneteket is láthatsz és furcsa figurák élénk mozgalmasságát, arckifejezéseket, viseleteket és számtalan sok dolgot, amiket tökéletes és jó formába önthetsz; e falaknál és törmelékeknél ugyanaz következik be, mint a harangszónál, melynek zengéséből kicsendül minden név és minden szó, amit elképzeltél. […] Állj meg néha és nézd meg a falak foltjait, vagy nézz bele a hamvadó tűzbe, föl a felhőkbe vagy le az iszapba s más hasonló helyekre; ha ezeket jól megfigyeled, a legcsodálatosabb leleményekre jutsz, amelyek a festő szellemét új invenciókkal töltik meg… mert a kusza dolgok a szellemet új felismerésekre serkentik."*[1]

Bár ez a módszer Baksai számára a sejtelmesítés, az elrejtés, a „visszatörlés" eszköze, a néző, a dekódoló számára a szabad képzettársítási lehetőségek, a nyitott műértelmezés kimeríthetetlen és beszédes tárháza. Tizenhárom darabos képsorozatának alapsémája egy olyan sohasem éles határvonalú, más és más magasságban meghúzott horizontvonalon alapszik, amely égi és földi szférára, részre, tartományra, zónára osztja a műveket, jelképesen magát a világot. A már említett alig észrevehető, bizonytalan körvonalú figurális motívumok általában itt, a szemhatár közelében, rajta, felette, alatta, néha a talaj, néha az égi részben jelennek meg. Olykor, mintha homokban eltűnő, iszapban

elmosódó írásjeleket, sárban feloldódó szövegtöredékeket is észlelni vélnénk közvetlenül a horizont alatt. Közülük egy függőlegesen lefelé tartó ceruzával rótt nagybetűs szövegsor viszont egyértelműen kiolvasható: „Nyíljék meg a föld és teremjen üdvösséget" (Iz 45,8). Hogy itt mitikus, sőt, szakrális beállítódású képekről van szó, mi sem bizonyítja jobban, mint az égi szférában keletkező felhők változatos asszociációkat keltő, sejtelmes és/vagy sejtetett arcokkal, alakokkal, jelenetekkel terhes titokzatos világának a jelenléte, s néha egy-egy a földről a végtelen égbe szaladó függőleges oszlop „felépülése".

A fentebb említetteket figyelembe véve Baksai József 2021-ben keletkező műveinek képcímeit igen beszédes, a hajdanvolt alkotótárs életére, munkáira, személyiségére, szemléletére, tragikus sorsára reflektáló empatikus jelzéseknek kell tekintenünk. Sorolom őket: *A másik oldal; Az ég kapuja; Minden irányban végtelen; A sötétség felé; Becsukódó kapu I–II.; Remény (Izajás könyve); Vihar; Zárt kapuk előtt állok; Várakozás; Új kezdet; Rejtőzz el; Közel.*

S itt van a mérleg másik serpenyőjében Sz. Varga Ágnes a 2000-es évek végétől datálható tizenöt darab veretes fekete-fehér munkája, melyeket a művésztárs válogatott e tárlatra, ugyanis Kabó ennek előtte jobbára erősen expresszív, néhány alapszínre (fekete, fehér, vörös, sárga) redukált, szaggatott és zaklatott gesztusnyelvet beszélő félig absztrakt, félig figurális pasztellképeket „festett". Most már így, utólag megállapítható, hogy tömör, semmiféle túlbeszélést nem tűrő monomániás szénrajzaiban, „fénycsapdáiban" (ahogy ő nevezte ezeket) tematizálta műveit, mintha csakis a saját „távozását" és „feltámadását" dolgozta volna fel. Általában a függőleges és vízszintes, merőleges és/vagy ferde vezérsíkok mentén szerveződő képeinek vak sötétségre és felfénylő fényességre osztható kettőségeiben, elmés képtelenségeiben az élet és a halál, az elvágyódás és a túlvilági lét, a látható és a láthatatlan problémáját vette elő újra és újra. Sorolom a szintén beszédes, bár kissé tartózkodó, visszafogott képcímeit: *Ég és föld I.,* 2011; *Enteriőr,* 2012; *Világok,* 2012; *Időutazás,* 2013; *Érintés,* 2013; *Mező,* 2014; *Labirintus VI.,* 2014; *Kapuk,* 2014; *Tér-idő,* 2014; *Fény-tér-idő,* 2014; *Ég és föld II.,* 2015; *Fény,* 2017; *Születés,* 2018; *Kezdet,* 2018; *Út,* 2018.

Ezeknél azonban sokkal beszédesebbek annak a valószínűleg éveken át csiszolt „búcsúversének" a sorai, amelyeket csupa nagybetűvel írt: „EZÜST UTAM VÉGTELEN / EZÜST KÖDBEN REJTELEM / ODAFENT A CSILLAGOK / SZIVÁRVÁNYOS ANGYALOK / IDELENT EGY TITKOS TÉRBEN / VEZEKELVE SAJGÓ TÉRDEN / SZELÍDEN ÁTÖLEL A FÉNY / FEHÉREN IZZIK A REMÉNY / SZÜRKE TARISZNYÁMMAL / ÚTNAK INDULOK / BENNE TÁRSNAK A CSEND / RINGVA KUPOROG / LEBBEN A SZÉLBEN / ANYAGA PÓKFONÁL / KÖNNYŰ, SZINTE SÚLYTALAN / AKÁR A HALÁL / EREIMBEN TÉR ÉS IDŐ / MONOTON DOBOG / TALÁN E MAGÁNY IS / ÁTMENETI ÁLLAPOT / HA HOZZÁTOK ELJUTOK / VAK SÖTÉT ÉJEN ÁT / HOL CSILLAGOTOK RAGYOG / SZIVÁRVÁNYOS ANGYALOK."

„A feltámadás nem visszatérés az életbe, hanem a halálban létező dicsőség: sötét dicsőség, melynek fénye összekeveredik a sír éjhomályával" – latolgatja, kóstolgatja egyik axiómáját Jean-Luc Nancy a *Noli me tangere* című, a megdicsőült Krisztust ábrázoló képek ikonográfiai sajátosságait tárgyaló-elemző dolgozatában.[2] Kabó feltételezhetően tisztában volt azzal, hogy minden ember két ember: az egyik, aki él, a másik, aki meghal; az egyik mint újra és újra megalkotott példázatot rejti magát a műveibe, azt, aki már élőként meghalt a feltámadás ígéretének örökös reményében. Mert mindig: „a másik emelkedik és támad fel bennem, a megholtban" – mondja Jean-Luc Nancy.[3]

Muszáj megismételnem: Sz. Varga Ágnes a 2000-es évek végétől kezdődően kétségtelenül a saját távozását „festette" meg a par excellence „clair-obscure" feszültségű, drámai töltésű, katartikus feloldású műveiben. A tapasztalat azt sugallja, hogy: „nincs más, csak egyszerűen a jelen, amely sem nem élő, sem nem holt, hanem mindig az egyik megjelenése a másik előtt, a másik felé vagy a másikban: a távozás megjelenése" – elemzi a bibliai jelenet mélyrétegeit a francia szerző.[4]

„Amikor a festők ábrázolják »magát« a feltámadást, olyan mozzanatot jelenítenek meg, amely látványként még csak utalásszerűen sem szerepel sehol az evangéliumban. Így hát festményeik arra tesznek kísérletet, hogy valamiképpen a láthatatlannal nézzenek szembe, hogy a látás és láttatás gesztusát a tekintet elvakításáig és a vászon fehérizzásáig hevítsék" – állapítja meg a *Noli me tangere* szerzője[5] – s lám-lám Kabó is mindig ezzel az ultraszenzibilis eszközzel él említett műveiben. „Ne érints engem" vagy „Ne tarts vissza" – mondja az evangéliumi szavakat a feltámadt Krisztus az őt ábrázoló festményeken, s annak tudatában, hogy Sz. Varga a saját teremtő ujjbegyeinek simogató tapintásával hozta létre önnön távozásának és saját feltámadásának „képleteit", egyenesen

megtiltódik számunkra műveinek fizikai érintése, mert ez az ő személyiségjegyeitől szabadult lényegi, azaz nem illethető szubsztanciális lélekképe, „szellemi teste".

Műveinek egyik üzenete, hogy: „szeresd, ami elillan, szeresd, aki elmegy! Szeresd, hogy elmegy!"[6] A másik, hogy: „nem az a »jó élet«, amely eleget tesz az erkölcsi előírásoknak [...], hanem az, amely ebben az életben és ebben a világban is közel tud lenni ahhoz, ami nem e világból való".[7] A harmadik, hogy az ember általában: „a bűnös test és buzgó hit oximoronjának hordozója".[8]

Amikor Baksai József hozzáfogott Sz. Varga Ágnes (Kabó) munkássága és személye előtt tisztelgő sorozatának elkészítéséhez, bizonyára tisztában volt azzal, hogy: „a feltámadás a távollétben van jelen, és nem az tár fel, aki távozik, hanem az a másik, akire rábízza, induljon, és vigye el a távozás hírét".[9] S ez az ő engesztelést, vezeklést, hálaadást, kérést (át)vállaló személyes képzőművészeti felfogásában meg is történt.

Egyébként meg: *„Rorate, caeli de super, et nubes pluant iustum!" – „Harmatozzatok, magasságos egek, s a felhők hozzák az Igazat."* És: *„Ne haragudj ránk, Urunk, és ne emlékezzél többé gonoszságunkra"* (Iz 45,8).

JEGYZETEK

[1] Walter Isaacson, *Leonardo da Vinci – A zseni közelről,* Helikon, 2018, 348–349.
[2] Jean-Luc Nancy, *Noli me tangere,* MMA, 2020, 28.
[3] *Uo.*, 30.
[4] *Uo.*, 31.
[5] *Uo.*, 35.
[6] *Uo.*, 49.
[7] *Uo.*, 53.
[8] *Uo.*, 53.
[9] *Uo.*, 62.

Baksai József két képe előtt az Átjáró c. kiállítás rendezése közben, Érdi Galéria, 2021–22 (fotó: Novotny Tihamér)

BAKSAI JÓZSEF, Minden irányban végtelen, 2021, vegyes technika, papír , 99x69,6 cm

BAKSAI JÓZSEF, Becsukódó kapu II., 2021, vegyes technika, papír. 99x69,6 cm

BAKSAI JÓZSEF, Becsukódó kapu I., 2021, vegyes technika, papír, 99x69,6 cm

BAKSAI JÓZSEF, Remény (Izaiás könyve), 2021, vegyes technika, papír, 99x69,6 cm

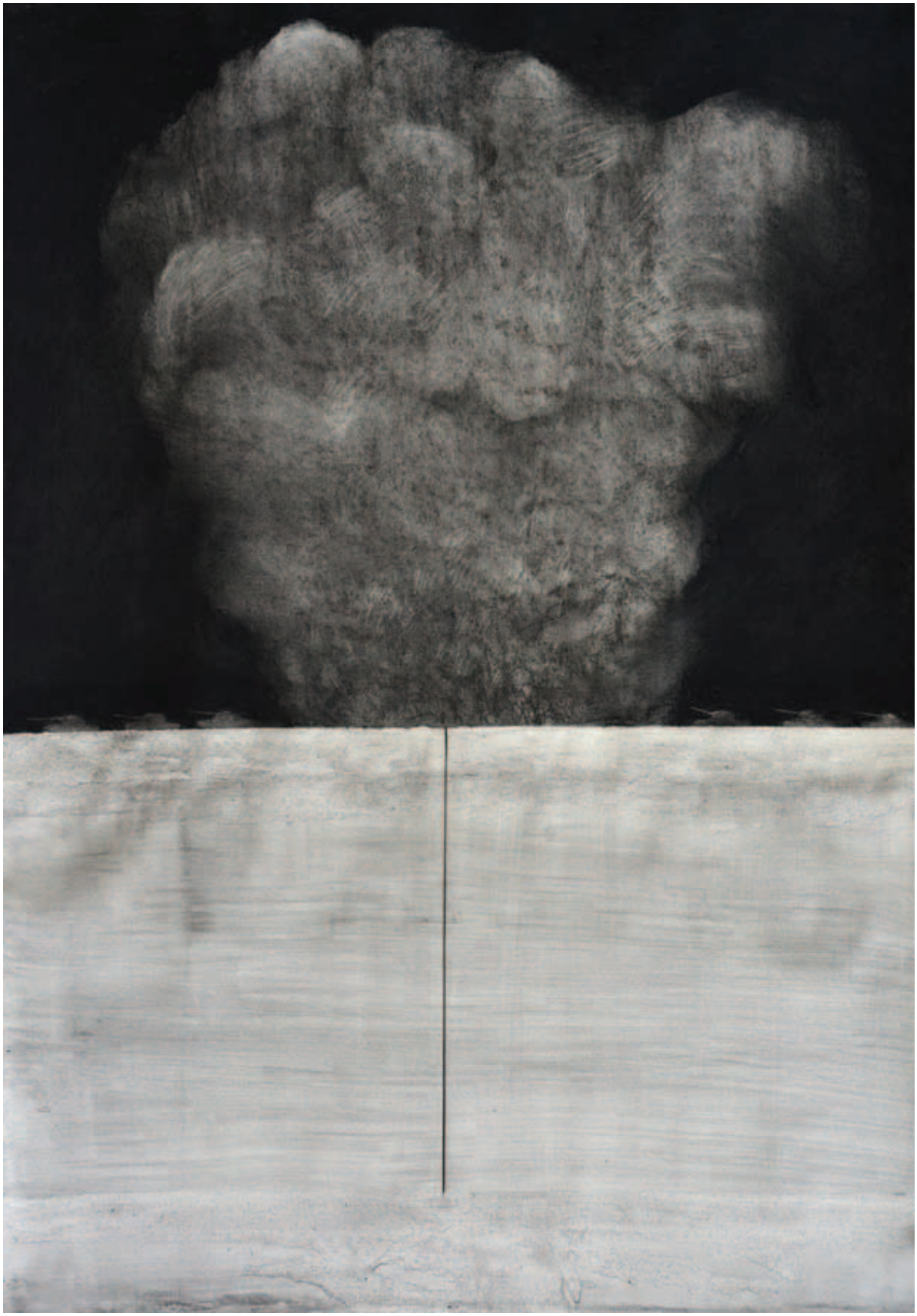

BAKSAI JÓZSEF, Rejtőzz el, 2021, vegyes technika, papír. 99x69,6 cm

BAKSAI JÓZSEF, Zárt kapuk előtt állok, 2021, vegyes technika, papír, 99x69,6 cm

BAKSAI JÓZSEF, A sötétség felé, 2021, vegyes technika, papír másolat, 99x69,6 cm

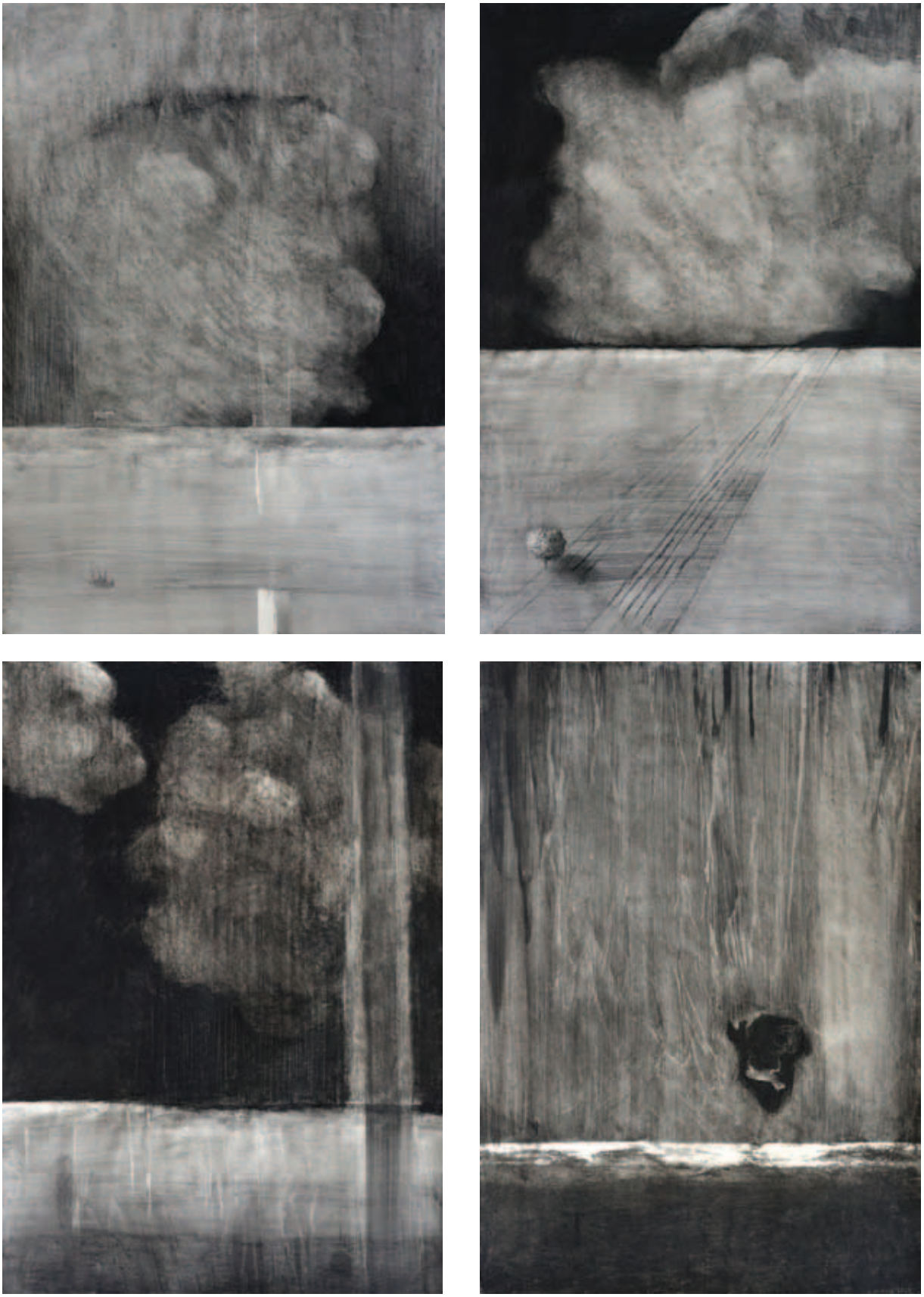

BAKSAI JÓZSEF, Várakozás, 2021, vegyes technika, papír; Új kezdet, 2021, vegyes technika, papír; Közel, 2021, vegyes technika, papír; Vihar, 2021, vegyes technika, papír, (4x) 99x69,6 cm

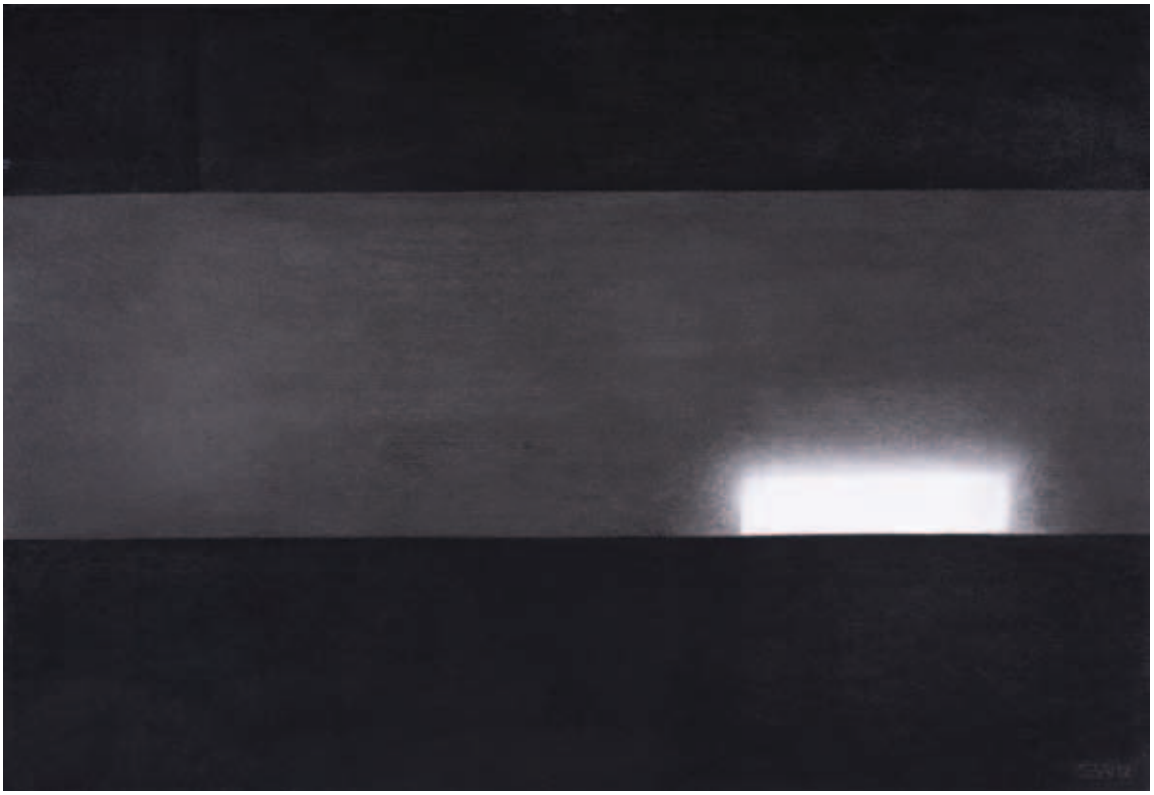

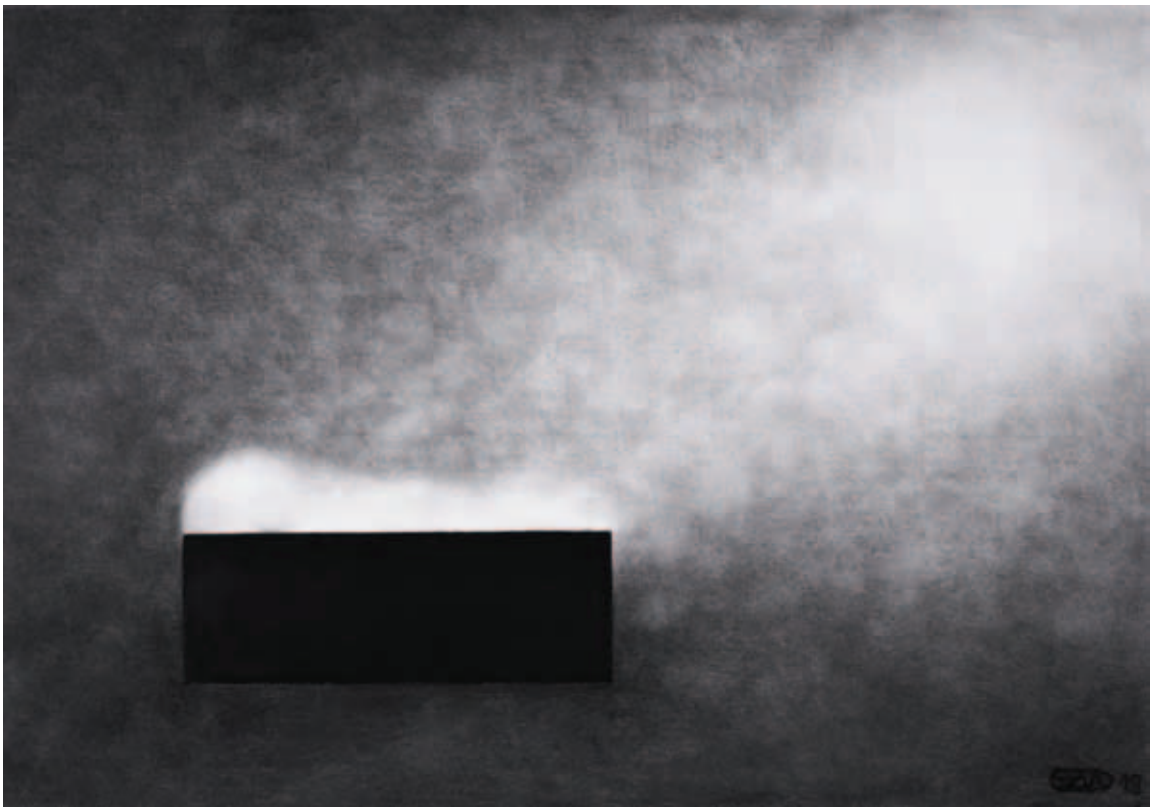

SZ. VARGA ÁGNES (Kabó), Világok, 2012, papír, szén, 70x100 cm; Időutazás, 2013, papír, szén, 70x100 cm

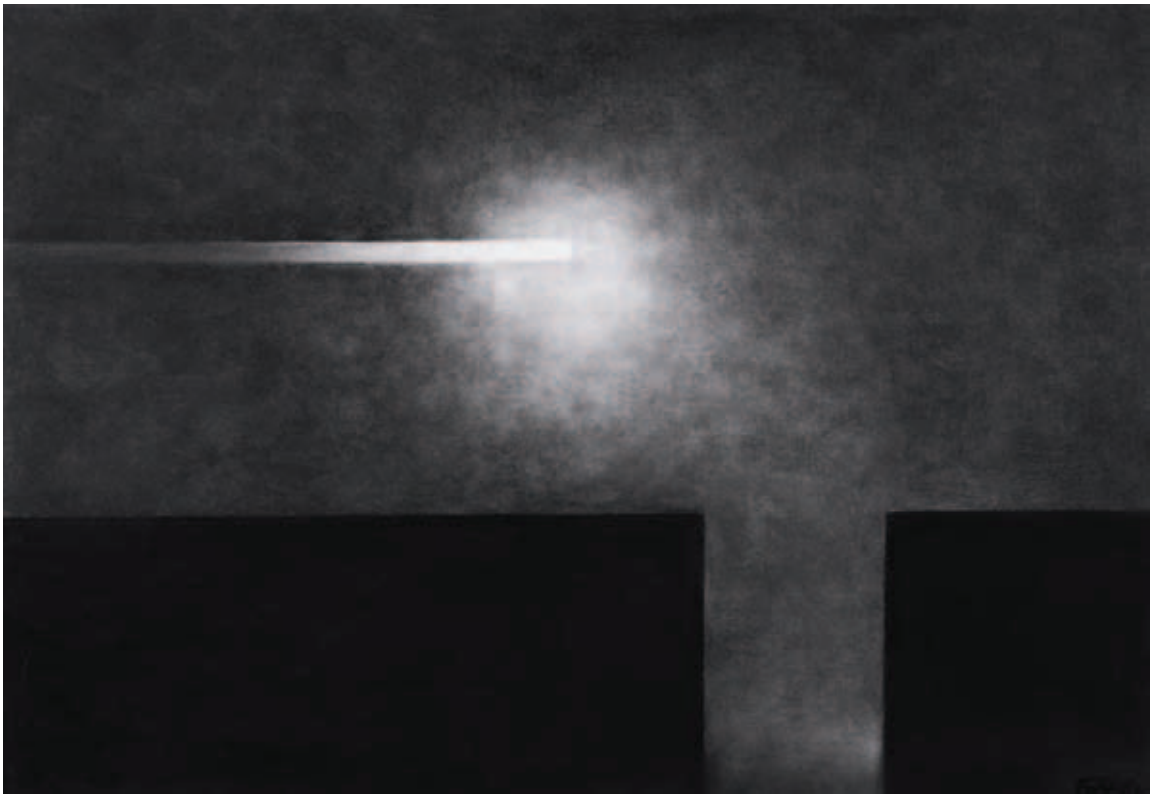

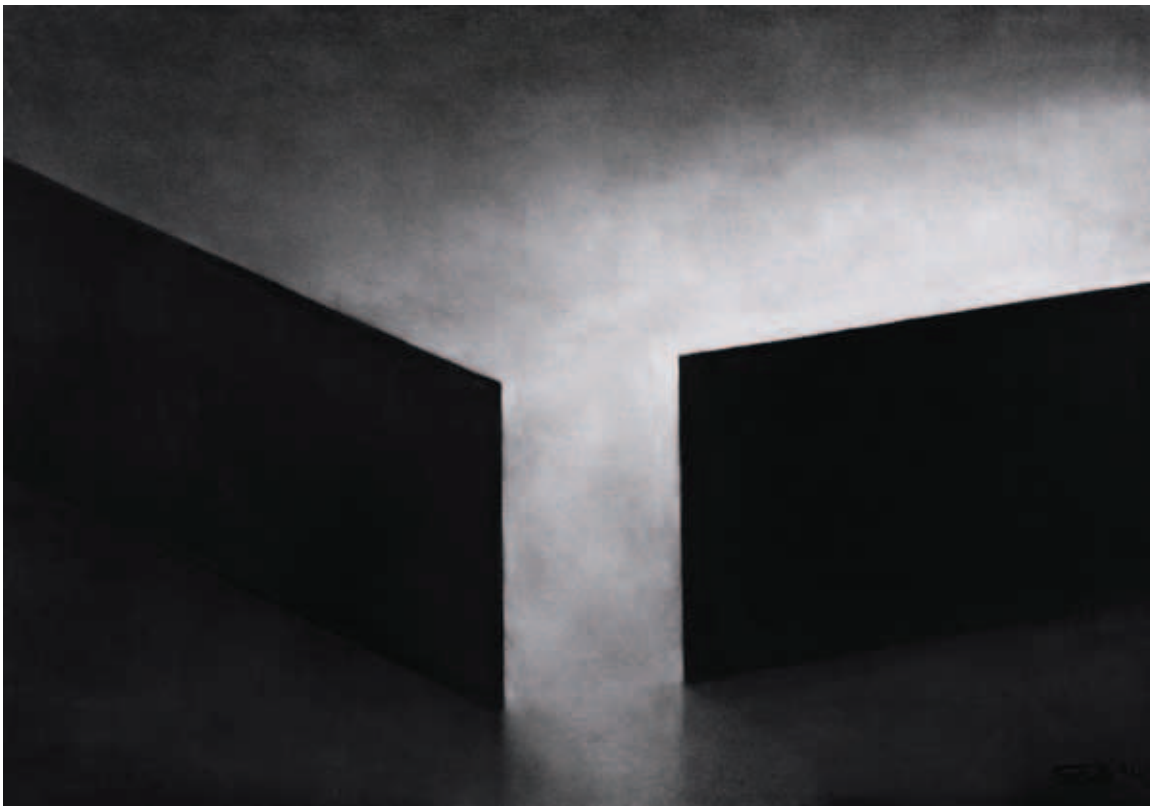

SZ. VARGA ÁGNES (Kabó), Érintés, 2013, papír, szén, 70x100 cm; Mező, 2014, papír, szén, 70x100 cm

SZ. VARGA ÁGNES (Kabó), Lairintus VI., 2014, papír, szén, 70x100 cm; Kapuk, 2014, papír, szén, 70x100 cmcm

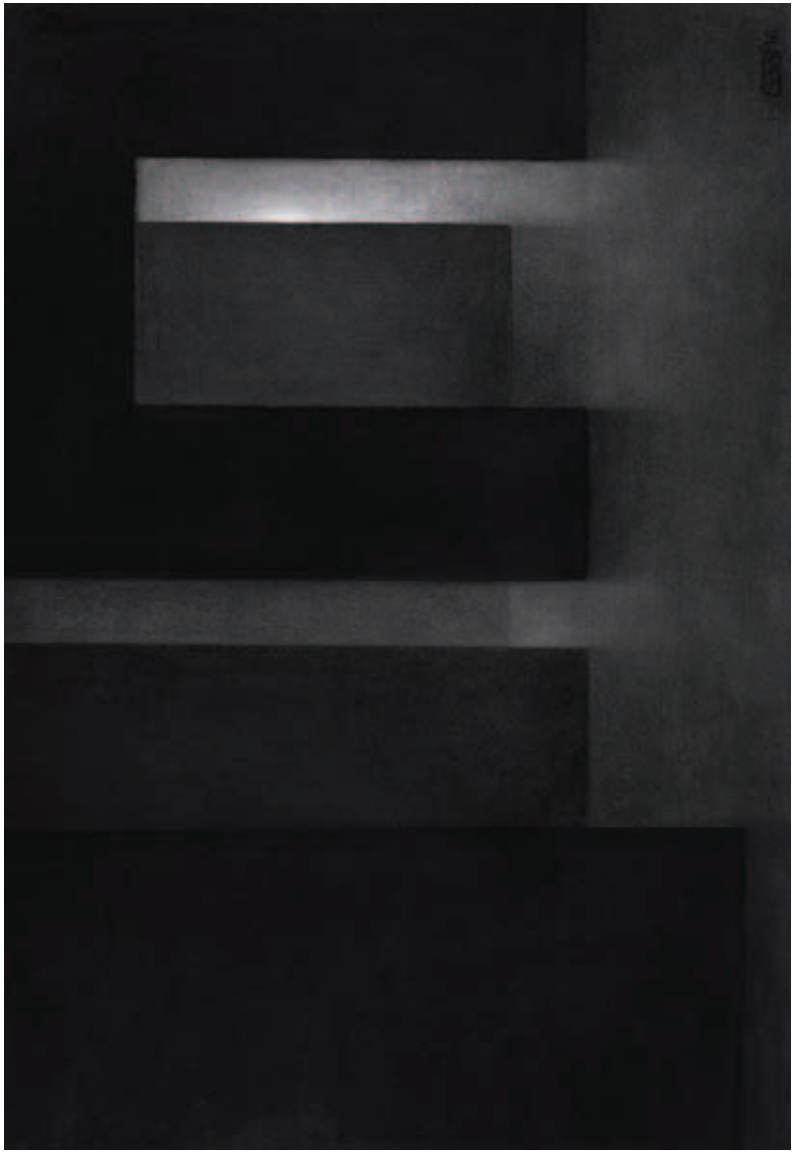

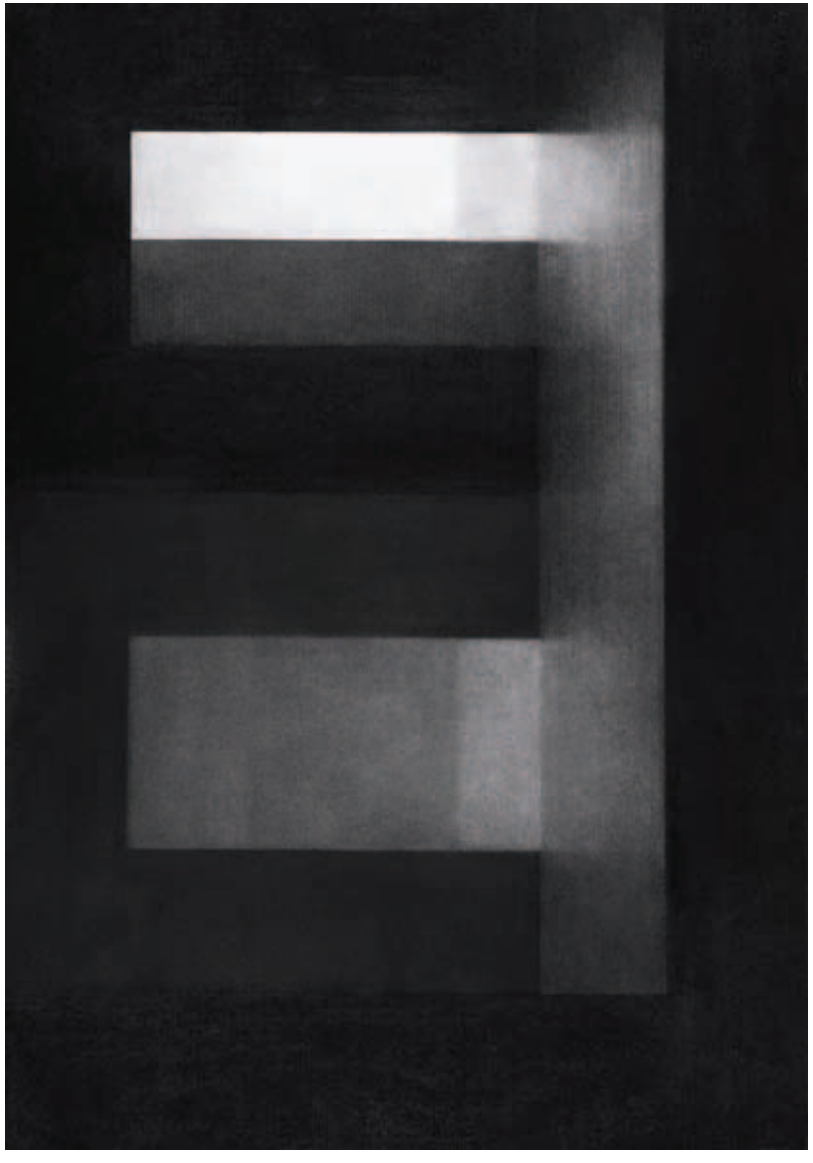

SZ. VARGA ÁGNES (Kabó), Tér-idő, 2014, papír, szén, 70x100 cm

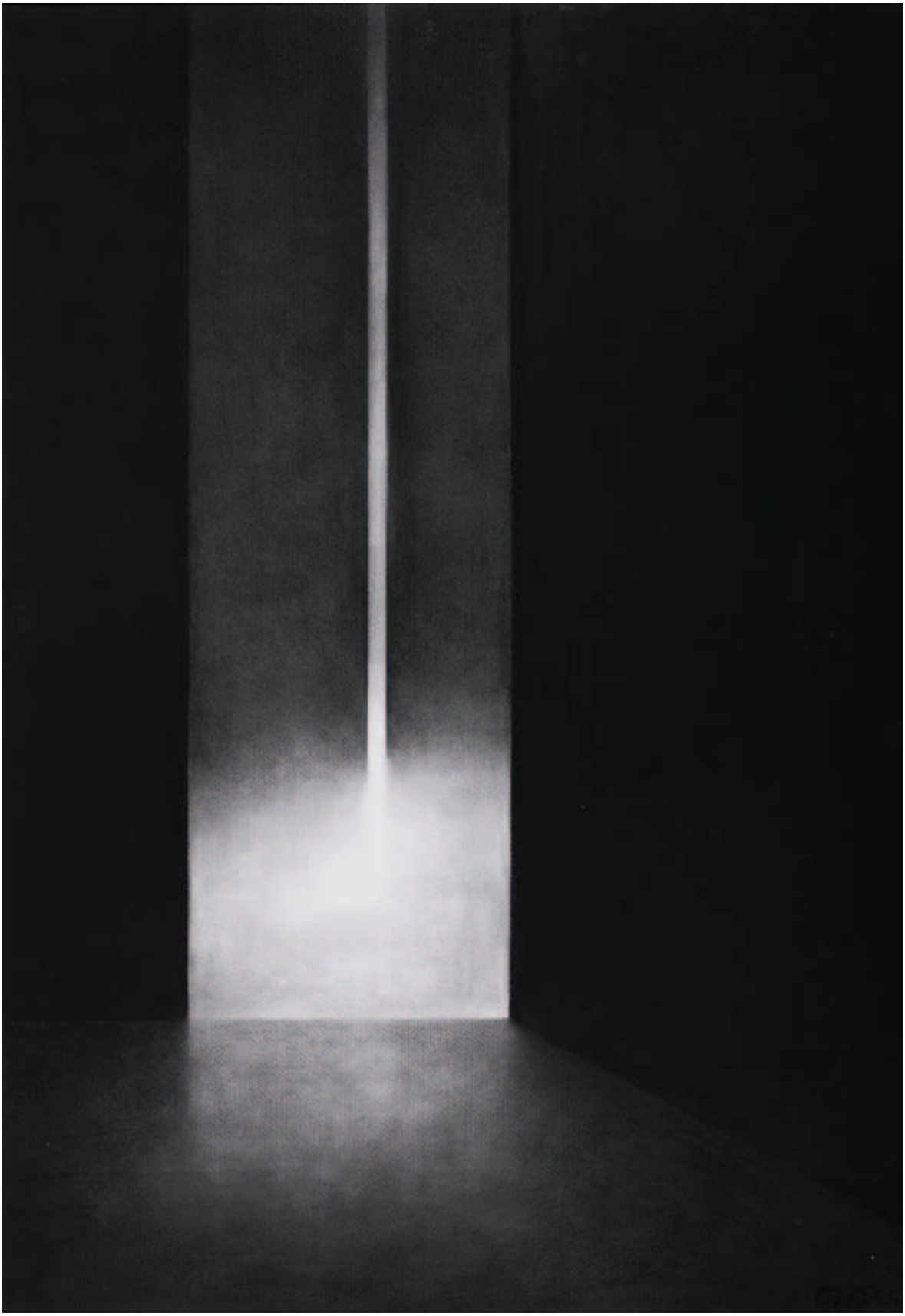

SZ. VARGA ÁGNES (Kabó), Fény-tér-idő, 2014, papír, szén, 70x100 cmcm

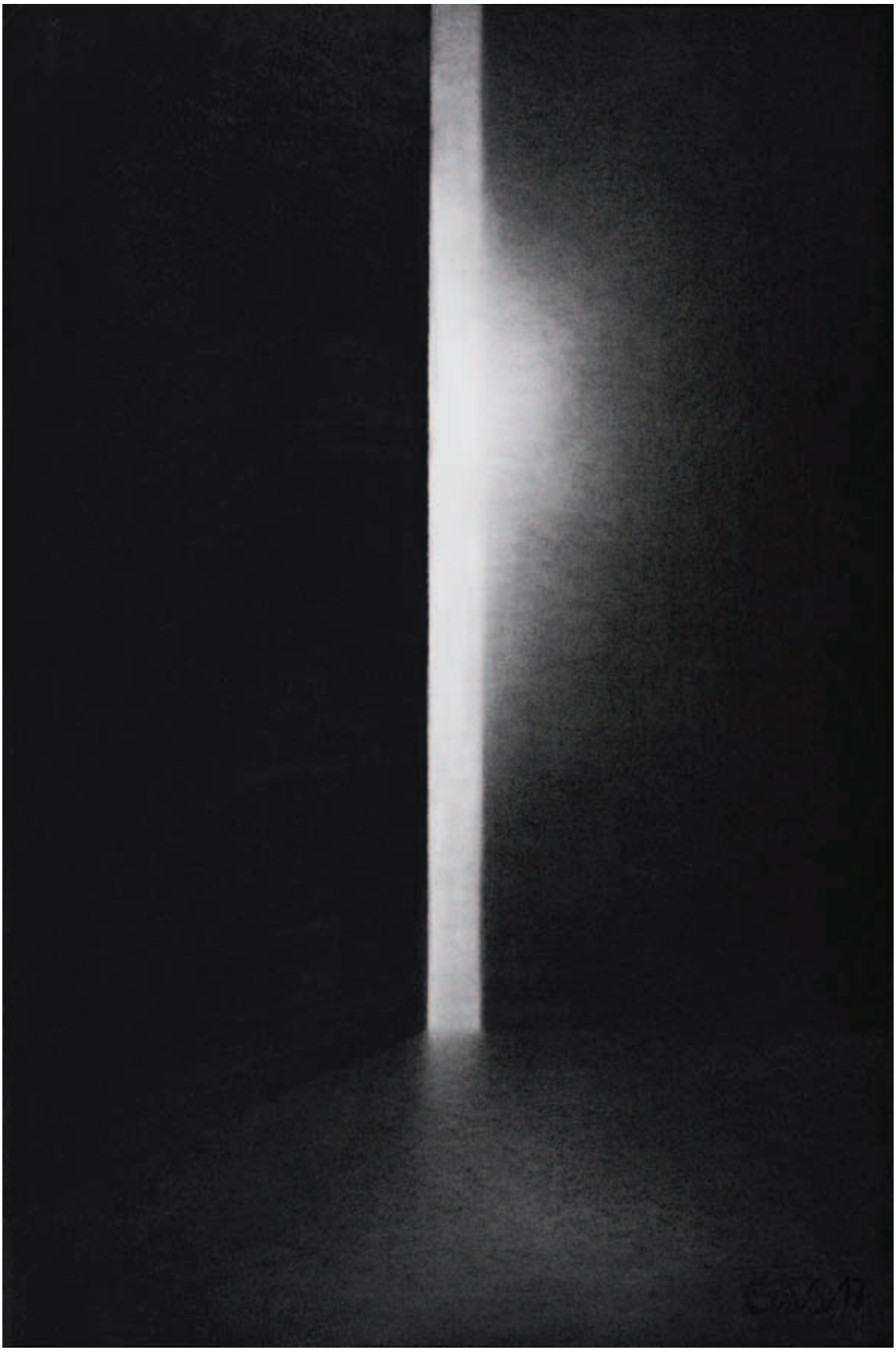

SZ. VARGA ÁGNES (Kabó), Fény, 2017, papír, szén, 92x62 cm

SZ. VARGA ÁGNES (Kabó), Kezdet, 2018, papír, szén, 100x70 cm

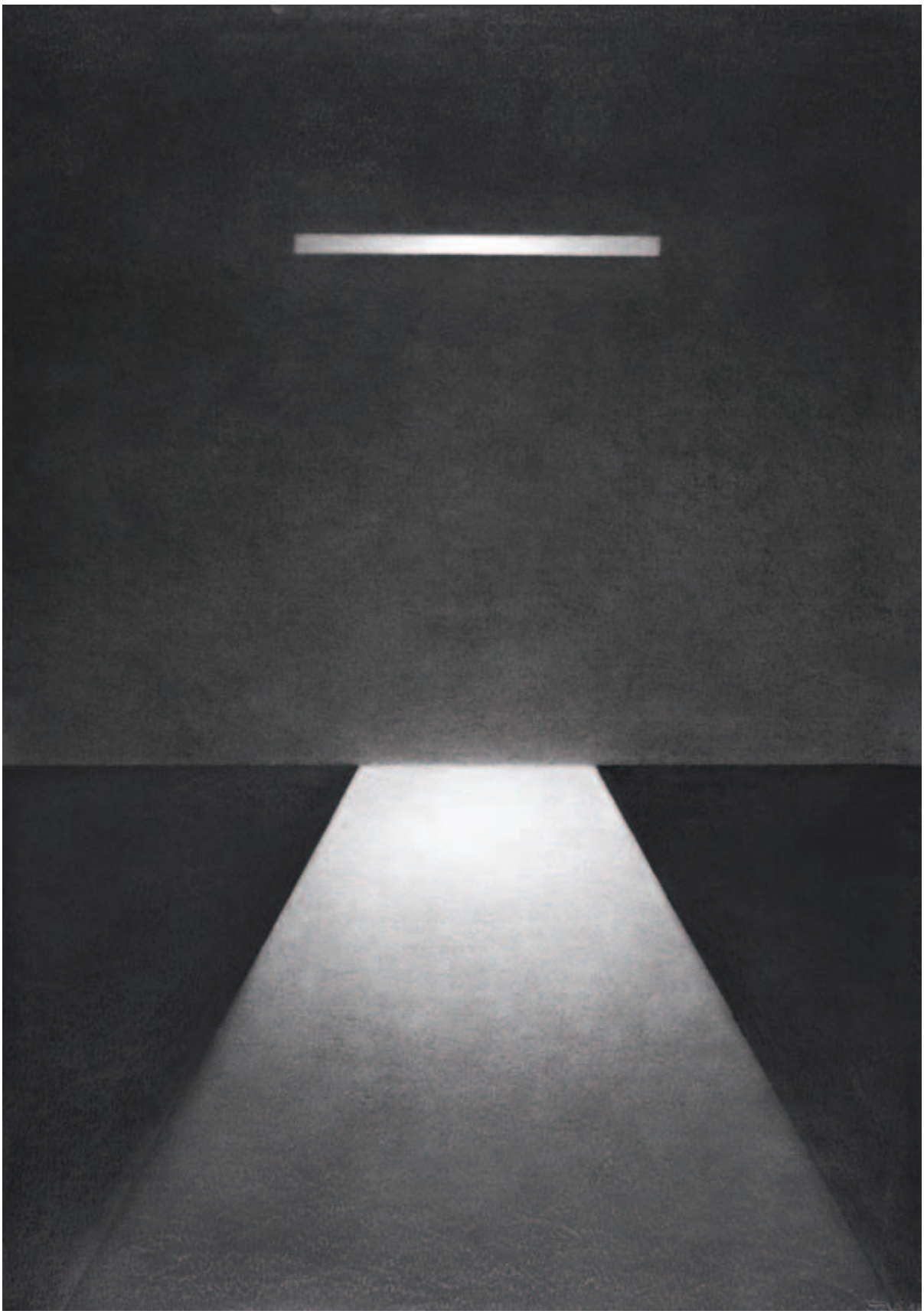

SZ. VARGA ÁGNES (Kabó), Út, 2018, papír, szén, 100x70 cm

JUHÁSZ TIBOR

„Számon tartani az összes tehetséget”

Interjú Fráter Zoltán irodalomtörténésszel Osvát Ernőről

JUHÁSZ TIBOR (1992) Salgótarján – Debrecen

Bár a legtöbbeknek elsősorban Osvát szerkesztői tevékenysége az érdekes, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a tényt, hogy kritikusként kezdte a pályáját, és szigorú értékítéletei nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy még az életében kultusza legyen. Mint ahogyan arra Fráter Zoltán 1987-ben megjelent Osvát Ernő élete és halála *című monográfiájának több kritikusa is utalt, a misztikus légkörön hosszú ideig a megkéső Osvát-szövegkiadások miatt is lehetetlen volt átlátni. Ma már ugyan hozzáférhetők levelezésének, kritikáinak és aforizmáinak gyűjteményei, amelyek a szerkesztői munkájával kapcsolatban is fontos összefüggések feltárásához vezethetnek, de az úgynevezett műterem-beszélgetések hatékonyságát valló, gyakran a kávéházi asztaloknál történő személyes találkozások formájában dolgozó szerkesztő tevékenységéhez a kortárs emlékezések elfogultsága miatt nehéz közel kerülni.*

Hogyan változott a benned élő Osvát-kép a kötet megírása során?

Alig volt bennem élő Osvát-kép a kötet megírása előtt, hiszen néhány ismert emlékezésen (Babits, Kosztolányi, Kassák) és egy-két tanulmányon – Schöpflinén és Komlós Aladárén – kívül a többit nekem kellett összeszedni. Mindenesetre amit mégis sejtettem Osvátról, az inkább igazolódott, mintsem változott volna. Árnyaltabb lett a legendás szerkesztő portréja, módszereiről, emberi hatásáról többet tudtam meg, de az adatok és az emlékek mind azonos irányba mutattak, erősítették a róla élő képet. Meggyőzően bizonyították, hogy a Nyugat első generációja számára kritikusként és szerkesztőként viszonyítási ponttá vált, sok alkotó életre szóló útravalót kapott tőle. A második nemzedék jelentős szerzői (Németh László, Szabó Lőrinc), ahogy az kell, szembe is fordultak vele, de hatásától nemigen tudtak szabadulni.

Osvát nemcsak a modern magyar irodalom megszületésének kulcsembere, hanem egy egész író- és költőgeneráció apafigurája is: rengeteg tehetséget fedezett fel. Talán kevésbé ismert tény, hogy egész életében anyagi problémákkal küzdött, halála előtti utolsó éveiben az őt övező kultusz ellenére a mélyszegénységet is meg kellett tapasztalnia. Hogyan élt a 20. század elején egy szerkesztő? Milyen anyagi lehetőségei voltak? Egyáltalán, a mai viszonylatokhoz hasonlítva mekkora honoráriumokat fizetett a kor irodalmi intézményrendszere?

Attól függött, melyik lapnál dolgozott a szerkesztő. A nagy napilapok mögött általában gazdasági érdekkör, állami intézmény, politikai párt állt, ebben az esetben a szerkesztők jó színvonalon meg tudtak élni. A szépirodalmi folyóiratok – és most még nem is a pár számot megélt magánkezdeményezésekre gondolok – csak akkor voltak jó helyzetben, ha garantált költségvetéssel rendelkezhettek. Két népszerű hetilap példája mutatja ezt: a Kiss József szerkesztette A Hét, amely a modern városi irodalom nagy hatású előkészítője és terjesztője volt (legalábbis Budapesten), és a négy évvel később megindult Új Idők, Herczeg Ferenc szerkesztésében. Míg Kiss Józsefnek szinte minden szám megjelenéséhez össze kellett kalapoznia a pénzt (hetilap lévén elég gyakran kalapozhatott), mivel felelős szerkesztő és A Hét kiadóhivatalának tulajdonosa is volt, addig Herczeg Ferencnek a szintén heti rendszerességgel kiadott Új Időkkel ilyen gondja nem akadt, mert az ő lapja mögött a sikeres üzletpolitikát folytató Singer és Wolfner Könyvkiadó állt. Kiss József a zsebéből kotorta elő a pénzt (Szép Ernőnek, Kemény Simonnak és Kosztolányinak szívesen fizetett), de előfordult az is, hogy a megjelenés után megtagadta a honoráriumot arra hivatkozva, hogy a már közölt írásnak „nincs érteménye”. A Nyugat szerkesztése és megjelenése Osvát idején elsősorban a mecénásoktól függött: eleinte Hatvany Lajos támogatásától, majd a gyáriparosok egyéni nagylelkűségétől. A Nyugat (a kiadó és a nyomda is) részvénytársaság formájában működött, a tulajdonosok személye és a részvények elosztása a három évtized folyamán többször változott. Az Rt. – gazdasági hullámhegyek-hullámvölgyek váltakozását figyelembe véve – átlagkereset körüli bért tudott fizetni, főleg

Fenyő Miksa diplomáciai és üzleti érzékének köszönhetően. De a szerkesztőknek már a Hatvany pártfogolta első években, 1911 közepétől nem kellett tartaniuk az éhen halástól, mert négyéves alkalmazási szerződés lapult a zsebükben. Más kérdés, hogy Osvát nem törődött a pénzzel, nem is tudott vele bánni, elszegényedése ennek is tulajdonítható.

Az írókat és szerkesztőiket sohasem veti fel a pénz. Az irodalom a józan kiváltságosoknak (Herczeg Ferenc) és a sikerszerzőknek (Molnár Ferenc) hoz gazdagságot. Ebben a tekintetben sokat azóta sem változott a helyzet.

◤ Ismeretes, hogy Osvát szerkesztőként gyakran teljesen átdolgoztatta az eléje került írásokat: a legkülönbözőbb érvekkel rávette a szerzőt, hogy változtassa meg véleményét, vagyis mintha munkája során az autonómia egy sajátos felfogásának képviseletében járt volna el. Milyen alapelvek szerint szerkesztett?

◤ Osvát a szerző jelenlétében, vele együtt, mondhatni, tanítva javított, javítva tanított. Németh László és Illés Endre is említi ezt a beavatkozó-beavató szertartást, amelyet Osvát szinte minden kezdőnél alkalmazott részben prózai művek, de főleg a kritikák olvasásakor, és csak egyetlenegyszer. Aki ezen túlesett, utána írhatott már, ahogy akart. Alapelvei a tehetség és az egyéniség tisztelete mellett a világosság, egyértelműség, szemléletesség, sőt érzékletesség voltak. És természetesen minden mondatnak meg kellett felelnie a magyar nyelv természetének, szabályosságainak.

◤ Jellemző volt rá az is, hogy ha valakitől olvasott valami meggyőzőt, akkor levélben fölkereste, és arra kérte, hogy küldje el neki „összes műveit". Ez a gesztus is a tehetségvadászó szenvedélyével függ össze? Esetleg más okai is voltak?

◤ A tehetséggyűjtés szenvedélyéhez kapcsolódnak a mélyebb okok. Fennmaradt az a papírlap, amelyre célkitűzését feljegyezte: „A Nyugat feladata: számon tartani az összes tehetséget." Ez önmagában gyönyörű elképzelés, ugyanakkor gyakorlatilag kivihetetlen vállalkozás. Osvát mégis erre törekedett egész életében. Minden tehetségnek fórumot kívánt adni, politikai nézettől, pártállástól függetlenül. Az a gyanúm, hogy mindezek mellett az igazi hajtóerő a kíváncsiság formájában jelentkező kapcsolatteremtési kényszer volt, amelynek során nemcsak új és új írásokat, hanem új és új embereket is megismerhetett. Másrészt elképzelhető, hogy a saját elvetélt íróságát is kereste a felfedezésekben. Új ismerőse honnan és hogyan tud írni – vagy legalábbis azt hiszi, hogy tud –, és miből gondolja, hogy az jó? Mi ösztönzi, miért ír? Ez a kielégíthetetlen belső késztetés hajszolta új és új szerzők, új és új emberek mániákus felfedezésére.

◤ Leginkább a pontatlan következtetésekkel járó kultikus olvasásmód ellenében érdemes megjegyezni, hogy Osvát sem kritikusként, sem szerkesztőként nem volt tévedhetetlen. Ismeretes például Ibsen irodalomtörténeti jelentőségét kétségbe vonó bírálata, ahogyan az a tény is, hogy gyakran a vele intimebb kapcsolatban álló nők kevésbé sikerült írásainak is helyet adott a Nyugatban. Mai távlatból nézve azonban a legtöbb döntése kiállta az idő próbáját. Mit tartasz Osvát legnagyobb érdemének?

◤ Pontosan ezt: hogy húsz éven át vitte a Nyugatot, és számos felfedezettje – Babits, Füst, Kosztolányi, Móricz, Tersánszky – kiállta az idő próbáját. Kétségtelen, hogy voltak tévedései, és személyes okokból is nyomdafestékhez segítette néhány hölgy írását, de meg kell jegyeznem, hogy teljesen dilettáns szerzőket sohasem közölt. Nem az intimitásért cserébe fogadta el a kéziratokat, éppen fordítva járt el. Előbb megállapította a hölgy tehetségét, és ha az még elfogadható szinten állt, akkor megjelentette a művet. Utána pedig vagy megbeszélték a lelki problémát kettesben, vagy nem.

◤ Ugyanakkor nyitott volt arra, hogy megváltoztassa korábbi álláspontját. Tersánszky Józsi Jenő írja például a *Nagy árnyakról bizalmasan* című munkájának Osvátról szóló fejezetében, hogy a szerkesztő le akarta beszélni az írót arról, hogy Kakuk Marci figurájából regényhőst alakítson. Később viszont, amikor látta Tersánszky vállalkozásának szakmai sikerét, nyíltan beismerte tévedését. Jellemző volt rá a párbeszédkészség a szerkesztés során? Kérlelhetetlen szerkesztő volt? Vagy hajlott a kompromisszumokra?

◤ Kérlelhetetlen szerkesztő volt, aki hajlott a kompromisszumokra. Paradoxonnak hangzik, de nincs ellentmondás. Véleményéhez, amíg nem látta bizonyítva annak ellenkezőjét, megingathatatlanul ragaszkodott. Nem volt látnok, és nem is hitte magát annak. Ha a számos ellenkező példa vagy akár az „élet" meggyőzte álláspontja kétségességéről, felülvizsgálta véleményét, és másként fogalmazott. Kassák költeményét, a világháború kitörésének évében íródott, mára már ikonikussá vált *Mesteremberek* szabálytalan szakaszait első olvasásra nem versnek, hanem „kocsizörgésnek" mi-

nősítette. Pár évvel később, meggyötörve a háborús viszonyok és a forradalmak viszontagságaitól, már a „néhány nem közönséges szép vers" egyikeként említi a Magyarország című napilap hasábjain. Ekkorra „érett be" a vers próféciája.

◤ Lehet tudni a szerkesztőről, hogy szobájában hegyekben álltak a kéziratok, többen is megemlékeznek arról, hogy milyen érzéki viszony fűzte őt hozzájuk. Tersánszky ugyanitt „kézirat-szerelmesnek" nevezi Osvátot. Milyen volt Osvát viszonya a kéziratokhoz mint tárgyakhoz?

◤ Ma talán úgy neveznénk ezt a viszonyt, hogy Osvátnak kéziratfétise volt. Természetesen nem az összefirkált árkusok hozták lázba, hanem a rájuk rótt vers vagy történet. Móricz írja le nagyon érzékletesen, hogy Osvát szeme fölvillant, fölragyogott, szinte kigyúlt, amikor meglátta a teleírt köteget, és „egy morfinista szenvedélyével" kapott utána, majd teljesen belemerülve, „vámpírszemekkel" olvasta, és mint egy nagy kielégülés után, „lankadtan lélegzett föl", amikor befejezte. Mintha egy újabb nőt hódított volna meg.

◤ Mára közhellyé vált, de talán nem alaptalan az a feltételezés, miszerint Osvát azért nem vált íróvá, mert lényegében „szétszerkesztette" magát. Rendkívül nehezen írt, és vélhetően az alkotással kapcsolatos lelki gyötrődései következtében mondott le fiatalkora írói terveiről, jóllehet fennmaradt néhány szépprózai munkája a pályája kezdetéről. Milyen volt, illetve feltételezésed szerint milyen lehetett volna Osvát íróként?

◤ Ez sorrendjében fordítva történt. Nem azért nem lett író, mert „szétszerkesztette" magát, hanem azért merült bele a szerkesztés szinte kizárólagos munkájába, mert felismerte, hogy legjobb esetben is csak közepes író lenne belőle. Fiatalon sokkal többet írt, mint még ma is gondoljuk. Több mint harminc éve van nálam fénymásolatban néhány kallódó, elfelejtett novellája, amely az első közlés óta nem került kötetbe. A Figyelő beköszöntő cikke, a *Motívumok* teljesebb változatban már korábban megjelent, ennek másolatát is több évtizede őrzöm. Van pár lapnyi regénykezdeménye, ki tudja, mi lett volna belőle, ha folytatja. Íráskészsége nem elhalt, hanem elfojtotta. Ezt bizonyítja, hogy életre tudta kelteni már ismert szerkesztőként is, amikor 1919-ben kritikákat írt a Magyarországban. A húszas években a Vígszínház irodalmi matinéin például Claudelről, Paul Ernstről tartott előadásokat, ezeket – ha nem is szó szerint – valószínűleg leírta. A sajtó alá rendezéshez azonban már nem lehetett türelme, legalábbis ilyen témájú cikkeket eddig nem találtam. Ki tudja, mennyi kiadatlan írás esett áldozatul a nagy kéziratégetéseknek a halálra készülő ember utolsó heteiben-hónapjaiban. Tévedés ne essék, nem mások kéziratait égette, hanem a saját műveit. S ha egyszer tényleg megvalósul az Osvát Ernő összes (fennmaradt) írásainak kötete, látni fogjuk, hogy így sem kevés, amit ránk hagyott. Kritikáiból is több van, mint amennyit *Összes írásai* és az 1995-ös *Összegyűjtött írások* tartalmaz. Most csak mutatványként adok itt egy szintén elfelejtett vagy inkább fel sem fedezett kritikát, amely Pekár Gyula könyvéről szól. A szerző – bár ügyesnek tűnik – mégis a tökéletes tehetségtelenség példája. Íme, Osvát rövid véleménye a kötetről a Budapesti Hírlap 1899. június 29-i számából, a 10–11. lapon:

> A jukkerleány és egyéb esetek
> *– Pekár Gyula új könyve –*
> Úgy kezdte, mint aki jobban fogja folytatni – és vannak, akik még most is várják. Ez a Pekár Gyula írói története. A délibábjait most is látjuk, de tudjuk róluk, hogy délibábok. A föllármázott remény már elpihent. Az ifjúságnak nincsenek erényei, de a férfikornak vannak hibái, és észrevesszük őket. S ha a novellákban nem ígéreteket, de novellákat keresünk – akkor kíméletesen kell szólanunk a Pekár Gyula novelláiról. S most, hogy új novelláit olvasom, nem tudom lebírni azt a precíz érzésemet, hogy valami igazságtalanság férkőzött az ő írói sorsának az intézéséhez. Igaz, s kimondom, ha furcsa is, hogy Pekár rosszabb írónak látszik, mint amilyen. Az akarata negligenciája vagy a *modorát* becézők iránti hála-e az oka, hogy fogságából nem bír szabadulni – nem tudom; bizonyos csak annyi, hogy mint az ideges ember önmagának, a pózoló művész a maga művészetének a legnagyobb ellensége. Mintha Pekár félreértette volna a tetszést, melyben pályája kezdetén része volt: alkalmazkodott hozzá, s a régi módon a régi tapsot keresi, mely akkor sem a szürkületnek szólt, hanem a napnak, amely eloszlatja. S a Pekár stílje ma is az a homályoktól fojtogatott, az a nehézkességével súlyt pózoló, tömött, hogy tömörnek, és hanyag, hogy fesztelennek lássák. Két szóval és őszintén: én azt hiszem, hogy az ambícióját megrontotta a hiúsága. Ha volna

ereje, hogy megtagadja az engedelmességet annak az olvasói szuggesztiójából született *Képzelt én*-nek, mely vállára hajolva novelláit diktálja, jól járna az olvasó, az irodalom és ő maga is.

A jukkerlány és Dodó főhadnagy egyéb esetei többnyire keretes elbeszélések, melyekben Dodó főhadnagy egy kissé léha, kissé kiélt, de pikantériákért szívesen mélyen járó társaságnak a maga és katonatársai kalandjairól számol be. A főhadnagy érdekes embernek tartja magát – és hallgatósága nem nagyon igényes; asszonyok vannak jelen; kiket némi előítélet fűz a beszélőhöz. Dodó Don Juan, Dodó pszichológus, Dodó kitűnő elbeszélő. Nem, ne tessék azt hinni, hogy Dodó világcsaló. Ő egy naiv ember, aki rendkívül sokat tart magáról – és, mivel csak a róla elnevezett könyvekben él, nem is igen csalódhatik magában; még a saját kardjában sem botolhatik meg; szerencse gyermeke. Valójában nagy szívű, erős fantáziájú fiú, teoretikus, kicsit tetszelgő – de egy csöppet sem elbeszélő (mindig ő áll a középen, feszes egyenruhában, a hullámok tetején és flegmatikusra stilizált, önhitt mosolygással), az emberismerete nem több az önismereténél és egyénisége sem mondható nagyon szuggesztívnek. Az elbeszélését azzal igyekszik eleveníteni, hogy magáról ejt el röpke nyilatkozatokat; naivul kegyetlen sors helyett, hogy objektív megfigyelőnek mutatkozzék; és hogy Don Juan, azt ki nem hiszi, ha arra utal, hogy tegnap is az volt. A többi férfinak nem enged át nagyobb szerepet. De azért a Pekár könyvének egyik férfialakja, mindig van olyan legény – mint a másik. Kegyetlenek, s hideg pillantásukban elég a férfiszív.

Osvát Ernő

Az ismertetés a kritikus Osvát egyik alapelvét kéri számon: az egyéniséget. Mind az író, mind a főszereplő egyéniségét keresi, de csupán azok hiányát kénytelen rögzíteni. Az írói alkatot karakterizálva a szerzőt a saját hiúságának pózoló művészként jellemzi, Dodó főhadnagyot pedig sablonfigurának látja.

Saját szépirodalmi törekvéseit nem tudta, talán nem is akarta végérvényesen elnyomni. Híres fekete táskája az utolsó években tele volt mindenféle cédulákkal, papírokkal, amelyekre ötleteit, gondolatait jegyezte fel. Ezek nagy része a Pesti Naplóban megjelent aforizmasorozatban látott napvilágot. Velős mondatokban elhangzott szerkesztői véleménye, életszemlélete, gondolkodásmódja itt ragyog fel igazán. Valódi műformája véleményem szerint az aforizma volt. Ez a kisforma párhuzamba állítható a tömör, szellemes véleménymondás mondatalkotásával. Merész koncepciójú, nagy narratívát létrehozó elbeszélő bizonyára nem vált volna belőle, de rövidprózája, ha folytatja, lehetett volna olyan érdekes, mint Ambrus Zoltáné (aki példaképe volt), Cholnoky Viktoré, esetleg Csáth Gézáé.

◤ Tudnál olyan szerkesztőket mondani akár a korból, akár a későbbi évtizedekből, akiknek a munkássága, ha irodalomtörténetileg jelenleg nem is mérhető Osvátéhoz, de precizitásban, hatókörében mégis hasonlónak mondható?

◤ A Jelenkor legendás szerkesztője, az írókból műveket kiimádkozó-kikönyörgő Szederkényi Ervin az egyik. Igényességben, bátorságban a Tiszatáját irányító Ilia Mihály. A Holmit vezető és tehetségekre kíváncsi Réz Pál. Napjaink szerkesztői közül viszont nem mondhatok példát: habár néhány folyóiratnak valóban rátermett, hivatott irányítója van, híresen karizmatikus egyéniségről, amilyen Osvát volt, nem tudok. (Persze nem ismerek mindenkit.) De már a Kádár-korszak szerkesztőinek a feltételei, lehetőségei sem olyanok voltak, mint Osvát körülményei – jó és rossz értelemben egyaránt. A maiak kiegyensúlyozottabb anyagi viszonyok között élnek, mint a Nyugat szerkesztője, ami igen áldásos, de ez el is kényelmesíti az embert. Már papírt sem kell fogdosni, hiszen a kéziratok többsége interneten érkezik. Sok szerkesztő személyesen sohasem beszélt az alkotóval, akinek írásait közli, sok esetben még csak nem is látta. Valóban, ez nem feltétlenül szükséges, hiszen a szöveg számít.

Osvát számára is az írás minősége volt a döntő, mégis szerette személyesen ismerni és megismerni a szerzőit. Ebben a vonatkozásban a legtöbben ma különböznek Osváttól, aki – mint Molnár Ferenc jellemezte – nem a lapot, hanem az írókat szerkesztette. Nagyon szerénytelenül, már-már szinte hivalkodóan bevallhatom, tanári és szerkesztői-felfedezői tevékenységemben én ezt a gyakorlatot próbáltam és próbálom követni.

BÁLINT ENDRE

Az Óda múzsája

120 éve született Marton Márta, József Attila Ódájának ihletője

(1. rész)

BÁLINT ENDRE (1957) Budapest

Még az ezerkilencszázhetvenes években József Attila *Ódá*jának keletkezését taglalva Somlyó György így írt: „A lány, akinek nevét sem őrzi az emlékezet, mint valami nemtő, megjelent tehát a Szinva-patak partján, melynek sebes habjaival együtt csillant fel *tündér nevetése,* s már el is tűnt a költő és az irodalom életéből, mintha csak az lett volna a küldetése, hogy egy nagy költő szívének *legmélyebb üregeiben* szóra bírja a *cselszövő magányt,* s mellesleg, *a mindenséget*." [1]

Akár be is érhetnénk ennyivel. Kell-e többet tudnunk a fiatal hölgyről, akinek 1933-as lillafüredi felbukkanása kiváltotta a hirtelen szerelemre lobbanó József Attilából a világirodalom legszebb versei közt számon tartott *Óda* megalkotását? Számít-e, hogy ki volt ő, milyen életet élt, hogyan vezetett az útja éppen akkor Lillafüredre, s miként alakult a sorsa tovább? Válaszoljunk akár a legőszintébb „nem"-mel a fenti kérdésekre, ne szégyelljük, ha kíváncsiságunk kielégítetlen marad. Igenis érdekel bennünket az eredete ennek a csodálatos jelenésnek, amely képes volt oly rendkívüli tettre sarkallni a nagy költőt. És ha nem is törekszünk Juníper atya[2] babérjaira, azért szívesen megismernénk e legendás szépségű asszony életét.

Bár a múzsa kiléte valójában már a hetvenes években sem volt titok – szűk baráti köre és nem kevés szemtanú számára pedig sohasem –, az irodalomtörténészek között csak jóval később született meg a konszenzus, amely személyét és szerepét szakmai körökben végleg elfogadottá tette. Még 2000-ben is, amikor az *Óda* írásbeli érettségi tétel lett, a Magyar Hírlap fizetett hirdetésének vélhetően avatott irodalmi szakértője szerint:[3] „A vers múzsájának kiléte kétséges, bár Vágó Márta tudni véli nevét: Marton Márta."

Ma már a személyére, életére és az eseményekben játszott szerepére vonatkozó ismereteinket több forrásból is meríthetjük. Első helyen kell említenünk Rajk András 1964. január 19-i cikkét a Népszavában,[4] amelyből először ismerhette meg a nagyközönség a múzsa nevét – dr. Szőllős Henrikné született Marton Márta –, a Lillafüreden történteket és az *Óda* neki eljuttatott kéziratának sorsát. Javarészt erre a cikkre épült Rajknak a Kritikában megjelent 1983-as tanulmánya[5] is, amelyben megemlíti, hogy a múzsa története már 1945-ben tudomására jutott. Megírja halálának pontos dátumát és helyét, valamint közzéteszi a múzsa fiatalkori fotóját is. Ezt követően csaknem négy évtizeden át, jelen tanulmány szerzőjének kutatásáig ez volt az egyetlen ismert fotó erről a kivételes szépségű nőről. A rendszerváltás után Rajk harmadszor is feldolgozta a témát, igaz, kevésbé patinás helyen publikálva, mint a Népszava vagy a Kritika. Cikke a rövid életű Színes Vasárnap 1997. április 6-i számában[6] jelent meg, és több pontatlansággal is terhelt, azért említjük mégis, mert új, konkrét információt tartalmaz a késői közzététel okáról (lásd a *Miért kellett 1964-ig várni?* című fejezetet), továbbá egyedül ebben található meg a fiatalkori fénykép készítésének éve: 1922.

Szabolcsi Miklós irodalomtörténész, József Attila életének és költészetének hivatásos kutatója 1954 novemberében készített interjút a hölggyel, ami a költőről írt nagymonográfiájának negyedik, *Kész a leltár* című kötetében látott napvilágot 1998-ban.[7] Ha pedig valaki a múzsa Lillafüred előtti

---

Köszönetnyilvánítás: Magáról a kutatásról, amelynek eredményeit ebben a tanulmányban foglaltam össze, nem sok szót ejtettem, de enélkül is elképzelhető, mennyi utánajárást, internetes és hagyományos nyomozást, könyv- és levéltárakban búvárkodást, szakértői konzultációt igényelt, mire anyagom a jelenlegi állapotában összeállt. Mindez nem járt volna sikerrel, ha nem kapok munkámhoz lépten-nyomon segítő támogatást sokaktól, többektől, mint akiknek nevét mind felsorolhatnám: könyvtárosok, muzeológusok, tanszékvezetők, írók, újságírók, tisztviselők, alkalmazottak, valamint személyes ismerőseim és kollégáim is szerepelnek a sorban. Ezért a fontosak közül is csak a legfontosabbak, akiknek ezúton szeretnék hálás köszönetet mondani: Erős Kinga, a Magyar Írószövetség elnöke, Matuscsák Tamás író és Tverdota György irodalomtörténész professzor.

Budapest, 2021

életére kíváncsi, talál néhány mondatot az 1931-es kiadású, Bozzay Margit szerkesztette *Magyar asszonyok lexikoná*ban.[8] Sajnálatos körülmény, hogy míg a kötetben számos oldalt foglalnak el a mára zömében elfeledett hölgyek arcképeiből összeállított tablók, a múzsa fotója nem került bele. Talán ő maga sem csatolta a lexikon szerkesztőinek beküldött életrajza mellé. Kár, mert ma ez lenne a lillafüredi alkalomhoz időben legközelebbi kép róla!

A felsorolt források közös jellemzője, hogy a bennük foglaltak kútfője maga a múzsa, aki tisztában volt vele, hogy az általa szolgáltatott információ a nyilvánosság elé fog kerülni. Tekintsük ezért az eddigieket egy legkevésbé sem kívülálló személy vallomásának. Vizsgálni fogjuk, hogy állításai miként állják meg a helyüket egyéb adatokkal, mások beszámolóival összevetve.

Az *Óda* múzsájának témájában korábban már megjelent e sorok szerzőjétől egy írás az Élet ÉS Irodalom hasábjain,[9] amelynek fő célja a korábban napvilágot látott téves adatok korrigálása volt. Jelen tanulmány ezen túlmenően új információkkal egészíti ki eddigi ismereteinket a múzsa életéről, és őszintén feltárja, mely kérdések maradnak megválaszolatlanul továbbra is, akár újabb kutatások kiindulópontjaként szolgálva. Sok kérdőjellel fogunk találkozni, amelyek az adatok megsemmisülésének, szándékos elhallgatásának vagy nehezen felkutathatóságának számlájára írhatók, más esetekben a tanúk állításainak ellentmondásaiból fakadnak. És lesznek feltételezéseink, amikor erős a gyanúnk, hogy miképp is történhettek az események, ám perdöntő bizonyíték hiányában ezeket nem jelenthetjük ki igaznak. Ezt minden alkalommal világosan jelezni fogjuk, hogy a lehetőségekhez képest tiszta képet kaphasson az Olvasó.

LILLAFÜRED ELŐTT

Hivatalos iratok[10] tanúsága szerint múzsánk 1901. május 28-án született, Marton Márta Klára néven anyakönyvezték (nincs tudomásunk róla, hogy második keresztnevét valaha is használta volna). Eszerint helytelen mind Rajk András állítása a Kritikában, hogy 1964-ben hatvanévesen hunyt volna el, mert ekkor életének már hatvannegyedik évében járt, mind Szabolcsi Miklós adata, hogy a lillafüredi találkozó idején 33 éves volt, hiszen alig két hete töltötte be a harminckettőt. A téves adatok feltehetően szóbeli közlésen alapulnak.

Marton Márta 1922-ben és 1947-ben

Születési helye ugyanezen hivatalos források szerint Felsőkismartonhegy, míg ő maga Kismartont nevezi meg a *Magyar asszonyok lexikoná*ban éppúgy, mint egy 1946-ban kelt, francia nyelvű önéletrajzában.[11] Az eltérés oka, hogy Felsőkismartonhegy az évszázadok során mindig is Kismarton városrésze volt, így az ott élők joggal nevezhették magukat kismartoninak, ám tény, hogy a 19–20. század fordulója körüli néhány évtizedben, így múzsánk születésekor is önálló községként funkcionált.

Szülei Marton József és Fuchs Amália voltak, akikről csak igen keveset tudunk. Édesanyja idősen, feltehetően férje halála után Budapestre költözött a lányához, és haláláig vele, illetve annak második férjével lakott. Arcvonásait öregkori fényképe őrzi.

Tudunk Marton Márta bátyjairól, Jenőről és Ottóról. Utóbbinak egy korábbi kapcsolatából származó Ilona leánya a negyvenes években feleségül ment Rajk András újságíró, kritikushoz, aki az így létrejött rokoni kapcsolat révén jutott az említett cikkei alapjául szolgáló információk birtokába. Marton Ottó Bécsben élt Márta nevű feleségével, és együtt látogattak időnként autóval Magyarországra. Az egyik ilyen út alkalmával, valamikor az ötvenes években közlekedési szerencsétlenség érte őket, amelynek következtében mindketten életüket vesztették.[12] A korszak ismeretében nem tartjuk kizárhatónak, hogy a baleset nem a puszta véletlen műve volt, erre vonatkozó adatunk, bizonyítékunk azonban nincs. Marton Jenőről pedig csak annyit tudunk, hogy Ausztráliába távozott még egészen kicsi, járni sem tudó, Tücsök becenevű kislányával, ami szintén az ötvenes évekre tehető.

Vallása az iskolai névkönyvek szerint izraelita volt, aminek fontosságát egy, a 20. századi Magyarországon élő asszony sorsára nézve aligha kell hangsúlyoznunk. Kismartonban mindig is számottevő zsidó közösség élt, amely saját zsinagógával rendelkezett, létezett Zsidó utca is.

Márta korán Budapestre került. Alsóbb iskoláit a Síp utcai pesti izraelita hitközség elemi iskolájában végezte, majd 1915-től 1919-ig az Országos Nőképző Egyesület leánygimnáziumába, a mai Veres Pálné Gimnázium elődjébe járt. Gondviselőjeként Weisz József bőrnagykereskedő van bejegyezve az iskolai névkönyvekbe, címe: Bp. VII. Elemér u. 14. I. 12. Az Elemér utca a mai Marek József utca korábbi neve. Nem tudjuk, hogy Weisz Józsefet milyen szálak fűzték a Marton családhoz, de szoros rokoni vagy baráti kötelék lehetett, ha rá merték bízni iskoláskorú leányukat. Az egykori Elemér utca 14-es számú házát ma már hiába keressük. Régen lebontották, modern épület áll a helyén. A kutató azonban, aki a korabeli budapesti telefonkönyvekből is meríti információit, azt találja, hogy a múzsánk gimnáziumi évei alatt kiadott 1917-es telefonkönyvben szerepel egy Weisz József, sajnos foglalkozás megjelölése nélkül, aki az Elemér u. 17. szám alatt lakott, amely épület viszont ma is régi pompájában csodálható meg. Felmerül a kérdés, hogy vajon nem ugyanarról a Weisz Józsefről van-e szó, nem történt-e elírás valamelyik címben, esetleg nem költözött-e az évek során pár házzal odébb.

Tanulmányi eredményei alapján Marton Márta a jók, olykor a kitűnők közé tartozott, magatartása is mindvégig kifogástalan. Tanult holt (latin, ógörög) és élő (német, francia) idegen nyelveket. Érettségije 1919 zűrzavaros tavaszára esett – volna, csakhogy közbeszólt a politika. A tanácsköztársaság volt az első, de nem az utolsó jelentős történelmi esemény, ami belezavart múzsánk életébe. Az iskolai évkönyv ezt így rögzítette: „A közokt. népbiztosság az érettségi vizsgálatot eltörölte, így az 1918/19. tanév végén nem tarthattuk meg a VIII. osztályt végzett tanulókkal az érettségi vizsgálatot, hanem ezek u. n. végbizonyítványt kaptak. A proletárdiktatúra bukása után a V. K. M. [Vallási és Közoktatásügyi Minisztérium – B. E.] a végbizonyítványokat érvénytelenítette s elrendelte, hogy az 1918/19. tanévben VIII. osztályt végzett tanulók szeptember hóban tegyenek érettségi vizsgálatot. Írásbeli vizsgálatot ezek a tanulók csak a magyar és német nyelvből tettek 1919. évi szeptember 5. és 6-án, illetőleg 10. és 11-én."[13] Majd az érettek nevének felsorolása következik, köztük „Marton Mária" hibásan írt névvel múzsánk is szerepel.

Érettségi bizonyítvánnyal a birtokában útja a bécsi Szépművészeti Akadémiára vezet, ahol filozófiai és művészettörténeti tanulmányokat folytat. Ebben az időszakban, 1922-ben jelenik meg zenei-filozófiai eszmefuttatása a kortárs, 1914 óta Bécsben élő Joseph Matthias Hauer osztrák zeneszerző zenéjéről a Musikblätter des Anbruch című zenei folyóiratban.[14] Hauer dolgozta ki – évekkel megelőzve Arnold Schönberget – a tizenkét fokú hangrendszert, a dodekafóniát, ami forradalmi újdonságnak számított a zene világában. Vajon tanulmányához Marton Márta kizárólag forrásmunkákra támaszkodott? Nem használta volna ki, hogy egy városban folytatta tanulmányait dolgozata alanyával? Nem próbált vajon első kézből szerezni információkat Hauer elképzeléseiről, különösen, hogy – mint a *Magyar asszonyok lexikoná*ban állítja – az említett osztrák zenei lap munkatársává is

vált? Nincs bizonyítékunk. Puszta feltevés csupán részünkről, hogy cikkének anyagát a zeneszerzővel folytatott közvetlen beszélgetésekből is meríthette, ellene szól azonban, hogy erre a cikkben semmiféle utalás nem történik, valamint az a körülmény is, hogy száz évvel ezelőtt a női riporterkedés még korántsem volt olyan elterjedt, mint manapság, noha kétségkívül létezett (pl. Molnár Ferenc első felesége, Vészi Margit férjével vetélkedve haditudósított az első világháború frontjairól). Azt viszont biztosan állíthatjuk a lap cikkeiről készült repertórium ismeretében, hogy több írást a Musikblätter des Anbruch hasábjain nem publikált, a lexikon azon állításának igazolása pedig, hogy „egyéb osztrák folyóiratokban" jelentek meg további írásai, újabb kutatásokra vár.

A Színes Vasárnap adata szerint ebben az évben, 1922-ben készült róla a közelmúltig ismert egyetlen fotó, amelyet a már említett Marton Ilona őrzött meg, és az 1997. április 11-én, Balatonszárszón, a József Attila nevét viselő emlékházban megnyíló kiállítás alkalmából a Petőfi Irodalmi Múzeumnak adományozott.

Ugyancsak a lexikon szerint „írt annak idején a Kékmadár című folyóiratba is". Először néhány szó ennek a csupán az 1923-as esztendőben létező újságnak a nevéről. Míg számainak többsége A kékmadár címmel jelent meg, külalakjában is megváltozott utolsó két száma (10., 11.) már a Kékmadár nevet viseli. A névelőnyi eltérésnek az a jelentősége, hogy a lexikon állítása mintha ez utóbbira utalna. Az irodalmi folyóirat anyagairól később repertórium készült,[15] amely felsorolja a kiadvány valamennyi számában megjelent irodalmi műveket azok szerzőivel együtt. Marton Márta nevét nem találjuk köztük. A lap közölt más témájú cikkeket is, amelyek a repertóriumban nem szerepelnek, például építészetről, mozifilmekről, valamint zenei témájúakat is, és kézenfekvő a gondolat, hogy itt kell keresnünk a megoldást. Csakhogy az egyes számok gondos átvizsgálása az Országos Széchényi Könyvtárban nem igazolja feltevésünket. Azonban ide kívánkozik a következő megjegyzés: Mint a Kékmadár repertóriumának előszavában írja Szabolcsi Miklós, „a budapesti közkönyvtárakban a Kékmadár utolsó fellelhető száma az 1923.11. Nem tudjuk, megjelent-e még a 12. szám." Lehet, hogy ebben az egykor – talán – létező 12. számban jelent meg Marton Márta irodalmi alkotása vagy zenei tanulmánya? Vagy az, hogy írt a folyóiratba, csupán próbálkozásra, kézirat beküldésére utal?

De vajon miért gondolta Szabolcsi Miklós, hogy nem tizenegy, hanem tizenkét szám jelent meg, ha ennek semmi nyoma nem maradt? Nos, valójában csakugyan tizenkét szám jelent meg, ám ehhez nincs szükség semmiféle felfedezésre, elég a repertórium figyelmes tanulmányozása. 1923 folyamán A kékmadár (névelővel) hol egyes, hol dupla számmal jelentkezett. Ezen a néven az utolsó a szeptemberi 9/10 jelzésű dupla szám, majd ezt követte a megújult nevű és formátumú Kékmadár (névelő nélkül) az októberi megjelenésre utaló nagy 10-es számmal a címoldalán. Vagyis két 10-es számot viselő kiadás is megjelent! Valójában tehát novemberig bezárólag már tizenkét lapszám látott napvilágot. Szabolcsi azonban, úgy tűnik, a decemberi 12. számra utal. Talán az ebben való megjelentetésre kapott múzsánk ígéretet, amiből már semmi sem lett?

Ahogy nem jelent meg nyomtatásban *A lélek és műalkotás* című kézirata sem, amelyet szintén említ a lexikon. Címe alapján alkotás-lélektani, a pszichológiát és a művészettörténetet ötvöző mű lehetett, azé a két területé, amelyekkel Marton Márta mindig is nagy érdeklődéssel foglalkozott. Sajnálatos, hogy oly tökéletesen nyoma veszett a történelem viharaiban. Pedig nagyszerű betekintést nyújthatna szerzője gondolatvilágába!

Az összesen tehát tizenkét ismert számot megért Kékmadár irodalomtörténeti jelentőségét fokozza az a közismert tény, hogy 10. számában (az önálló tizedikben) jelent meg József Attila *Lázadó Krisztus* című verse, amelyért a költőt istenkáromlás címén perbe fogták, el is ítélték, és csak a Kúria mentette fel végül jogerősen. Ha tehát múzsánk írása mégiscsak megjelent volna 1923-ban a Kékmadár hasábjain, úgy ez lehetett első találkozása József Attilával – *az irodalom síkján*.

Marton Márta 1923 karácsonya előtt, december 18-án ment férjhez a nála tizenöt évvel idősebb dr. Szőllős Henrik sebész-urológushoz. A férfi Steiner Henrik néven született a Hont vármegyei Berneczén 1886. március 1-én, anyja neve Weiner Berta, vallása izraelita, később evangélikus. Nevét 1902-ben magyarosította belügyminisztériumi engedéllyel. Dr. Szőllős Henrik 1918-ban részt vett az első orvos-szakszervezet létrehozásában, titkári minőségben. 1919–1921-ig börtönbüntetését töltötte, amelyet izgatás címén kapott a tanácsköztársaság alatt tartott beszédei miatt, amelyeket mint a budapesti közkórházak központi vezetője, a Rókus kórház igazgatója tartott. Börtönévei alatt készült az a festmény, Boromisza Tibor alkotása, amely az egyetlen ismert kép róla. Szabadulása után újra praktizálni kezdett, de közéleti tevékenységével sem hagyott fel. 1930. január 23-án elnökletével ala-

kult meg az első Szocialista Orvoscsoport. Ekkor már a sztársebészek közé tartozott. A korabeli újságok híradásaiban többször is említik a nevét egy-egy közérdeklődésre számot tartó eset kapcsán.

Nevének írásmódja és ebből következőleg múzsánk asszonyneve körül is sok a bizonytalanság az ékezetek hosszúsága tekintetében. Olykor egyazon hivatalos iraton vagy cikken belül szerepel mind a Szőllős, mind a Szöllős névvariáns, sőt, nyomtatott könyve borítóján is felbukkan a Szöllős változat, míg a könyv belsejében már Szőllősként szerepel! De találkozhatunk a Szöllős alakkal Rajk 1964-es cikkében is, viszont 1983-ban, a Kritikában már a Szőllős formát használja. A Wikipédia szócikke, amely a névváltoztatás BM-engedélyszámát is közli, kizárólag a mindkét hosszú ékezetes magánhangzós alakot alkalmazza, hasonlóan a házassági anyakönyvi kivonathoz, ezért mi is így teszünk ebben az írásban. Érdekesség, hogy utóbbi irat szerint a férj teljes neve Szőllős Henrik Sándor, felesége pontos neve pedig a házasságkötés után nem az általánosan használt Szőllős Henrikné, hanem Szőllős Henrik Sándorné.

Nem tudjuk, hogy Henrik és Márta miként ismerkedett meg, de felállíthatunk egy erős hipotézist. A húszas évek elején magánvállalkozás formájában több képzőművészeti kiállítóhely, szalon nyílt a fővárosban, mint a Belvedere, az Ernst Múzeum vagy a Helikon. Marton Márta ez utóbbi működésében, a kiállítások szervezésében vállalt szerepet Dénes Lajos igazgató mellett.[16] A Helikon előbb a Dohány utcában, a Hungária fürdő épületében bérelt helyiséget, később áttette székhelyét a Haris közbe, a Váci utca sarkára. A forrásokban a Haris köz 1. és a Haris köz 2. házszám is szerepel, ezek egymással szemközti saroképületek. Hogy képet kapjunk kiállításaik színvonaláról és felkapottságáról, a kiállító művészek közül megemlítjük Csók István, Rippl-Rónai József és Vaszary János nevét, valamint azt, hogy 1922 februárjában Horthy Miklós kormányzó és neje is meglátogatta a szalont több előkelőségből álló kíséretével.[17] Ha ehhez hozzávesszük, hogy a későbbi férj, dr. Szőllős Henrik sebész-urológus orvosi hivatása és politikai tevékenysége mellett lelkes műgyűjtő is volt, a modern műalkotások rajongója, adja magát a következtetés, hogy az ekkor már a harmicas éveinek második felében járó férfi a Helikon szalon egyik kiállításán pillanthatta meg a rendezőként tényked ő, szépséges fiatal leányt, s a műremekek alkotta miliő hasonló hatással lehetett rá, mint bő évtizeddel később a lillafüredi környezet József Attilára. A szalon egyébként rövid ideig működött, 1924 elejére már meg is szűnt.[18]

Talán így történt a megismerkedésük, talán másképp. Kevésbé romantikus hajlamú olvasóink számára felvázolunk egy másik verziót. Lehetséges, hogy másik közös vonásuk, a szocialista eszmék iránti elkötelezettségük játszott szerepet találkozásukban. Múzsánk 1925-től tagja volt a Magyar Szociáldemokrata Pártnak (MSZDP), vagy más szóval – mint Rajk András mondja egy interjúban – Ottó bátyjával együtt exponált szociáldemokraták voltak. Ezt (is) takarja a lexikon bizonyára szándékosan kissé homályos megfogalmazása, miszerint „bekapcsolódott a társadalmi mozgalmakba". Érthető: a társadalom felső rétegeinek érdeklődésére számot tartó *Magyar asszonyok lexikoná*ban, amelynek első oldalát vitéz nagybányai Horthy Miklósné egészoldalas portréja díszítette, ezt aligha lehetett nyíltabban megírni. Ebben a több mint félezer oldalas könyvben a *szociáldemokrata* szó (a fogalom minden szóalakját ideértve) mindössze egyetlenegyszer fordul elő, akkor is mintegy mellékesen említve.

Marton Márta a húszas–harmincas években népművelő előadásokat tartott, amelyek egyik témája az irodalom nagy nőalakjai,[19] a másik a gyereknevelés kérdései voltak. Tudunk a Magyarországi Munkások Gyermekbarát Egyesülete szervezésében 1928 novemberétől rendszeresen tartott, szemináriumszerű rendezvényekről is, ahol előbb ő adott elő a gyermekek közösségre neveléséről, majd orvos férje következett *Egészséges és beteg gyermek* című előadásával.[20] A közös fellépés bizonyára azt jelzi, hogy kapcsolatuk ekkor még rendben lehetett.

Közben élte az úriasszonyok gondtalan életét, amelyet férje jövedelme biztosított számára. Társaságokba járt, mulatságokon, bálokon vett részt. Az egyiken a fennmaradt krónika szerint szépségkirálynő-választást is tartottak.[21] Nem, nem múzsánk nyerte el a koronát, aminek oka, úgy hiszszük, nem szépségének hiányosságaiban keresendő, mint inkább életkorában és családi állapotában. A dobogós helyeken – nyilván húsz év körüli, eladósorban levő – hajadonok végeztek, ő pedig ekkor már férjes asszony volt, s a harminchoz járt közel.

Nyolc év alatt megromlott a házasság. Mert nem született gyermek? Teherbe esett ugyan, de kihordani nem tudta. Talán méhen kívüli terhesség volt. Később sem lehetett gyereke.[22] (Az *Óda* „méhednek áldott gyümölcse legyen" szavai az elevenébe találhattak.) Vagy talán felbukkant valamelyik

fél oldalán az a bizonyos harmadik? Vagy egyszerűen kihűlt a kapcsolat? Nem tudjuk az okát, de tény, egy 1931 decemberében kelt közjegyzői okirat[23] tanúsítja, hogy a felek már április óta nem éltek együtt, egy másik okiratban[24] pedig a vagyonmegosztásról és válás esetére az asszonytartásról is megegyeztek. Ezekben Marton Márta már a korábbi közös, József körút 22. szám alatti lakcímük helyett az I. ker. Mészáros u. 12. címmel szerepel, amelynek később még fontos szerepe lesz az *Óda* kéziratának történetében. Megjegyzem, hogy férje 1931 végén már az V. ker. Erzsébet tér 3. alatt lakott, ezért az egyes cikkekben itt-ott fellelhető állításokkal ellentétben „Szőllősék" sohasem laktak a Mészáros utcában, ott csak az asszony lakása volt.

Noha nyilvánvaló, hogy e két okirat a rákövetkező válóper lefolyását igyekezett elősegíteni, a kortárs szemtanúk múzsánkat elvált asszonynak mégsem titulálták. Az 1933-as lillafüredi találkozó kapcsán fiatal lányként, férjes asszonyként, válófélben levő férjes asszonyként is említik, de elváltként soha. Talán 1933-ban még tartott a válóper? Vagy már lezajlott, csak az érintett felek nem híresztelték a válás kimondását? Esetleg elálltak volna a válástól? (A háború után orvos nejeként, özvegyként említik egy iratban – lásd később –, ami elvált házasfelek esetén nem szokásos.) Azonban a felsorolt kételyek ellenére összességében mégis úgy gondoljuk, hogy a válás megtörtént, amit a külön lakásban élés fennmaradása is alátámaszt.

Mindenesetre múzsánknak az okiratokban foglaltak kellő anyagi biztonságot nyújtottak. A válás utáni első évben havi ötszáz pengő asszonytartásra jogosult egyösszegben abban az időben, amikor „havi kétszáz pengő fix" biztos megélhetést jelentett. Majd csökkenő mértékben ugyan, de még hosszú-hosszú évekig kaphatta járandóságát. A férjnek, akinek felkapott sebészként kiemelkedően jól ment a sora, úgy látszik, nem esett nehezére ennyit kifizetni. Az okiratban még arról is megegyeztek, hogy a múzsa második házassága esetén az asszonytartás fizetése felfüggesztődik ugyan, ám válás esetén, amennyiben a második férj nem tud gondoskodni elvált asszonyáról, az első férj kötelezettsége feléled, halála esetére pedig a tartási kötelezettség az örököseire száll át. Bombabiztos megoldás, gondolhatnánk, de nem volt az. Mint látni fogjuk, a háború vetett neki véget.

LILLAFÜREDEN

Nem megnyugtatóan világosak a közlések a tekintetben, hogyan került Marton Márta a Lillafüredi Íróhét meghívottai közé. Szabolcsi Miklós szerint ő maga úgy mesélte, hogy „a Musikblätter des Anbruchs (sic!) című bécsi lapnak dolgozott tudósítóként, s így került Lillafüredre, Mohácsi Jenő, a költő és műfordító társaságában". Rajk András 1983-as tanulmánya szerint „Pátzay Pál szobrászművész a művészettörténész dr. Szőllősné baráti köréhez tartozott, az utóbbi 1933-as Lillafüredre kerülésében is része volt". Mások Baktay Ervin és Kárpáti Aurél nevét említik. Szerepe lehetett annak a körülménynek is, hogy az eredetileg meghívott kétszáz író közül mindössze nyolcvanan jelentek meg, azaz szabad hely volt bőven, még ha önköltséges is, hiszen anyagi értelemben csak harminc író volt az IGE (Írók Gazdasági Egyesülete) vendége. Marton Márta azonban, mint láttuk, ekkoriban nem szűkölködött anyagiakban.

Szántó Judit, József Attila élettársa szerint a költő őt is magával akarta vinni Lillafüredre, de nem tudta kijárni az IGÉ-nél. Tudjuk, hogy több más író vitte, vihette magával a feleségét. Ismerve a köztük lévő viszonyt, helye lehet némi kételkedésnek. Vagy csak az anyagiak hiánya miatt nem járt sikerrel? Bárhogy is történt, elgondolkozhatunk, vajon megszületett volna-e az *Óda,* ha a költő oldalán Szántó Judit is megjelenik Lillafüreden.

M. Pásztor József felveti Szántó György önéletrajzi regényében foglalt emlékeire hivatkozva, hogy József Attila talán az írótalálkozó első estéjén, a falu kocsmájában „látta-ismerte meg az *Óda* múzsáját".[25] Konkrét tények hiányában mindenkinek joga van a maga véleményéhez. Az enyém más. Az íróhét programja az első estére táncmulatságot tervezett, amit a korabeli híradások szerint meg is tartottak. Például a Pesti Hírlap így írt: „A nagy tetszéssel fogadott elnöki megnyitó után díszlakoma volt, majd reggelig tartó táncvigalom fejezte be az íróhét első napját."[26] Szántó György beszámolója ugyanerről az estéről így hangzik: „Vacsora után lementünk a faluba. A fiatalok kocsmát fedeztek fel, megkezdődött az ivászat. A hangulat erőltetett volt, a nótázás kínos. Pakots Józsi nem volt köztünk [ekkor még életben volt – B. E.], ez okozta."[27] A továbbiakban a kocsmázás résztvevőjeként megemlíti Móricz „Zsiga", Kosztolányi Dezső, Lambrecht Kálmán és felesége, Adél nevét.

Közbevetőleg: ha valaki fülét bántja irodalmi nagyjainkkal kapcsolatban a pejoratív *kocsma* szó használata, annak figyelmébe ajánlom Farkas István szlovákiai magyar író, a találkozó résztvevője 1970-ben publikált visszaemlékezését,[28] ahol a rusztikusan hangzó „hámori csárda" megnevezést használja, amely talán a mai Malom csárda régi épületével lehetett azonos, és amely a jelenlegi épülettől egy keveset Miskolc felé haladva, az út másik oldalán látható ma is.

Szántó György ekkor már mindkét szemére teljesen megvakult egy első világháborús sérülés következtében, ami természetesen nem akadályozhatta meg, hogy a felsorolt személyeket hangjuk alapján azonosítsa. József Attila nevét azonban nem említi (ahogy Farkas István sem). Szót ejt ugyanakkor rosszallóan bizonyos „irodalmi hetérákról", akik a neves írókat csapatostul szokták követni, így Lillafüreden is, és a kocsmában is jelen voltak, ám a művészettörténész Szőllősnét, a nagy hírű sebész feleségét aligha sorolhatjuk közéjük. Ez a kifinomult ízlésű, társasági úriasszony vajon a kocsmázást választotta a lillafüredi kastély elegáns, fényűző környezete helyett? Alig hihető. És József Attila? Bár fiatalon megírta az *Alkohol* című versét, egy évvel Lillafüred előtt, a *Külvárosi éj*-ben e sorokat vetette papírra: „Romlott fényt hány a korcsma szája, tócsát okádik ablaka", valamint ne felejtsük el, hogy pénze sem volt költekezni. És ha elfogadjuk Tverdota György állítását, hogy az „Ízed, miként a barlangban a csend" a vasárnap délelőtti barlanglátogatást idézi, feltételezhető az is, hogy a „szeretlek, mint a fényt a termek" sor ihletője akár a Palotaszálló enteriőrje is lehetett. A „vizes poháron kezed" szintén nem kocsmai környezetre enged következtetni.

„Ez a nő nagyon szép volt, Kárpáti Auréllal vacsorázott" idézi Szántó Judit visszaemlékezésében József Attila szavait a múzsájáról. Azzal a Kárpáti Auréllal, akinek szerkesztésében alig egy évvel később megjelent az Új magyar líra c. antológia. De ha a Vajda János Társaság égisze alatt majdan megjelenő kötet ötlete nem is volt feltétlenül ismert a múzsa előtt, elég lehetett Kárpáti Aurél személye is. József Attila is neki adta oda Lillafüreden azon melegében az Óda első, még Mellékdal nélküli változatát. Ez arra enged következtetni, hogy Marton Márta célja az irodalmi kapcsolatépítés is lehetett, hogy írásait megjelentesse. Erre sarkallhatta, hogy barátnői közül Nagy Margitnak addigra már novelláskötete látott napvilágot Karinthy Frigyes előszavával, novellái fordításban is megjelentek, és szerzői estet tartott a Vigadóban, míg Urbán Eszter első verseskötetéről Fenyő László írt kritikát a Nyugatban.

Nem írhatunk úgy a Lillafüredi Íróhétről (találkozóról, kongresszusról), hogy ne térnénk ki bővebben a már említett Pakots József személyére. Ma száz ember közül száznak semmit sem mond a neve, pedig József Attila és a múzsa mellett ő a harmadik személy, aki nélkül az *Óda* nem született volna meg. Pakots József (1877–1933) a maga korában jelentős közéleti személyiség volt: országgyűlési képviselő, újságíró, íróként húsz könyv szerzője, két darabját a Nemzeti Színház is bemutatta.[29] Érdemei méltatásának se szeri, se száma a korabeli újságokban, most csak Ligeti Ernő szavait idézzük: „…ő bizonysága annak, hogy minő csodákra képes az igazi idealizmus és a törhetetlen cselekvési szándék".[30] Az ő fáradhatatlan tevékenységének köszönhetően jött létre ugyanis az Írók Gazdasági Egyesülete, majd szervezésében az első két írótalálkozó: először 1932-ben a Balatonon, több helyszínen (Pakots nevét ez alkalomból egy négysoros, játékos vers erejéig József Attila meg is örökítette: „Kezdetben volt Pakots, / aztán lőn az Ige. / Köztünk Ő a kapocs, / azért jöttünk ide" – Hévíz, 1932. szeptember 10.), 1933-ban pedig Lillafüreden. Utóbbi alakulása azután tragikusan összefonódott Pakots sorsával; váratlan halála miatt a bő egyhetesre tervezett rendezvény három nap után félbeszakadt.

Pakots József halálhírére a hangulat mélypontra zuhant. Kodolányi János, az IGE titkára június 12-én, hétfőn este a találkozót berekesztette. A résztvevők többsége másnap reggel hazautazott, köztük alighanem a múzsa is. A nyomasztó anyagi gondok között élő József Attila azonban még maradni szeretett volna. Szenes Erzsi csehszlovákiai magyar írónő leírja naplójában,[31] hogyan vonakodott felszállni a buszra, noha többen sürgették. Otthon csak a gondok várták, maradni viszont nem volt pénze. Azután Szenes Erzsi közbenjárására Békeffi László, a kor ismert komikusa és/vagy a szálló igazgatója jóvoltából mégiscsak maradhatott még pár napig. Írjuk ide a nevét: Papat Lajos volt a Palotaszálló igazgatója 1932-től két évig, tehát az írótalálkozó idején is: mesterszakács, vendéglős, kávéház-tulajdonos és gasztronómiai író.

Említsük meg Szenes Erzsi naplójának nem mindennapi történetét is. „…1939–1941 között írja a fogságban, a kényszerű magányban, a nagymihályi gettóban. A napló történetéhez tartozik, hogy a kéziratot nem hozza magával 1942-es szökése során, hanem édesapjára bízza, aki elrejti a fáskamrában. A háború után visszamegy a kéziratáért."[32]

AZ „ÁMULATRA MÉLTÓ TÜNEMÉNY”

Nincs múzsánkkal foglalkozó írás, amely ne idézné Pátzay Pál szobrászművész Rajk Andrásnak adott nyilatkozatát, elevenítsük fel mi is: „Képzőművész létemre kevés olyan szép nőt ismertem, mint dr. Szőllősné. Műveltsége, kelleme mellett ez a kivételes szépség egyszerűen nem maradhatott hatástalan senkire, aki a közelébe került. Csak természetes, hogy művészemberre, kivált olyan szenzibilis lényre, amilyen József Attila volt, még kevésbé. Szerencsének mondható, hogy ez a szépség egy halhatatlan remekmű létrejöttét segítette.”

Tegyük hozzá, hogy Szabolcsi Miklós a múzsával folytatott beszélgetésekor, „huszonegy évvel Lillafüred után is, még feltűnően szép asszonyként” minősítette őt. Szavait az újonnan fellelt fényképek is alátámasztják. Mindezért – bár nem zárható ki, hogy felesége révén Pátzay Pál és Marton Márta között rokoni kapcsolat állt fenn (lásd a *Lillafüred után* című fejezetet) – nem hisszük, hogy mondandójában a szobrászművész elvtelenül részrehajló lett volna a múzsa javára.

Több résztvevő megörökítette Szőllős Henrikné lillafüredi megjelenését, így Németh Andor és Illyés Gyula is. Idézzünk most egy jóval kevésbé ismert beszámolót. Szenes Erzsi szerint, miután elintéződött, hogy József Attila mégiscsak maradhatott Lillafüreden (ez június 13-án reggel történt), aznap este „remek kedvében volt”. Innentől érdemes hosszabban idézni könyvét a számos értékes részlet miatt: „De másnap, harmadnap bezárkózott, le se jött a szobájából. Mikor emiatt szemrehányást tettem neki, mogorván felelt: »Dolgoztam.« Az alatt a két nap alatt írta a gyönyörű, hasonlíthatatlanul szép *Ódá*t. Az asszonnyal, akihez írta, itt ismerkedett meg – Lillafüreden –, én mutattam be neki. Összesen kétszer beszélt vele, s a maga lobbanó módján beleszeretett. Mikor az *Ódá*t írta, az asszony már elutazott volt, reggel eltűnt Lillafüredről. Rendkívül finom jelenség volt, olyan, amilyet a legritkábban lehet látni. Karcsú alak, puha, barna haj, barna szemek, tökéletes harmónia ömlik el az alakon, az arcon. Semmi festék, régi képeken látni ilyen finom, szelíd, szabályos arcokat. Az asszonyba ott mindenki szerelmes volt, az egész társaság, de legalábbis feltűnt mindenkinek. Sok szerelmes, rajongó szót hallhatott…”[33]

Kétségtelen erénye az idézetnek, hogy ez a legrészletesebb ismert leírás a múzsa külsejéről, megjelenéséről, a társaságra gyakorolt hatásáról. Azonban kritikus szemmel olvasva a fenti sorokat, feltűnhet néhány dolog. Először is túlságosan előtérbe helyezi a saját szerepét. Ő mutatta be egymásnak a költőt és a múzsát, és ő segítette elő a költő maradását Lillafüreden, ami – szerinte – végső soron az *Óda* megírását eredményezte. Persze ettől még igaz lehet.

Van azonban egy bökkenő. Az *Óda* keletkezésének itt leírt időrendje ellentétben áll a szobatárs, Berda József által elmondottakkal, amit József Attilának az élettársához intézett szavai is alátámasztanak. Pedig az *Ódá*t olvasva is az a benyomásunk, hogy Marton Márta már elment, a rendezvény lezajlott, a vers az eltávozott asszony utáni sóvárgást fejezi ki: „Szoktatom szívemet a csendhez”; „ideseregIik, ami tovatűnt” (az elmúlt napok eseményei). Majd következik a versben a tovatűnt szépség felidézése: „homlokod fényét / villantja minden levél”; „látom, hogy meglebbenti / szoknyád a szél”; „látom előrebiccenni hajad, / megrezzenni lágy emlőidet”; „ím újra látom, hogy fakad / a kerek fehér köveken, / fogaidon a tündér nevetés”.

Különösen az utolsó idézetben szereplő „újra” árulkodó a tekintetben, hogy itt emlékek átéléséről van szó, nem jelen idejű látványról, és ez visszahat az előtte felsoroltakra is. Mégis azt kell gondolnunk, hogy a vers keletkezése tekintetében Szenes Erzsi tévedett, annál is inkább, mert a puszta kijelentésen túl, hogy József Attila a rendezvény vége után írta a nevezetes költeményt, adós marad a részletekkel, amelyek elárulnák, honnét tudja, hogy a költő akkor éppen az *Ódá*n, és nem valamely más versén dolgozott. Ha valakinek, egy írónak tisztában kell lennie a részletek fontosságával, meggyőző erejével. Az egyetlen lehetőség arra, hogy Berda és Szenes beszámolóját egyszerre igaznak fogadhassuk el, ha József Attilához hasonlóan Berda is tovább maradt volna Lillafüreden. Ekkor a Szenes által említett napokon is történhetett volna Berda hortyogása, mialatt a vers megszületett, illetve a József Attila-féle változat szerinti locsogása a jó csopaki borról. Sajnos Berda maradásáról nincs információnk.

Tévedésekről szólván ezen a téren különben is alighanem Farkas István viszi el a pálmát. Ugyanis említett visszaemlékezésében az egész rendezvényt 1934-be helyezte, de nem egyszerűen az évet vétette el, hanem írt olyasmiről is, amint arra Tverdota György felhívta a figyelmemet, nevezetesen Illyés Gyula beszámolójáról szovjetunióbeli élményeiről, amelyekre Illyés valóban csak 1934-ben tehetett szert.

BUDAPESTI UTÓJÁTÉK

„Szombaton hazajött Attila", írja Szántó Judit naplójában.[34] Egy ma is élő tanú, Szigeti Bori szerint, aki fiatal lányként ismerte meg a negyvenes évek végén az akkor másodszor asszonysorba lépő múzsát, neki Marton Márta úgy mesélte, hogy a költő vasárnap „reggel…, olyan tíz óra körül" keresteő fel őt, amikor is személyesen adta át az *Óda* kéziratát. Ez az időpont sokkal reálisabban hangzik, mint a Rajknál szereplő „kora reggel" vagy Szabolcsinál a „reggel hat órakor" – bár József Attilától nem álltak távol a hasonlóan extrém időpontok –, és a napot illetően is összeillik Szántó Judit szavaival. Arra a kérdésre pedig, hogy miért jobb a hajnali időpont a délelőttinél, van egy egyszerű válaszunk. Senkinek nem lehet kifogása, ha egy asszony nem fogad a lakásában egy hajnalban becsöngető, váratlan férfi látogatót. Tudjuk, milyen támadások érték később mindazokat, akiket felelősnek tartottak a költő haláláért. Marton Márta nem akarhatott közéjük tartozni a látogatás indokolatlan visszautasítása miatt.

Megjegyzés: zavaró viszont, hogy a tanú úgy emlékszik, hogy Marton Márta saját elmondása szerint előző este ismerkedett meg egy társaságban a költővel, ami a múzsa kedd reggeli, József Attila szombati távozását tekintve képtelenség. Ennyire megcsalta a múzsát az emlékezete? Vagy csak ennyire leegyszerűsítve mesélte el a történteket? Hiszen például Lillafüredet egyetlen szóval sem említette!

További eltérés a költemény eljuttatásának módja. Mind Rajknál, mind Szabolcsinál postai levél („egy borítékban megkaptam"; „pesti lakására kapott Attilától egy levelet") szerepel, míg Szigeti Bori szerint József Attila személyesen adta át. Melyik lehet igaz? A választ megkönnyíti az a Rajk-interjú, amelyet a kilencvenes években adott Tasi Józsefnek, a PIM munkatársának. Ebben Rajk is kijelenti, ellentmondva saját korábbi cikkeinek, hogy a vers átadása személyesen történt. Tasi, aki a beszélgetésre nyilván felkészült Rajk írásaiból, még rá is kérdez: „Nem postai úton?" Mire Rajk a leghatározottabban cáfol: „Nem, nem postai úton." Közbevetőleg: a „pesti lakás" jelzőjét tekintsük a „budapesti" pongyola változatának, mivel a lakás Budán volt, az I. ker. Mészáros u. 12. alatt, amint már láttuk, és amint arról még lesz szó.

Érdekes eltérést mutat a találkozó lezajlása a két szerző, Szigeti Bori és – ezúttal egy másik, szintén ma is élő tanú elbeszélése között. Utóbbi Nyers Rezső, az azonos nevű néhai MSZMP-politikus fia, a múzsa tanítványa volt élete utolsó éveiben. Oktatásának színvonalára következtethetünk abból, hogy Heine verseinek eredeti, német nyelvű, hatkötetes kiadását használták, amelyet később tanítványára hagyott. (Anyagi értelemben ez a múzsa egyetlen hagyatéka.) Míg a szerzők és Szigeti Bori pár mondatos érdektelen beszélgetésről számolnak be, Nyers Rezső szerint neki a múzsa azt mesélte, hogy József Attila szerelmet vallott, és öngyilkossággal fenyegetőzött, ha nem lesz az övé. A módszer ismerős, viselkedett hasonlóképp, például pár évvel később Flórával is. Szigeti Bori viszont, akit tájékoztattam erről, nem tartja elképzelhetőnek ezt a változatot, arra hivatkozva, hogy neki és édesapjának, aki a múzsa második férje volt, Marton Márta biztosan elmondta volna, ha így történik. Itt jegyzem meg, hogy mindkét tanú személye messzemenően autentikus. Szigeti Borit nem kisebb irodalmi tekintély, mint Illyés Gyula hitelesíti naplójegyzeteiben,[35] Nyers Rezső nevét pedig Rajk említi a Tasi-interjúban, az ő neve egyébként önmagában is közismert és megbecsült, nemcsak édesapja révén, hanem az aktív korában betöltött pozíciója miatt is: a Bankszövetség elnöki tisztségét töltötte be nyugdíjba vonulásáig. Úgy gondolom, az ilyen problémák esetén módszertanilag azt az eljárást célszerű követnünk, hogy a két változat közül a társadalmilag kevésbé elfogadott, a kevésbé *comme il faut* felel meg a valóságnak, míg a másik a szépítést szolgálja. Tartsuk ezt szem előtt, mert fogunk még szembesülni hasonló dilemmával az *Óda* kézirata kapcsán!

Még egy példa arra, hogy a múzsa szavait mennyire befolyásolta a látszatnak való megfelelés igénye. A tanítvány visszaemlékezése szerint a múzsa neki úgy mesélte, hogy férjével együtt utazott Lillafüredre. Holott első férjétől akkor már második éve külön élt, válófélben voltak, a másodikkal pedig csak tizenöt évvel később ismerkedett meg. Továbbá, míg az ő neve megtalálható a Palotaszálló vendégeinek listáján – „Dr. Marton Márta írónő, Budapest" –, férjéé nem szerepel rajta. Megjegyzendő a *férj* szó alaptalan használata, amire még fogunk látni példát. (Zárójelben viszont meg kívánjuk jegyezni, hogy az írótalálkozó résztvevőinek egy részét máshol szállásolták el, nem a Palotaszállóban. A Farkas István által említett sok-sok név között több is akad, amely hiányzik a szálló vendégeinek a Lillafüredi Fürdőújságban közétett listájáról.)

Az idézett szállodai bejegyzést egyébként Rajk kétszeresen is hibásnak minősíti: „nem dr. és nem írónő". Az elsővel fenntartás nélkül egyet kell értenünk, hiszen a dr. titulus csak orvos férje után, asszonynevén illette meg. A második már ingoványosabb területre visz bennünket, nevezetesen, hogy kit tekinthetünk írónak. Marton Márta tevékenysége a képzőművészetre, pszichológiára, zenére, valamint a lexikon és egyéb források szerint is szociális területekre irányult, mégis egy nyúlfarknyi szócikk erejéig még a Gulyás Pál szerkesztette *Magyar írók élete és munkái*[36] című nagyszabású gyűjtemény XVIII. kötetében is szerepel a Bozzay-féle lexikonra hivatkozva, „magánzó" megjelöléssel, egyetlen publikált művét sem nevezve meg!

Annyit minden kétséget kizáróan leszögezhetünk, legalábbis eddig semmilyen ennek ellentmondó adat nem vált ismertté, hogy a lillafüredi futó beszélgetések után ez a budapesti látogatás volt közöttük az utolsó találkozó – *a valóság síkján*.

LILLAFÜRED UTÁN

Szigeti Bori elmondásából tudjuk, aki szerint „a lélektani tanszéken a Flórika volt a főnököm", hogy „volt egy lélektani laboratóriumféle, ahová… érdeklődő úriasszonyok is bejártak segíteni, és oda járt a Márta néni is". „Flórika" nem más, mint Kozmutza Flóra, a „lélektani laboratóriumféle" pedig az 1936–1940 között Szondi Lipót, 1940–1944 között pedig Bárczi Gusztáv által vezetett Gyógypedagógiai Kórtani és Gyógytani Laboratórium lehetett, „Márta néni" pedig természetesen Marton Márta. Vagyis József Attila eme két múzsája ismerte egymást, a gyermeknevelléssel kapcsolatos érdeklődésük révén útjuk kereszteződött. Sokat elárul múzsánk megjelenéséről, hogy még az ötvenes években is, Szigeti Boritól, aki előbb tanítványa, majd munkatársa lett, „Flórika csak annyit kérdezett, hogy… vajon még mindig olyan szép-e a Márta".

Érdekes véletlen, ha ugyan az, hogy a ház, ahová Marton Márta 1931-ben férjétől elköltözött, az I. ker. Mészáros u. 12., a magyar pszichoanalitika történetében kiemelt szerepet játszott.[37] Itt nyílt meg ugyanis 1932-ben a Ferenczi Sándor vezette Pszichoanalitikus Poliklinika, a ház IV. emeletén volt a szakma neves magyarországi úttörője, Bálint Mihály és felesége, Alice lakása és rendelője, a ház földszintjén ingyenes gyereknevelési tanácsadó működött. És mint látni fogjuk, később ideköltözött (vagy rendelőt nyitott?) dr. Gleimann Anna, gyerekekkel foglalkozó pszichológusnő is.

Múzsánk életét a továbbiakban csak szegényes információk alapján követhetjük. Mészáros u. 12. alatti címéről az 1940-es budapesti telefonkönyv szerint a XII. ker. Ugocsa u. 5. alá költözött, ám a következő, 1942-es telefonkönyv már itt sem találja, az 1943-as kiadás szerint pedig már hívószámát (152-679) is más kapta meg, egy Romanini Renato nevű „olasz kir. légügyi katonai attaché-helyettes" a II. ker. Érmelléki utca 14. szám alatt. Később teljes egészében bemutatunk egy 1946-ban kelt minisztériumi feljegyzést, amely szerint Marton Márta „hosszabb időt töltött Angliában és Franciaországban", ami talán erre az 1940 utáni időszakra esik, bár a két tanú egyikének sincs tudomása ilyen távollétről, sőt – mint Szigeti Bori elmondta – édesanyját, aki ekkor a gettóban kényszerült tartózkodni, ha nem is látogathatta, de a közelében maradt.

Ha nem hagyta el az országot, származása miatt alighanem bujkálnia kellett a nyilasok elől. Erről sincs bővebb információnk, azt azonban tudjuk, hogy a szűkebb baráti köréhez tartozó Pátzay Pál később megkapta – feleségével együtt – Izrael államtól a Világ Igaza kitüntetést, amiért Villám utcai műtermében zsidókat bujtatott a vészkorszakban. Az általuk megmentett személyek listáján Marton Márta neve nem szerepel. Ezért csak gyönge feltételezés, hogy talán mégis köztük lehetett, arra alapozva, hogy a múzsa édesanyját Fuchs Amáliának, míg Pátzay feleségét Hertha Fuchs-nak hívták. A feltételezés gyönge voltát az alátámasztó bizonyítékok hiánya mellett az is jelenti, hogy a Fuchs (jelentése: róka) név egyáltalán nem ritka német nyelvterületen.

1945 áprilisában már bizonyosan Budapesten tartózkodott. Ekkor kereste fel azt a közjegyzői irodát, ahol 1931-ben az asszonytartási megállapodás készült, hogy másolatot kérjen. Az eredeti okiratra rávezették (betűhíven idézem): „Egy hiteles kiadványt dr Szöllős Henrikné részére 4.- pengőbélyeggel kiadtam. Budapest 945. április 16. olvashatatlan aláírás közjegyző". A másolat kikérésének célja nyilvánvaló: a háborúban megsemmisült eredeti pótlása a folyósítás megújítása céljából. Talán nem tudta még, hogy orvos exférje 1945. január 13-án gránátszilánk-találat következtében életét vesztette az V. ker. Szemere u. 3. szám alatt, vagy ha tudott róla, akkor annak rokonaival

szemben kívánta tartási követelését érvényesíteni. Az említett címen már akkor is, miként ma is, általános iskola működött, amely Budapest ostroma alatt talán szükségkórházként funkcionálhatott. Azért gondoljuk ezt, mert mint *Az ember és világa* című könyvének 1947-es, posztumusz kiadása írja: „Orvosi hivatásának teljesítése közben, operálókéssel kezében érte 1944 véres őszén a halált hozó légibomba." Eltér az időpont és a halált okozó eszköz is – a gránátszilánk nem azonos a bombarepesszel –, azonban mégsem zárható ki, hogy az „operálókéssel kezében" kitétel ettől még szó szerint igaz lehet, nem csupán átvitt értelmű, patetikus szólam.

Miután reménye ily módon füstbe ment a további asszonytartást illetően (exférjének egyetlen bátyja, Szőllős Ármin Bécsben élt, ami igencsak megnehezíthette volna a követelés érvényesítését), múzsánknak más megélhetési forrás után kellett néznie. Ebben az időben, mint Rajk András írja, „kiváló nyelvtudása révén műszaki fordításból és nyelvtanításból tartotta fenn magát". Azután a szerencse mellé szegődött: régi barátnője, Szigeti Ida (1894–1982) színésznő a szeretője, egy pénzügyi vonalon befolyásos férfiú, a forint bevezetésében is fontos szerepet játszó Faragó László révén álláshoz segítette, nem is akárhol.

Az Iparügyi Minisztériumba került előadói munkakörbe. Erről abból a levélből[38] tudunk, amelyet ez a minisztérium küldött a külügyminiszternek. Érdekességként jegyzem meg, hogy a levél a M. Kir. Állami Munkaközvetítő Hivatal régi címeres, átikszelt fejlécű papírjára íródott. Idézem – betűhíven – az írógéppel írt levél teljes szövegét, oly sok (bár olykor téves vagy legalábbis megkérdőjelezhető) információt tartalmaz múzsánkról:

> Magyar Külügyminiszter Urnak,
> Budapest.
>
> A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal női munkabizottságába dr. Szöllös Henrikné sz. Marton Márta iparügyi minisztériumi előadónőt hozom javaslatba, aki jelenleg az üzemi gondozónők ügyeinek előadója, képzett gyárgondozónő, tanárnő, aki perfekt francia, angol és német nyelvtudással bír, hosszabb időt töltött Angliában és Franciaországban, 25 év óta tagja és állandó előadója a Szociáldemokrata Pártnak s úgy általános müveltsége mint politikai megbizhatósága, tárgyi tudása és a munkaügyekben való jártassága szinte predesztinálja a szóbanforgó munkakör ellátára.
>
> Dr. Szöllös Henrikné 45 éves özvegyasszony, orvos neje, férje Ukrajnában pusztult el.
>
> Budapest, 1946. évi március 23.-án.
>
> A miniszter rendeletéből: Szakasits Antal s.k. miniszteri osztályfőnök.

Nevének változatos írásmódjával már foglalkoztunk. Nincs más forrásból tudomásunk tanári képesítéséről, említett külföldi tartózkodásairól. A családi állapotára vonatkozó információk azt a látszatot keltik, mintha el sem vált volna férjétől, és Ukrajna említése is ellentétes más források adataival.

Az aktában található francia nyelvű, erősen szakmai jellegű önéletrajza is, amelyből sajnos nem tudunk meg többet korábbi életéről, családjáról. Eszerint viszont nem 25 éve, hanem 1925 óta volt tagja a Szociáldemokrata Pártnak. További érdekessége az önéletrajznak, hogy szerinte bécsi egyetemi tanulmányai idején Rockefeller-ösztöndíjban részesült. („J'ai fait mes études secondaires à Budapest, mes études universitaires de philosophie et d'histoire des arts à l'Université de Vienne, où j'ai obtenu la bourse Rockefeller.") Ez nehezen érthető, mert a Rockefeller Alapítvány, amely „az emberiség jólétének az egész világon való emelésére" irányult, „két alapvető célt tűzött ki maga elé: a természettudomány fejlesztésére épülő egészségügy modernizálását és az orvosképzés korszerűsítését", ennek megfelelően ösztöndíjasai is főként a természettudósok és az orvosok közül kerültek ki. A művészek és a modern művészetek vonatkozásában a harmincas években alapított Guggenheim Alapítvány töltött be hasonló szerepet. Ezért nem is csodálkozunk, hogy a Rockefeller Alapítvány archívumában nem szerepel a neve, bár az igazság kedvéért hozzá kell tennünk, hogy az archívumot kezelő munkatárs óvatos megjegyzése szerint ez csupán annyit jelent, hogy nem lelhető fel rá vonatkozó feljegyzés. („I cannot say she was lying but maybe we just do not have any records on her.")[39]

Az akta tartalmazza más jelölt anyagát is, viszont nem derül ki belőle, hogy a Hivatal nemzetközi női munkabizottságába végül melyikük nyert felvételt.

1948-ban magánélete fordulóponthoz jut. Színésznő barátnőjének, Szigeti Idának a lakásán megismerkedik leendő második férjével. Rajk András nem közöl róla semmit, az ő írásaiból magá-

nyos asszony képe rajzolódik ki, Szabolcsi Miklós azonban tett egy megjegyzést zárójelben a múzsa nevére vonatkozóan: „utóbb Szilágyi Mihályné". A név nem pontos, a téves közlés oka feltehetően Szabolcsi rendkívül csúnya, csaknem olvashatatlan kézírása. (A pandémia miatt nem volt alkalmam személyesen látni a kézzel írott jegyzeteit, fia, Szabolcsi János jellemezte így levelezésünk során.)

A második férj Szigeti Mihály (1903–1989), Szigeti Idának a testvéröccse. Kodály tanítványa volt, hegedűművész, akárcsak első felesége, Marx Erika, akitől hat gyereke született, köztük az első tanúnk, Szigeti Bori, akinek elmondása szerint apja első látásra beleszeretett a múzsába. Ezután hamar sor került a válásra, majd az új házasság megkötésére, bár Marton Márta nem egykönnyen állt kötélnek. Mint mondotta, ő nem feleségnek való. (Talán ez is közrejátszott első házasságának felbomlásában?) Nem volt olyan kedélyes, optimista személyiség, mint második férje, akit Amál néni, a múzsa haláláig velük lakó édesanyja a „sonnenmench" jelzővel illetett (azaz derűs, bizakodó, napsugaras lelkű ember).

A XII. ker. Hertelendy u. 13. szám alatti tanácsi bérlakást feltehetően Marton Márta kapta minisztériumi dolgozóként, ugyanis az 1950-es budapesti telefonkönyvben, amelyben 1940 óta először tűnt fel ismét „Szőllős Henrikné dr.-né" néven, a lakás telefonja egyedül az ő nevén szerepel, hasonlóképp 1954-ben és 1958-ban, és csak 1960-ban változik a helyzet, amikor Szigeti Mihály nevén is megjelent a fenti cím és ugyanaz a telefonszám (351-632). Ez évtől szerepel az asszony „Szigeti Mihályné Marton Márta tanár" megjelöléssel, amitől az a benyomásunk támadhat, hogy mintha csak ekkortájt házasodtak volna össze, de Szigeti Bori állítása szerint, mint írtuk, a válást követően az új házasság hamar megköttetett, és ebben nincs okunk kételkedni. Vélhetően kiterjedt ismeretségi köre miatt tartotta meg a telefonkönyvekben sokáig a régi asszonynevét, hogy könnyen rábukkanjanak, ha keresnék.

A lakás megtalálásához szükség volt egy kis szerencsére, a Hertelendy u. 13. ugyanis hatalmas, sokemeletes, többlépcsőházas, kétudvaros épület, átjáróház, másik bejárata a Márvány utcára nyílik. A ház egyik idős lakója azonban még emlékezett „Mihály bácsira", és pontosan megmondta az emelet- és ajtószámot (V. em. 7.).

Szigeti Mihály az ötvenes–hatvanas években a SZÖVOSZ-nál jutott mind magasabb pozícióba. Dolgozott revizorként, később külföldiekkel tárgyaló delegáció tagjaként (hasonlóan a múzsához ő is beszélt nyelveket, egymás között németül, franciául, angolul is váltottak néha szót, a házi könyvtáruk is többnyelvű volt), és munkája mellett nagy sikerű zenetörténeti előadásokat is tartott a SZÖVOSZ dolgozóinak. Az egyik ilyen előadásán, 1962-ben figyelt fel rá az MSZMP-politikus Nyers Rezső, a SZÖVOSZ elnöke. Beszélgetés közben szóba kerülhetett köztük a nyelvtanulás – a politikus felnőtt fejjel is tanult idegen nyelveket –, s az is, hogy fia németet tanul, de éppen nincs tanára. A tanítvány visszaemlékezése szerint azután „Marton Márta eljött hozzánk, s megállapodott anyámmal", amelynek eredményeként élete utolsó éveiben németre tanította őt Heine verseinek hatkötetes, német nyelvű kiadásából, amelyet, mint már említettük, halálos ágyán reá is hagyott.

Nincs további adatunk a múzsa minisztériumi pályafutásáról. A szociáldemokrácia magyarországi sorsa jól ismert. 1948-ban a párt jobbszárnyát kizárták, a tagság többi része átléphetett a kommunistákkal való fúzió révén létrejött Magyar Dolgozók Pártjába. Talán így tett ő is, mert egy 1950-ből származó pártjegyzőkönyv szerint fegyelmi eljárás folyt egy Szigeti Mihályné ellen, ám erről semmi közelebbit nem tudunk, sem a fegyelmi tárgyát, sem a kimenetelét, de még azt sem, hogy valóban múzsánkról van-e szó, nem csak egy névrokonáról.

Erre az időszakra, az ötvenes évek tájára esik Ottó bátyjának elvesztése autóbalesetben, Jenő bátyjának Ausztráliába távozása (feltehetően disszidálása), valamint édesanyjának elvesztése is, amelyek mind nagyon megrázták. Szerepük lehetett daganatos betegségének kialakulásában is, amely végül 1964. október 6-i halálához vezetett a Péterfy Sándor utcai kórházban. Kérése az volt, hogy sírkövére csak annyit írjanak: „Márta". Mivel Szigeti Bori ekkor már nem tartózkodott Magyarországon, a temetésnek nincs élő tanúja. Amúgy sem lehettek sokan a résztvevők. Feltételezzük, hogy a Farkasréti temetőben került rá sor, ide temették ugyanis testvérei 1982-ben Szigeti Idát, majd 1989-ben itt helyezték el Szigeti Mihály urnáját is. Marton Márta egykori sírjának helye a temetői nyilvántartásból már nem azonosítható.

A Magyar Nemzet és a Népszava 1964. október 11. vasárnapi számában[40] jelent meg a gyászhír: „Szigeti Mihályné sz. Marton Márta hosszú betegség után elhunyt. Kérése szerint csendben el-

temettük." Ugyanezen lapok ugyanezen az oldalukon tették közzé, hogy József Attila bronzszobrát előző nap avatták fel a róla elnevezett szegedi tudományegyetem főbejárata előtti parkban. Ez volt a költőnek és múzsájának utolsó találkozása – *az emlékezet síkján*.

JEGYZETEK

[1] *Miért szép? Századunk magyar lírája verselemzésekben,* Gondolat, Budapest, 1974, 322.
[2] Thornton Wilder *Szent Lajos király hídja* című regényének főhőse, aki arra keresi a választ, hogy a címbéli perui függőhíd leszakadásakor mélybe zuhanó öt ember életében kimutatható-e az isteni terv, amely éppen a végzetes percben vezette őket a hídra.
[3] *Érettségi tételanalízis,* Magyar Hírlap, 2000. november 9. 12.
[4] Rajk András, *Az „édes mostoha" – József Attila „Ódá"-jának története,* Népszava, 1964. január 19., 7.
[5] Uő, *Óda – József Attila költeményének keletkezéstörténete,* Kritika, 1983/6, 27.
[6] Uő, *Az „édes mostoha" valóságos története,* Színes Vasárnap, 1997. április 6., 11.
[7] Szabolcsi Miklós, *Kész a leltár,* Akadémiai, 1998, 249.
[8] *Magyar asszonyok lexikona,* szerk. Bozzay Margit, Budapest, 1931, 933–934. hasáb
[9] Bálint Endre, *Múzsa kérdőjelekkel,* Élet ÉS Irodalom, 2021. július 9., 12.
[10] Házassági és halotti anyakönyvi kivonat, valamint iskolai névkönyvek
[11] A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal elnökéhez írt, szakmai önéletrajzi tárgyú levél
[12] Rajk Júlia és Szigeti Borbála szóbeli visszaemlékezése alapján
[13] Az Országos Nőképző Egyesület Veres Pálné Leánygimnáziumának 1918–1919. évi évkönyve, 14.
[14] Musikblätter des Anbruch, 1922/5–6, 84.
[15] A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei, B sorozat, 10. Független Szemle 1921–1923, Kékmadár, 1923, PIM, Budapest, 1979.
[16] *Művészeti Lexikon,* kiad. Győző Andor, Budapest, 1935, 450.
[17] *A kormányzó megtekintette Rippl-Rónaiék kiállítását,* Magyarország, 1922. február 25., 6.
[18] *Egymilliárd bevétele volt az idei szezon művészeti kiállításainak,* Magyarország, 1924. június 17.
[19] *Munkáselőadások,* Népszava, 1929. november 24., 22.
[20] *Belföldi szemle,* Vas- és Fémmunkások Lapja, 1928/23, 5.
[21] *Nőegyleti bál Ujpesten,* Ujság, 1931. január 15., 11.
[22] Szigeti Borbála szóbeli visszaemlékezése alapján
[23] 1195/1931. sz. közjegyzői okirat, dr. Sümegi Zoltán
[24] 1194/1931. sz. közjegyzői okirat, dr. Sümegi Zoltán
[25] M. Pásztor József, *„Kezdetben volt Pakots",* Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, Budapest, 1984, 62.
[26] *A lillafüredi iróhét,* Pesti Hírlap, 1933. június 11., 8.
[27] Szántó György, *Fekete éveim,* Kriterion, Bukarest, 1982, 500.
[28] Farkas István, *egy hét a „felkentek" között,* Irodalmi Szemle, 1970.
[29] *Csütörtök délben temetik Pakots Józsefet,* Az Est, 1933. június 14., 4., *Pakots József váratlanul meghalt,* Budapesti Hírlap, 1933. június 13., 5.
[30] Ligeti Ernő, *Súly alatt a pálma,* Pallas–Akadémia, Csíkszereda, 2004, 235.
[31] Szenes Erzsi, *A lélek ellenáll,* Szépirodalmi, Budapest, 1966, 265.
[32] Jablonczay Tímea, *Marginalizáltság és határkezelés. Az identitás kereszteződései Szenes Erzsinél,* TNTeF, 2014/2, 18–36.
[33] Szenes, *i. m.,* 266–267.
[34] Szántó Judit, *Napló és visszaemlékezés,* Argumentum, Budapest, 1997, 101–102.
[35] Illyés Gyula, *Naplójegyzetek 1973–1974,* Szépirodalmi, Budapest, 1990, 123.
[36] *Magyar írók élete és munkái,* Gulyás Pál adatgyűjtéséből, Argumentum–Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest, 1999, 590. hasáb
[37] Dr. Farkasházi Menyhért, *Mészáros utca 12* (olvasói levél), Magyar Nemzet, 1981. június 23., 9.
[38] HU_MNL_OL_XIX_J-1_k_Nemzetközi_149_70061_7_1946_8 és _9
[39] E-mail válasz 2020.11.06. az archive@rockarch.org címről, Monica Blank Archivist aláírással.
[40] *Halálozás,* Magyar Nemzet, 1964. október 11., 4., Népszava, 1964. október 11., 10.

KOVÁCS ISTVÁN (1945) Salföld

KOVÁCS ISTVÁN

Franciaország összeomlása 1940 késő tavaszán

Egy magyar író és egy lengyel tüzértiszt szemével

„Egy írónak a nemzetet nem megmentenie kell, hanem kifejeznie… […] A sors egy nemzetben mindig csak a jobbakat bünteti igazán, mert csak a jobbak képesek megérteni a sorsot." (Szabó Zoltán)

2020 októberében Szabó Zoltán *Összeomlás* főcímen közzétett *Francia utinaplój*a olvasásával egy időben javítottam Stanisław Jankowski „Agaton" *Hamis igazolvánnyal Varsó halálgyűrűjében* című könyvének korrektúrapéldányát. Jankowski lengyel tartalékos tüzértiszt – civilben építészmérnök – 1939 novemberében, Szabó Zoltán néhány hónappal később került Párizsba. Míg a hazájában már ismert magyar író a francia állam ösztöndíjasaként és „hivatalosan akkreditált sajtótudósítóként" Párizsban élte meg Hitler Franciaország ellen indított májusi offenzíváját, Jankowski a szerveződő lengyel haderő Rouentól délnyugatra fekvő coëtquidani tüzérkiképző központjában várta, hogy mint a francia és angol seregekkel szövetséges lengyel had katonája bekapcsolódjék a háborúba.

Szabó Zoltán május 10-én, azon a napon kezdi naplóját, amikor a német hadsereg benyomult Hollandiába, Belgiumba, Luxemburgba és Franciaországba. Párizsban egyelőre még csak az elsötétítésben érzékelhető, hogy háború van. Szabó Zoltán május 13-án megjegyzi: „A Maginot-vonal roppant biztonságérzetében élünk. Párizs nem hiszi el, hogy olyan veszélyről van szó, melyet Franciaország teste és szíve megérezhet. Bíznak a gátban, s abban, hogy a gát másfelé irányítja az áradást. Furcsa, alig zavarja a kedélyeket, hogy az ellenfél láthatóan megkerüli az erődítményeket. Nem látják, vagy nem akarják látni?"

A párizsiak a kudarcot sugalló hírekkel nem hagyják megzavarni a májusi napfény aranyával káprázatos hangulatot. Biztosak a győzelemben, hisz a világtérkép is látványosan mutatja; a francia és a brit világbirodalom erősebb, mint Hitler Harmadik Birodalma. És mintha a tavasz is erősebb volna. Ahogy Szabó Zoltán május 14-én feljegyzi: „A tavasz változatlanul uralkodik a város fölött. Mézédes illatok szállnak reggel és este az utcák fölött, és az újságtól a párisi utcanevek varázsának tanulmányozásához térek meg. Az emberek örülnek a híg tavaszi fénynek, nem lepne meg, ha időnkint feldobnák sapkájukat a falombok felé, melyeknek árnyékára most rálépek, és önkéntelenül a prousti cím jut eszembe. Bimbózó lányok árnyékában. Csakugyan úgy állnak itt ezek a fák, mint bimbózó lányok, valami keserédes világoszöldben, az éretlenség varázsával és ártatlanságával, a még nem izzasztó, csak hevítő napban, az utcán, melyet éjszaka kisöpört a jó déli szél, mely provence-i illatokat hozott." A 2020-ban a Kortárs Kiadó gondozásában megjelent *Összeomlás* utószóírója, Tokaji Nagy Erzsébet nem véletlenül emeli ki „Szabó fények-árnyak-foltok-színek dominálta, impreszszionista festményt idéző stílusát".

Stanisław Jankowski hadnagy figyelmét Párizsban az kelti fel, hogy a háború miként befolyásolja a divatot: „A »drôle de guerre«-t – a furcsa háborút – 1940 Párizsában ugyancsak furcsa módon érzékeltük. A hadiközleményekből hiányzott, a kirakatok viszont tele voltak vele. A francia divat sokkal rugalmasabban és gyorsabban reagált rá, mint a francia vezérkar. A Rue du Faubourg de St. Honoré kirakatait a khakiszín uralta. Khaki ingek, khaki pizsamák, sálak, szoknyák – egyszóval minden khakiszínű volt. Még a gázálarc, a közelgő háború e szomorú rekvizituma is megihlette a divatházakat, amelyek a légtisztítók, a sisakálarcok, a hordtáskák és az összekötő tömlők csinos modelljeinek gazdag együttesét kínálták.

A Dior nem lett volna Dior, a Lanvin pedig Lanvin, ha a párizsi divat nem kerítette volna hatalmába a hadsereget. Legfontosabb elemévé – egészen váratlanul – a katonai sál lépett elő. A gyar-

mati egységek hatására, amelyek színes bőrű képviselői a hidegtől vacogva csapatostul kószáltak a párizsi körutakon. A sál, a katonai egyenruha e másodlagos tartozéka általuk teremtett divatot. A széles, művészi módon hajtogatott és a nyakon körbetekert, majd hanyagul hátravetett és derék alá lógó gyapjúsál és a francia katona alakja szétválaszthatatlanul összeforrt."

A párizsiak hangulatát nem befolyásolják a frontról érkező sötét hírek. Kifehéríti őket Raymond Duval tábornok közleménye: „A csata óriási fronton a visszavonulás taktikai formájában zajlik. A német előnyomulás pillanatnyi jelentőségű csak, valójában a csata kezdeténél állunk." Magabiztosságot sugall Maurice Chevalier dala is, miszerint a legkülönfélébb pártállású katonák – a kommunistáktól a szocialistákon, jobboldaliakon át a royalistákig – „kitűnő katonák", s „megmutatják odakinn a fronton a virtust és erőt". Párizs e dallal fűszerezett hangulatához Szabó Zoltán az utóbbi hetek eseményei fölé emelkedve jegyzi meg némi malíciával: „A város, mely annyi művésznek és művészetnek városa, a zord és veszélyes valóság nyomása alatt maga is művészkedni kezdett. A való világ, a zord való világ helyett teremtett magának egy másikat, egy békéset és boldogat, szerelmeseknek s gyermekeknek kedveset, egy választott világot, mely eltakarja a másikat. A város a tavaszban él, nem a háborúban."

Ebből a tavaszból a párizsiakat az a tény sem tudja az évszakokat eltörlő háborúba taszítani, hogy a kudarcok hatására május 20-án leváltják Maurice Gamelint, a francia szárazföldi hadsereg vezérkari főnökét, és helyére kinevezik az első világháború sikeres tábornokát, Maxime Weygand-t. Ettől kezdve a franciák úgy bíznak Weygand-ban, mintha személyében olyan csodabogár..., csodafegyver volna, aki képes fordítani a háború menetén. A fővárost egyszeriben ellepik a plakátok: *Weygand győzni fog*. Ezt ő maga sajátos fordulattal erősítette meg egy frontot szemléző repülőútja után: „Egy hónapi kitartás: háromnegyed győzelem."

Május 28-án a belga király és hadseregének kapitulációja baljós hírként éri Párizst, de Paul Reynaud miniszterelnök szózata még bizakodó: „Franciaországba százszor is betörtek, de soha le nem verték! [...] A szerencsétlenség naggyá tette Franciaországot." „Franciaország hisz miniszterelnökében, és hisz abban, hogy csakugyan a szerencsétlenség az, amely a francia katonai erényeit egyedül kiváltja, és az utolsó pillanatban, a legeslegutolsó pillanatban a francia katona, mint valami félisten, feláll és csodát tesz, mert ez így volt a Marne-nál, és így lesz mostan is" – kérdőjelezi meg a francia miniszterelnöknek az első világháború sikereivel hizlalt látszat-magabiztosságát Szabó Zoltán, jelezve annak mákonyhoz hasonló tömeghatását is. „E hit, mint valami végleges bizonyosság önti el a lelkeket, úgy számítanak rá, mint a csillagász a maga üstökösére, mely tündöklőn és minden más égi fényt homályba borítón megjelenik egy adott órában, adott helyen, az égi törvény szerint. A régi idők büszke jelmondatát, a Gesta Dei per Francos-át, az »Isten tettei franciák által«-t most mintha sokak fejében egy így fogalmazott remény váltaná fel: »Isten tettei franciák helyett«."

Jankowski hadnagy és lengyel tüzér bajtársai a híres Saint-Cyr Katonai Akadémiának is otthont adó Coëtquidanban hiába várja, hogy lövegeket kapjanak, és bevessék őket a fronton. Eleinte ők is abban reménykednek, hogy a Franciaország ellen indított hadjárattal „Hitler megüti a bokáját". Évtizedek távolából, de az akkori időkbe beleélve magát így foglalja össze Franciaország összeomlásának kezdeti eseményeit: „Az Albert-csatorna mögött húzódó belga erődítményeket, a hatalmas beton- és acélbunkerokat az utolsó kioldott bomba után egy perccel bevetett német ejtőernyősök néhány óra alatt elfoglalták. A német hadosztályok portyázó páncélosai behatoltak Franciaország területére. 1939 szeptemberében azzal vigasztalódtunk, hogy a német tankok beleragadnak a lengyel sárba. 1940 júniusában a franciák az Afrikából pánikszerűen Párizsba rendelt Weygand tábornokban reménykedtek. Elméletének, mármint hogy a 75 mm-es ágyúk tömegtüzével tartóztatja fel a német páncélos hadosztályokat, semmi gyakorlati esélye nem volt. Az 1897-es löveg csak annyira volt eredményes, amennyire az 1918-as tábornok. A főparancsnok tapintatosan fogalmazott jelentései se tudták palástolni azt a tényt, hogy az 1940-es esztendő francia katonája, a verduni hős poilu utóda – nem akart harcolni. Akkoriban nem tudtam eldönteni, hogy mennyire a vérét kímélő nemzet ösztönös elővigyázatosságából és mennyire a Maginot-vonalra fordított frank-milliárdokat előteremtő francia adófizető sértődöttsége miatt. Egy breton porfészekben várakozva a harceszközökre, nehezen tudtunk magyarázatot találni arra, hogy miért nem robbantották fel a német hadosztályok előtt a Sedan környéki hidakat, s a francia hadsereg gyengeségére se találtunk magyarázatot.

Május 17-én a németek elfoglalták Brüsszelt.

Május 20-án az első világháború hősének, Albert királynak a fia kiadta a »tüzet szüntess!« parancsot. A belga parlament a királyt megfosztotta a trónjától, de a belga katonák visszatértek otthonukba. Hány évig, hány hónapig vagy napig tartja magát Franciaország? Meddig harcol Anglia?

Hitler jóslatai döbbenetes pontossággal teljesültek be. Franciaország északi részén a szövetségesek katasztrofális vereséget szenvedtek."

Szabó Zoltán mintha a párizsiaknál jobban érzékelné a közeledő veszélyt, de nem hagyja, hogy eluralkodjék rajta. A biztonságérzet zsugorodó idejét arra használja ki, hogy Párizs és környéke kulturális értékeit minél alaposabban megismerje. Költői hevületű leírásai bizonyítják, hogy a gázálarccal kevésbé foglalkozik, inkább a szellem védőfelszerelését ölti fel, hogy képes legyen teljes egészében átadni magát a valóságos és a kultúra magasban lebegő térképébe rajzolt tájaknak, tanyáknak, falvaknak, kis- és nagyvárosoknak. Teszi ezt úgy, hogy a kulináris élvezetekre is futja az idejéből és kedvéből.

Június 10-én Reynaud miniszterelnök bejelenti, hogy Olaszország hadat üzent Franciaországnak. Arról azonban nem tájékoztat, hogy a minisztériumok, így az Információs Minisztérium is, amely Szabó Zoltánnak jogi védernyőt is biztosított, elhagyja Párizst – a magyar követséggel együtt. Vagyis a kormány – a hírek szerint – Tours-ba tette át a székhelyét. A magyar író kerékpárt vásárol, s a legszükségesebb holmijait felpakolva nyomába ered a kormányhivataloknak, hogy a hazatéréséhez nélkülözhetetlen kiutazási vízumot meg tudja kapni. Ez azt jelenti, hogy osztozik a Párizsból menekülő tízezrek sorsában. Már a kezdet kezdetén baljósnak mutatkozik a rájuk váró út: „Az út a Denfert Rochereau-tól a Porte d'Orleans-ig alig néhány száz méter. Három és fél óra alatt tesszük meg. Luxusautón, teherautón, biciklin, osztálykülönbség nélkül. Mindenki centiméternyi előnyökért tülekszik, arasznyi helyet foglal el a másik elől, s mindez valami rémítő hangtalansággal folyik, senki sem szól a nyájból, csak a rendőrök füttye hangzik, akik az áradást mederbe akarják terelni, a segítségül hívott katonák mérges kiáltozása hangzik, motorok pufogása, kerekek csikorgása szól, féloldalra dűlő teherautók roppanása hangzik, nyers gépi zaj, emberi hang alig. A nyáj néma. Csak a szemek beszélnek, ezek az előremeredt szemek. Ezek a rémült szemek, melyek nem mondanak mást, csak ezt: Hát ez lehetséges! Ez Párizsban lehetséges! A nyáj, e járművekből összeállt tömeg úgy vonszolja előre magát, mint egy megsebzett óriási állat, melynek minden sejtje szétesőben."

Voltaképpen egészen Tours-ig, majd Bordeaux-ig a modern népvándorlás drámai stációi között vezet az út. Szabó Zoltánt az a szerencse éri, hogy Tours után felveszi gépkocsijába a Párizsban élő finn újságírónő, Irja Spira, aki 1940 elején szemtanúja lehetett a Franciaországon át a finnek segítségére siető magyar önkéntes zászlóaljnak. Emiatt is kötelességének érezhette, hogy magyar kollégájának segítsen.

A magyar írót a menekülés során nemegyszer gyötörte szomjúság a vakmelegben. A kultúra iránti szomja azonban sokkal erősebb volt. A legmostohább körülmények között is igyekszik számba venni a breton táj ismert és ismeretlen helységeinek középkori, kora újkori hangulatot árasztó értékeit. A „csupa lágy és folyékony hangból" álló Bonneval nevű kisvárosban az éjszakai reflektorfény napjainkig hasító villanása arra döbbenti rá, hogy „ha egy ultramodern rendező az európai kontinens elsüllyedését akarná ábrázolni, ezt választaná színtérül: francia kisváros főterét, gót templommal, vén egyemeletes házakkal, fenn villámlással, lenn megőrült teherautók dübörgésével és reflektorfényével, ezt az iszonyú dúltságot és szétszórtságot, ezt a lázas búgást az égi vihar alatt. Dante pokla ez, motorizálva, motorizált pokol, motorizált pokol – ismétlem fáradtan." Az összeomlás lelket is vérhólyagossá tevő útja során Szabó Zoltánba többször belehasít a felismerés: vége a klasszikus Európának. E pusztulás hangulata lesz úrrá rajta Tours előtt tíz kilométerrel, a vouvray-i kisvendéglőben is, ahol mintha Krúdy Gyula mondaná tollba, hogy „a bor üdítő és hideg, íze egészen enyhe és derűs, megnyugtató, olyan bor, amilyent méhesben kell inni, nyugodt nyárdélutánon, kedves emberek között. Most már ennek a világnak, a test és lélek szabad és lágy eleresztésének, a békés és nyugodt örömöknek vége. Ez a világ biztosan meghalt a tízes számú országúton, Franciaországban. A következőben lesz helye vízivóknak és aszkétáknak, és bizonnyal lesz helye dühödt részegeknek, akik isznak, mert a világ sötét, isznak, mert a lét reménytelen, isznak, mert a munka nehéz, és isznak, mert a nagy és kegyetlen halál már közel. De nem lesz helyük a borkóstolóknak, akik hosszú és enyhe nyarakon, szépen és szinte észrevétlenül élhettek itt, a piros tetejű házak között, a szelíd folyó partján, mely olyan sekély, hogy nehéz belefulladni, és délutánonként elgondolkoztak az életről és a francia táj édességéről, egy fél liter Vouvray mellett, kigombolt fehér ingben, vasárnap."

Jankowskit az összeomlás más változata foglalkoztatta, amely más módon volt sajgó, s ez a németek által leigázott Lengyelországért érzett aggodalom volt. Az aggodalom, hogy a Franciaországot ért vereséget igazán Lengyelországot sújtja tartósan, s a tehetetlenség azon érzése, hogy a küszöbön álló kapituláció a francia zászló alatt küzdő lengyeleket megfosztotta a hazájukért folytatható harc lehetőségétől: „A francia kormány Párizsból Bordeaux-ba menekült, és Párizs nyílt város lett. A romos Varsó perspektívájából elhamarkodottnak, mondhatni, árulásnak tartottam a döntést.

És végül június 14-én beköszöntött a hitleri propaganda egyik legdiadalittasabb napja. Dr. Goebbels örömtől fuldokolva »kért bocsánatot« a Führer nevében azért, amiért nem tartották be a kitűzött határidőt, vagyis Párizst egy nappal hamarabb foglalták el.

Az előző háborút követően az Ismeretlen Katona sírját a Diadalív alatt a Place de l'Étoile-on helyezték el. A hely megválasztása jelképes erővel bírt. Azt jelentette, hogy idegen győztes arra már soha nem vonulhat. 1940. június 14-én Hitler győztes hadosztályai a Champs-Elysée-n masíroztak."

Az Információs Minisztériumot Szabó Zoltán Bordeaux-ban éri utol. A várost tömören úgy jellemzi, hogy „most Franciaország végpontja, menekültek éjjeli menedékhelye, megdagadt tömlő, megtelt pohár". A kiutazási vízummal kapcsolatban a hivatalnokok tanácstalanok. Minden szétesett, mindenki csődöt mond. Azt tanácsolják a magyar írónak, hogy utazzék Spanyolországba... Ez az, ami teljességgel lehetetlen. Szabó Zoltán jó érzékkel Marseille-be vesz jegyet, ahová még közlekednek a vonatok.

„Mit tehettünk mi? – teszi fel a kérdést Jankowski. – Június 16-án éleslövészetre mentünk Coëtquidanba. A 3. Tüzérezredben ez volt az első éleslövészet. És az utolsó is. A gyakorlat másnapján hirtelen fontos nyilatkozat közzétételét jelezte a rádió. A frissen kinevezett miniszterelnök, a nyolcvanéves Pétain marsall feladta Franciaországot. »Az ellenséghez fordultam, hogy a harcok után, mint katona a katonával próbáljon az ellenséggel együtt olyan megoldásokat keresni, amelyek révén befejezhetjük a háborút.«

Nem kellett ahhoz franciául tudni, hogy megértsük az idős ember reszketeg hangján elmondott szavak értelmét. A coëtquidani kaszinóban halálos csönd támadt. A harcok után? A becsület megőrzésével? Befejezhetjük a háborút? A hirtelen beállt csönd áthatolhatatlan falat emelt közénk és francia bajtársaink közé. Mindeddig napokon át még együtt csináltuk a tűzvezetési gyakorlatot, és együtt vártuk a napot, amelyen elindulhatunk a frontra. Talán mi, lengyelek túl naivak voltunk? Vagy talán előzékeny francia bajtársaink nem akartak megfosztani utolsó illúzióinktól, amelyekkel francia földön töltődtünk fel? Pétain bejelentése után a legcsekélyebb zavart se mutatták. Örültek, hogy hazamehetnek. [...] A franciák mindenütt egy-kettőre megszabadultak fegyverzetüktől. Azt, hogy a katonai felszerelésből a továbbiakban minek láthatják hasznát, jól érzékelték: mindegyikük csak a bidont, a kétliteres, borral telt kulacsot tartotta meg.

És velünk mi lesz?"

A francia főparancsnokság a majdnem száz kilométerre fekvő Nantes-ba irányítja a lengyel egységeket, hogy a Loire-on átkelve délre evakuálja őket. Amikor Jankowski és bajtársai gyalogmenetben elindulnak célállomásuk felé, Szabó Zoltán éppen megérkezik Nizzába, ahová Marseille-ből már békebeli körülmények között, a legnagyobb kényelemben vonatozott. Jóleső meglepetésként éri, hogy „itt megállt az élet, és a déliek ajkáról nem múlt el a dal. A háborúról csak az újságok beszéltek, de a békéről a tenger és az esték."

Jankowskiék szinte versenyt futnak az idővel, hogy előbb elérjék Nantes-ot, mint a németek. Az éjszakai menetelés során tudják meg, hogy a németek már elfoglalták Nantes-ot, így az új célállomás a St. Nazaire-i kikötő lesz, hogy az ottani kompon kelhessenek át a Loire-on. Sürget az idő. Éppen emiatt az útba eső Redon városát már nem akarják gyalogosan elhagyni. A franciák szélsőségesen pacifista magatartását érzékelve a lengyelek a rájuk jellemző cselhez folyamodnak. „Redon polgármesterétől szállítójárműveket követeltünk – írja Jankowski. – Kérésünket kategorikusan elutasította. Kisebb gondja is nagyobb volt annál, mint hogy velünk foglalkozzék. Nem elég az országos tragédia, még itt a városban is komoly problémája akadt. Reggel óta a helyi városházán tartott fogva egy német motorkerékpárost, aki magányosan egészen Redonig »előreportyázott«. Az utolsó hadiközlemények, de különösen az otthonukba tartó francia egységek nagy száma a kétely mérgét pumpálták Redon polgármesterének szívébe. Vajon jogában állt-e a német motorost elfognia? Vajon nem kellene-e a döntésen változtatni, és beismerni azt – még ha megkésve is –, hogy foglyuk, akit

biztos, ami biztos alapon a polgármesteri hivatal szomszédságában helyeztek el, és étellel, itallal jól tartottak, egymaga vette be a várost?

A velünk folytatott beszélgetés során a polgármester határozottan ideges volt, s mintha azt várta volna tőlünk, hogy erősítsük meg a szándékában, vagyis abban az elhatározásában, hogy Redont föladja. Ilyen körülmények között a gépkocsik biztosítására vonatkozó kérésünk süket fülekre talált. Gyorsan megállapodtunk Zaorskival. Négy géppuskánkat sebtében felállítottuk a piactéren hevenyészett tankelhárító akadályok mögött. Nem tudom, volt-e géppuskába való lőszerünk. De ezt a polgármester se tudta. Mindenesetre tüsténkedésünket fenyegetőnek érezte, és egyre nyugtalanabb lett. Magyarázatom teljesen lehervasztotta.

Elhatároztuk, hogy védekezünk. A város bevonul a történelembe. E pillanattól kezdve úgy fognak beszélni róla, mint a »hős Redonról«. Itt a piactéren szállunk szembe a német tankokkal. A francia–lengyel fegyverbarátságot még egyszer megpecsételjük a kiontott vérrel! – Ami igaz, az igaz, az utolsó mondatnál Wacek Zaorski jelentőségteljesen rám hunyorított, de a polgármester nem vette tréfára; teljesen kétségbeesett. Ajánlatunk, hogy Redont közösen írjuk be Franciaország históriájának lapjaira, nem lelkesítette. Egyetlen lehetőség maradt számára, ha békét akart: minél előbb meg kell szabadulni tőlünk. Hogy Redon polgármestere milyen érvekkel győzte meg a teherautókon ülő francia katonákat, nem tudom, de érvei nyilván hatottak, mert félórával azután, hogy géppuskáinkat a piactéren felállítottuk, egész ütegünket járművekre rakták. Nekem és Waceknek a polgármester a saját Citroënjét bocsájtotta a rendelkezésünkre. Csak hogy minél előbb elmenjünk. Udvariasan elfogadtuk a felajánlott közlekedési eszközt. […] A St. Nazaire-i kompot nem értük el, mert a franciák azt már felrobbantották. A francia tengernagy, St. Nazaire parancsnoka utasítást kapott, hogy a kikötőt adja át a németeknek. A lengyelektől azt követelte, hogy ne vonuljanak be St. Nazaire-be, amelyet nyílt városnak nyilvánítottak."

Jankowskiék tudomására jut, hogy a Franciaországban megalakult emigráns lengyel kormány feje, Władysław Sikorski tábornok megállapodott Churchill-lel, hogy a Lengyel Haderő Angliában szerveződik újjá, és folytatja a harcot. Egyúttal annak is hírét veszik, hogy Croisique-ban, a St. Nazaire-től negyven kilométerre fekvő kis halászkikötőben négy angol hadihajó várakozik, és minden katonát felvesz.

Szabó Zoltán ezeket a napokat már Nizzában tölti, ahol bő két hónapot kell várakoznia arra, hogy Bernből az átutazó vízumot megkapja. A háború az első ott töltött héten is „csak immel-ámmal" volt jelen, aztán beköszöntött a béke, amelyet az író rendkívül szuggesztíven festett le: „A júniusi nap aranylón jár a víz fölött, és a tenger mindent feledtet, magához húzza az asszonyok szemét, és elringatja a férfiak aggodalmait. Ez a táj nem ismer más győzelmet, mint a tengerét, mely éjjel és nappal harcol a kövekkel, kivájja, elporlasztja és szétmállasztja őket. Esténkint a holdfényben a lámpátlan tengerpart előtt halászok motoznak a vízen, a holdfény megbotlik csónakjukban, aztán tovább kúszik a sugarakat táncoltató kicsi hullámok hátán a part felé. A partról konok és minden történelemnek fittyet hányó szerelemesek hosszan nézik a sugarak táncát a hullámok fodrain, e könnyed és monoton táncot, hajukkal játszik a szél, ruháikat festi a hold."

A lengyelek a kis tengerparti fürdőhelyen átvágva az angol hadihajók felé igyekeznek, amelyek délután 16 órakor felszedik horgonyaikat. Jankowski feljegyzi az itt tapasztaltakat: „Tomboló nyár, gyönyörű júniusi idő. A part menti sétányokon a szokásos elegáns tömeg. Csak annyi utalt a háborúra, hogy a gépkocsikat a szokásosnál jobban megpakolták: a csomagtartóban szinte hegyet alkottak az ágyneműk és a legkülönfélébb limlomok. Az utcák és a terek mind tele voltak parkoló autókkal. Háborús közlemények már huszonnégy óra óta nem szakították félbe a zenét. Franciaország huszonnégy órája kéri a békét Hitlertől. Közben az emberek ellepik az előkelő strandok kávéházait és bárjait. Mint békeidőben, csak talán sűrűbben pislognak az út felé. Jönnek-e már? Nyilván így lesik a Tour de France első kerékpárosainak megjelenését is. Így tekintettem arra a várakozásra, amely a német tankok jöttét előzte meg. […] Egyenruhánk látványa zavart keltett, és kellemetlen megjegyzéseket váltott ki nézőinkből."

Szabó Zoltánnak van ideje, hogy alkalmi francia ismerőseit a vereség okairól faggassa. Kérdéseire többfajta feleletet is kap. Az általánosabb szerint „a francia átlagember meg volt győződve róla, hogy minden, ami régen francia tulajdonság volt, ma is az, és automatikusan a győzelmet szolgálja. Az is, ami francia hiba." A konkrétabb ok az, „hogy a katasztrófa hihetetlenül rövid idő alatt zajlott le! Hihetetlenül rövid idő alatt! Villámszerűen és megdöbbentően, szinte elemi csapásként. […]

Párizsban még június 8-án is teljes volt a bizalom. A katasztrófa pedig akkor vált egészen világossá mindenki előtt, mikor az ellenfél már a Loire-on is átkelt. A Loire volt az utolsó hit, a francia folyókban való hit utolsó támpontja. […] Az ellenség június 16-án lépte át a Loire-t. A két dátum közt nyolc nap telt el. Mindössze nyolc nap, s e nyolc nap alatt is mindenki a menekülés személyi gondjaival volt elfoglalva. […] A bizakodás utolsó napjától a fegyverszünetig […] alig néhány nap telt el!" Vagyis a katasztrófa, a kész helyzet felfoghatatlanul rövid idő alatt következett be. Okot ennél Szabó Zoltán jóval többet talál.

Stanisław Jankowski hadnagy ezalatt a HMS Villiant cirkáló fedélzetén közeledik az angol partok felé. Visszaemlékezése szerint „Épségben haladtunk előre. Felemelő érzés volt e két fegyverrel – a sebességgel és a torpedóval – fölszerelt hajó orrában állni. Eleinte félelemmel töltött el, majd mindinkább elbűvölt az a több méter magas vízi alagút, amelyet a hajó hasított. Franciaország egyre távolabb került tőlünk." De egyre közelebb került Lengyelországhoz, ahová – megfelelő diverzánskiképzés után – 1942 márciusában dobták le Varsó közelében, hogy a németek ellen megkezdje a Franciaországban elmaradt harcot.

Szabó Zoltán „a Matterhorn gőgös csúcsai alatt" robogva jegyezte föl mindazt, aminek megóvásáért, megmaradásáért ma sokkal körmönfontabb ellenséggel és reménytelenebb körülmények között kell küzdeni, mint nyolcvan évvel ezelőtt: „Európa, kedves, Vén Európa, milyen színes vagy! Mennyi gazdagság völgyeidben és mennyi nyelv városaidban! Mennyi életforma tájaidon és hányféle szellem betűid edényeiben. Kopott és csiszolt táj, cizellált félsziget Ázsia peremén, mint Görögország volt Európa peremén. Változatosság – ez a lényeged. Gyönyörű szó, majdnem egyértelmű a gazdagsággal és a kultúrával. Germán és szláv, olasz és francia, mindez kell, hogy Európa valóban Európa legyen. […] Mi, magyarok, mi tudjuk ezt, tudhatjuk értékét annak, amit védtünk százötven évig."

Tükröződéses fotó Baksai József munkájának részletével, Átjáró c. kiállítás, Érdi Galéria, 2021–22 (fotó: Novotny Tihamér)

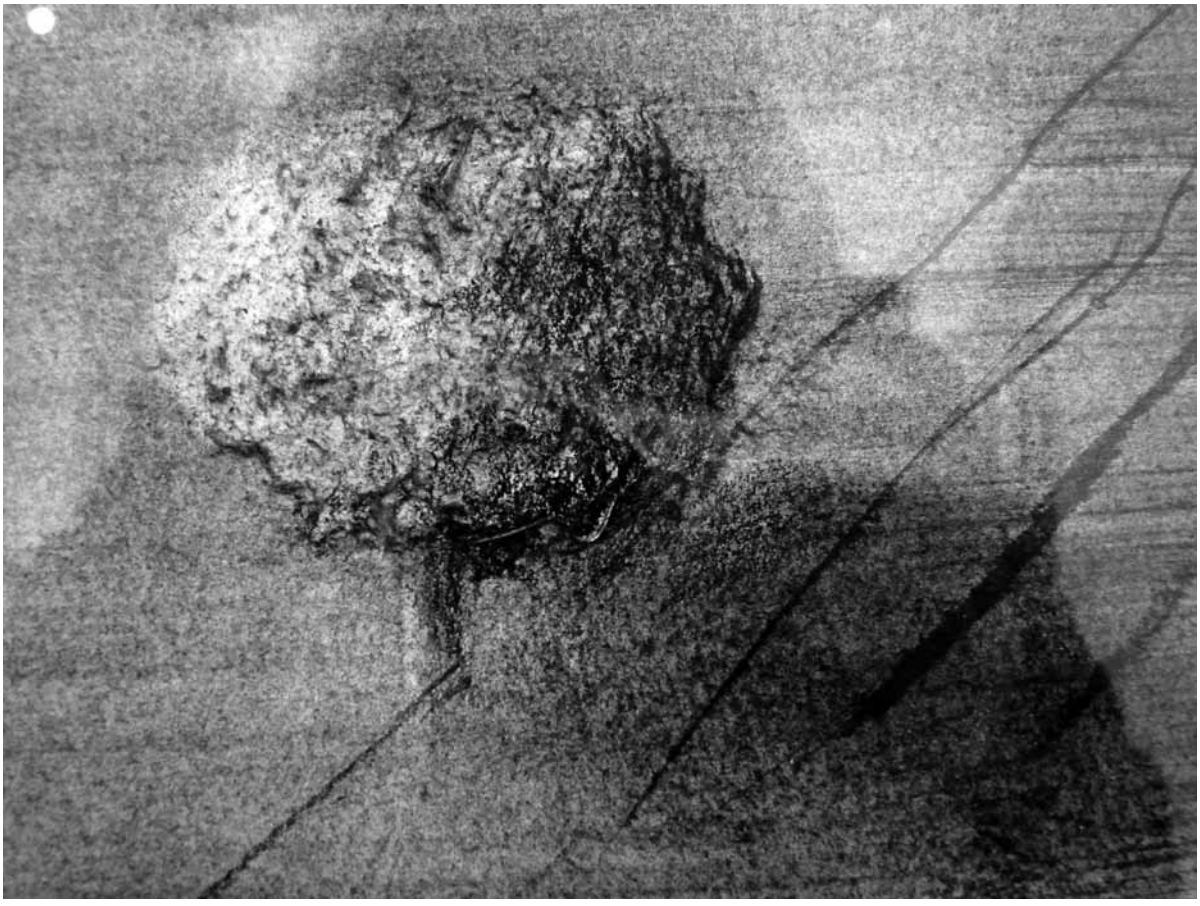

TAKÁCS BOGLÁRKA (2000) Budapest

TAKÁCS BOGLÁRKA

Veszteg

Nem pár lépés hátránnyal indult.
Menetiránynak háttal.
Sok elviselhetetlen holnapot adott
oda egy-egy elviselhetőbb máért.
Mire találkoztunk, régen nem
volt már miből elcsomagolnia
a másnapot. Úgyhogy sok
mérföldnyi éven át mellette, azért
az első lépésért, egyetlen lépésért,
amit nem úgy tesz meg, hogy
már vége van. Aztán végül nem
mozdult többet egy tapodtat sem.
Hiába a mérföldeket érő évek.
Amit végig egymás mellett.
Nem értettük, hogy ez,
az egymás mellett volt minden.

Térköz

Tudta, hogy rossz modell a nyelv,
hamis kép a mondatkezdő nagybetű,
a pontok meg a vesszők az életben mindig
valaminek a közepére esnek, és a sor-
törés is ott tör-zúz, ahol ő akar.
És viselte végig, tűrte, hogy nem lehet
rímhelyzetbe kényszeríteni a tényeket,
de kérlelhetetlenül írta betűit,
szavanként, szótagonként akarta
megváltani, amit a létben már mozdítani
sem lehet, rést ütött a magatehetetlen
jelrendszereken, és kimetszett
mindenkinek egy szóköznyi helyet,
ahol bármeddig maradhat, és bármi lehet.
Mert tudta azt is, hogy örökre valóság
minden, ami a sorok közé esett.

KOLLÁR ÁRPÁD

A felhőgyár

Botond és a jegesmedve

KOLLÁR ÁRPÁD (1980) Szeged

+-18-as sorozatunk az ifjúsági irodalmat vizsgálja. Az értelmezői irányok megismerése során igyekszünk különféle nézőpontokat figyelembe venni, amelyből a primer szövegek sem maradhatnak ki. Figyelemmel kísérjük, milyen a könyvek recepciója, amelyben a minden évben kiosztásra kerülő Év Gyerekkönyve Díj is nagy segítségünkre van. A díj abban is támogatja a szakértők munkáját, hogy mely alkotók, kiadók munkáját érdemes kiemelten figyelni.

Kollár Árpád Milyen madár *című kötetéért 2014-ben vehette át az Év Gyerekkönyv Írója díjat. E számunkban készülő ifjúsági regényéből közlünk egy részletet.*

Botond szerette figyelni, hogyan gőzölik a tejet azok a borostás srácok a Kék Elefánt kávézóban.

A gőzforraló hörög, mint egy torkon szúrt állat, a tej lassan megtelik légbuborékkal. Aztán csak a csend, a nyugalom. A hangok már nem tudnak föltörni a buborékok páncélja alól.

Botond a mézet is szerette. Ahogy Developpé kecsesen a tejhab fölé emeli a mézcsorgatót, az első csöpp még fönnakad a habon, de a következő csuranások már áthatolnak rajta.

Ilyenkor mindig arra gondol, hogy a felhőket is így döfik át a nap mézsugarai. Azok is eltűnnek végül az erős fényben, ahogy anya is eltűnik mindjárt. Mert úgyis felhívja valami fontos hívás, és elrohan. Vagy csak kimegy a mobiljával kicsit kiabálni a Kék Elefánt elé. Idegesen sétál egy ideig a bejárat előtt. Egyre hangosabban kiabál, és egyre jobban eltávolodik a kávézótól. Majd, ha leteszi a telefont, elfelejt visszajönni hozzá.

Anya mostanában ilyen. Anya, vagyis Developpé.

Most éppen azt találta ki, hogy így kell szólítani őt. Mert megérdemli. Még Botondnak is így kell hívnia, különben kiborul. Annából száz- meg százezer van a világon, de belőle, Developpéből csak egy lehet.

Mert szerinte ő olyan, mint a developpé mozdulat a balettban. Kecses és törékeny, mégis erős és magabiztos. Egyik lábbal a földön áll, a másikat légiesen a magasba emeli. Botond szerint inkább olyan, mintha bármelyik pillanatban kibillenhetne.

Egyszer rákeresett a TikTokon. Sok száz Developpét talált, de anya nem volt köztük.

Ha nevet kellene választania magának, mi lenne az? Melyik mozdulat illik hozzá? Van az a védés, amikor a pipából kikapja a labdát. Úszik a levegőben és lecsap a zsákmányra, mint a párduc. Egy pillanatra megáll a levegőben, és elhiszi, hogy nem zuhan vissza soha többé.

Van neve ennek a védésnek? Ha nincs, a párducról kellene elnevezni.

Az a vén feketepárduc apa gyűjteményében csak fekszik egész nap egy vastag ágon. Durván megfakult szegény, nem érné el a fölső kapufát, a faágról is lebillent néha. Mégis látszik rajta, milyen félelmetes állat lehetett régen. Igazi gyilkológép! Mint apa szerint a jegesmedvék.

Developpé is ilyen mostanában. Mostanában, vagyis mióta Botond fölsős lett, ami szerinte már majdnem olyan, mintha felnőtt lenne.

Az erdőben megérzi a bükkfa a gyökereivel, hogy a törzsénél saját gyermeke növekszik, vagy egy másik bükkfáé. Az idegen fát elnyomja, de saját csemetéje javára az anyabükk összébb húzza a gyökereit. Kicsit távolabb megy tőle, így a kisfának több helye lesz a növekedéshez. Anyának sajnos nagyon tetszett ez a gondolat, amit egy könyvben olvasott. Úgy döntött, éppen itt az ideje, hogy arrébb menjen, és megvalósítsa önmagát. Ha már a balettkarrierből nem lett semmi. Apából meg pont, hogy minden lett.

Botond nem nagyon értette, mi az, hogy megvalósítani önmagát. Anya eddig eléggé valósnak tűnt neki. Éppen amióta meg lett valósulva, azóta nem volt annyira valós…

Ugyanis ez a megvalósítás dolog sajnos annyira jól ment anyának, hogy Botondra nem sok ideje maradt. Reggel nagyon korán kelt, amikor a fia még aludt. Villámpuszit nyomott a homlokára, és már rohant is. Este nagyon későn ért haza, amikor már Botond aludt. Ilyenkor a puszi mellett még egy ölelésre is futotta.

Eleinte Botond megpróbálta megvárni anyát. De hiába csipkedte magát, hiába ivott egy nagy bögre kávét, mindig bealudt. Aztán megpróbált korán kelni, de mindig kinyomta az ébresztőt, és visszaaludt. Így csak anya kihűlt nyomát találta anya párnáján. Meg az új parfümének szagát. Pedig a régi, állottruha-illatát jobban szerette.

Egész nap véreresek voltak a szemei az álmosságtól. Az órákon elaludt, majdnem megbukott infóból, ami világcsúcs lett volna. Az edzésen meg tízesével kapta a gólokat, csak akkor védett, ha véletlenül fejbelőtték. Majdnem kikerült a kezdőcsapatból.

Maradt a Kék Elefánt.

Itt legalább találkozhatott anyával iskola vagy edzés után. Vagy helyett, ha Developpé úgy ért rá. Itt legalább beszélgettek. Vagyis meghallgathatta, hogy milyen fantasztikus, izgalmas és nagyszerű vagy szörnyű, rettenetes és felháborító dolgok történtek anyával. Botond ilyenkor mindig mézes, tejhabos kávét ivott. Anya, azaz Developpé pedig az éppen legtrendibb kotyvalékot, amit Botond még egy bakkecskével sem itatott volna meg. Szenes lattét, aminek a tejhabja is olyan szénfekete, mint a felhők, überegészséges kurkumás-céklás kávét vagy méregzöld zsírégető turmixot. De ma nem lesz kávézás anyával.

Erre gondolt Botond, amikor kinyomta az ébresztőt. Kinézett az ablakon, és látta, hogy nem lát semmit a felhőktől. Szerette ezt a semmit! Kinyitotta az ablakot, de a felhők nem akartak bejönni a szobába. Pedig olyan jó lenne beengedni a házba a semmit! Vagy még jobb lenne, ha igazából eltűnne minden. A házuk, az iskola, az egész város. Na jó, a Kék Elefánt maradhat, ha benne van anya. Nem is, az lenne a legjobb, ha a felhők tényleg tejhabból lennének, amire a nap mézet csorgat…

Jól sejtette, a felhőüzlet betett a mai találkozásnak. Már jött is anyától egy üzenet:

„Kedves Ügyfelem!

Sürgős elfoglaltság miatt kénytelen vagyok lemondani a mai találkozót! Szíves megértését kérem!

K. Developpé!"

Szuper! Kedves Ügyfelem! Csupa felkiáltójellel. Egy sablonüzenetre azért csak futotta. Ez is jobb, mint a Kék Elefántban várni rá órákig, hiába. De a „Boticica! Ma nem fog menni a Kék Elefánt! Egyél valamit a Mekiben! Este találkozunk! Puszi!!!" sablont azért jobban szerette, és nem azért, mert abban sokkal több felkiáltójel volt.

Vajon észrevenné az anyja, ha egyszer elfelejtene hazajönni a suliból? Vagy még hetekig küldözgetné neki az üzeneteket, szelfiket, ciki emojikat, meg néha ráírna cseten? Vajon mennyi idő múlva jönne rá, hogy nem jött haza?

És az apja? Na, ő azt se veszi észre, ha otthon van…

Mindegy, túl fáradt volt most az agyaláshoz. Úgy érezte, ki kell aludnia az alvást. Valaki egész éjjel matatott, csörömpölt, szöszmötölt az ablaka alatt. Mintha direkt az utcára kitett kukákat borogatta volna. Nem tudott tőle rendesen aludni.

Belépett anya jelszavával az iskolai üzenőbe és írni kezdett:

„Kedves Osztályfőnök Asszony!"

Kihúzta. Mert az egyáltalán nem volt kedves.

„Tisztelt Osztályfőnök Asszony!"

Ezt is kihúzta. Mert az egyáltalán nem volt tisztelt.

„Piroskám!"

Igen, ez jó lesz.

„Botond ma nem megy iskolába! Mert csak!"

Kihúzta.

„Botondnak sokkal jobb dolga is akadt az iskolánál! Velem tölti az egész napot! Felejtsétek el őt! Utóirat: holnap sem megy!"

Ez túl sok…

„Piroskám!

Mint tudod, Botond allergiás a felhőkre! Csúnyán felpuffad tőlük! Félek, hogy véletlenül benyel egyet, és elrepül! Amíg lent vannak a felhők, nem mehet utcára!

K. Developpé!

Utóirat:

Szegénykém, olyan nyúzottnak ésráncosnak tűnsz a képeken, amiket mostanában megosztasz magadról! Ne hagyd el magad ennyire, drágám! Jót tenne egy kis energetizáló kenőcs! Tudok küldeni ingyenes termékmintát!"

Ez jó, ez olyan developpés. Bántó és flegma. Különben is, Botond észrevette, hogy ha azt mondják a felnőtteknek, hogy „mint tudod", akkor azok egyből elkezdik tudni azt is, amit nem tudnak. Piroskám se fog gyanút fogni.

Aztán ránézett az osztálycsetre, de nem volt semmi érdekes.

A szokásos dráma. Mira szakított a tegnapi pasijával, akivel még nem találkozott soha. Kitett egy fekete-fehér, depis képet, amin csordul le a könny az arcán. A lányok küldték a szíveket, öleléseket, a fiúk meg pezsgős, táncolós emojikat.

Léna azt kommentelte, hogy „Nem érdemel meg téged!" Kincső meg, hogy „Hol van, elásom!"

Botond nem aggódott Miráért. A tegnapelőtti alaszkai pasit is gyorsan kiheverte. Délutánra úgyis összejön a neten egy japánnal, finnel vagy franciával.

Elégedetten aludt vissza. Mintha félálomban megint hallotta volna azt a csörömpölést a kukák körül. De szerencsére hamar abbamaradt.

•

Botond arra ébredt, hogy esik az eső a szobájában. Jaj, de jó, mégis bejöttek a felhők?

Ki akarta nyitni a szemét, de nem ment. Összeragadtak a szempillái. Megdörzsölte a szemét, kettőt pislogott, majd torkaszakadtából ordítani kezdett.

Hatalmas szemfogakat látott maga előtt. Mindegyik gyilkos tőrként villogott feléje. Nem is esővíz, hanem ragacsos nyál csorgott az arcába!

– Éhes vagyok! – mondták azok a gyilok fogak.

Egy loncsos bestia, egy veszett kuvasz akarta őt fölzabálni!

De ennek a dögnek olyan, de olyan büdös volt a lehelete, hogy a bűz visszanyomta a sikítást Botond torkába. Mintha hetek óta csak szemetet evett volna…

– Éhes vagyok! – visszhangozták a fogak.

– Takarodj innen, te büdös dög! – szakadt ki Botondból.

– Nem vagyok dög, de éhen döglök!

– Jó kutyus, szép kutyus, nem dög kutyus, menj szépen a helyedre!

– Nem vagyok kutya! – csattogtak sértődötten az orra előtt a félelmetes fogak.

– Hát akkor mi vagy?

– Mondtam már, hogy éhes vagyok!

– Ok, értem! De ha nem éhes kutya vagy, akkor éhes micsoda?

Mégiscsak jobb tudni, hogy milyen bestia gyomrában fogja eltölteni a következő napokat.

– Egy éhes jegesmedve…

Azta! Milyen király, hogy pont egy jegesmedve fogja szétmarcangolni az ágyában! Apa durván büszke lesz rá, ha kiderül. Ha kiderül… De mi van, ha ez a dög annyira éhes, hogy egy falatot se hagy belőle? Egy pici csontocskát vagy fülcafatot se. Akkor simán azt fogják hinni a szülei, hogy eltűnt vagy világgá ment…

Várjunk! Ha van ideje ezen gondolkodni, akkor mégsem lehet olyan vészes ez a jegesmedve. A szájából ömlő gyilkos bűztől eltekintve. Meg hogy mindjárt megfojtja, mert a mancsaival rátehénkedik, vagyis rájegesmedvélkedik a mellkasára…

– Szállj már le rólam, hallod! Kinyomod a belem!

– Ne haragudj! – szállt le róla két mancs. Botond érezte, hogy újra keringeni kezd benne a vér.

– Azt a dögszagú pofádat is becsukhatnád végre!

– Nem tehetek róla, hogy undorító kaját esztek…

– Mi van?

– Broáf… – öklendezett a jegesmedve. – Az a világítós broáf a kukátokban. Alig bírtam megenni. Csak éhesebb lettem tőle…

– Haha! Az Developpé überegészséges, metadiétás kotyvaléka lesz! – nevetett Botond. – Azt még ő se bírja megenni, ezért dobja ki, ha rárohad. Szóval te borogattad a kukákat az éjszaka…

– Van fókád?

– Mi van?

– Fóka! Bármilyen fóka jó. A legjobb a friss, kövér fóka. De a sovány fóka vagy a fagyasztott fóka is jó. Nem vagyok válogatós…

– Ember!!! Öö… Vagyis, állat! Már honnan lenne itthon fókám?

– Egy kis fókazsír se? – kérdezte sírós hangon a jegesmedve.

– Egy kis fókazsír se… – utánozta a medvét gúnyosan Botond, ahogy apa szokta őt, ha nyafogott.

– És lunda, leming, hering vagy alka?

– Ez mi? Egy jegesmedve-mondóka?

– Nem. Jegesmedvekaja…

– Hááát… Akkor nem hiszem… Hacsak ezek nem Developpé újabb kotyvalékai…

A jegesmedve fölsírt. Olyan bénító szemétszag lett a szobában, hogy Botond majdnem újra bealudt tőle.

Végre alaposabban megnézhette magának ezt az állítólagos jegesmedvét. Iszonyatosan le volt harcolva szegény. Szutykos szőre rasztás csimbókokban csüngött le róla. A bundája lötyögött, legalább négy-öt számmal nagyobb volt nála. A csontjai szinte átszúrták a bőrét. Szegény még annál a vén pumánál is siralmasabb látványt nyújtott.

Jobban meggondolva nem is tűnt olyan veszélyesnek. Sőt, nem is tűnt jegesmedvének.

Igaz, Botond még sose látott jegesmedvét, de apa szerint az a legfenségesebb élőlény a világon. Az állatvilág Bugattija. Egy igazi gyilkológép! Roppant álkapcsa, félelmetes karmai nem kímélik áldozatát. A víz alatt hasít, mint egy torpedó. Nincs előle menekvés. Orra messziről kiszagolja a hóbarlangban rejtőző fókát. Hihetetlen távolságokat tesz meg a zsákmány után kutatva. Áramvonalas testének minden porcikája arra termett, hogy uralkodjon a végtelen jégmezők fölött.

Sokkal nagyszerűbb a lusta és zömök oroszlánnál. Ezért üldözi apa már évek óta a jegesmedvét. Az lenne a gyűjteménye csúcsa, amiben csak szabadon született ragadozók vannak. De amióta elhagyták az északi sarkkört a felhők, és úgy olvad a jég, akár a teába dobott kockacukor, eltűnnek a jegesmedvék is. Senki se tudja, merre kószálhatnak. Egyes tudósok szerint a rogyadozó jégtáblákon egy távoli, még fel nem fedezett jégmezőre hajóznak. Mások azt mondják, éhen halnak, mert nem találnak elég fókát. De a tudósokat egyelőre túlságosan leköti a felhőszámlálás, így nem tudni semmi biztosat.

Egyszer sikerült apa befogóinak beszerezniük egy csonttá soványodott jegesmedvét, ami a szibériai külvárosok kukáit fosztogatta, de hamar kiderült, hogy átverték őket. Egy tönkrement cirkuszból engedték szabadon az állatot, és olyan rozoga volt már szegény, hogy elpusztult szállítás közben.

Apa azóta versenyt fut az idővel és az olvadó jéggel. Megszállottan kutat egy szabadon kószáló, fiatal jegesmedve után. Ironikus, hogy itt van a házában, miközben ő a latyakos jégmezőkön mászkál. Mennyire büszke lenne Botondra, ha most hazajönne és látná, hogy sikerült befognia egy igazi jegesmedvét!

Ha ez a valami tényleg az. Mert igazából nem is hasonlított annyira ahhoz a fenséges állathoz, amiről apa mesélt. Alig volt nagyobb egy kuvasznál…

– Hallod, te kamuzol! – vigyorodott el Botond. – Nem is vagy te jegesmedve. Az apukám híres jegesmedvevadász. Tőle tudom, hogy azok sokkal nagyobbak, izmosabbak és félelmetesebbek. Valami csoffadt kóbor kutya leszel te…

– Jegesmedve vagyok!!! – villant felé haragosan a gyilkos szempár.

Botond többet nem kételkedett benne, hogy ez a rojtos szőnyeg bármikor képes lenne átharapni a torkát. Ha úgy akarná, csak egy véres cafat maradna belőle a kispárnán. Vagy még az sem…

– Egy nagyon-nagyon éhes jegesmedve! – sírta el magát újra az állat, és már nyoma sem volt szemében a gyilkos fénynek, amitől Botond az előbb majdnem becsinált. – Leszek sokkal nagyobb is. Mint apa. Csak sok fókát kell ennem…

És tessék, ez a kölyök gyilkológép, ami még az előbb simán kettéharapta volna őt, most újra úgy bömbölt, mint az alsósok, akiknek a szünetben direkt fölrúgják a labdájukat az iskola tetejére.

– Jól van, jól van, értem! Nyugi már… És mondd, milyen a fókahús? – kérdezte Botond, hogy elterelje a medve figyelmét. Nem tudta elviselni, ha valaki sír. Ez abból az időből volt, amikor Developpé még nem volt Developpé, csak anya, és néha napokra bezárkózott a spájzba apa miatt.

– Nem tudom, nem ettem fókát. De anya azt mondta, nagyon finom…

– És a lunda?

– Azt se… De nagyon szeretnék. Meg fókát is… – tette hozzá, amikor látta, hogy a fiú csalódott lett.

– És mit ettél?

– Hát amit a kukában találtam. A csontot, azt szeretem. A sajtburger közepes. A műanyag zacskó nem annyira finom. Megfájdul tőle a hasam. De a kartondoboz jó lehet. Ha előtte rácsorgott egy kis olaj…

– Van hekk a fagyasztóban… – sajnálta meg Botond az éhenkórász medvét. Meg unta is nagyon ezt a nyafogást…

– Az mi?

– Az hal…

– Jaj, ettem már olyat! – csillant Botondra két hálás jegesmedveszem. – Az a szálkás fej…

– Most kapsz halhúst is a szálkára…

– Hurrá! – nyalta meg Botond arcát a jegesmedve.

– Hallod, nem vagy te mégiscsak kutya?

– A kutya az finom?

– Nem tudom, kérdezz meg egy kínait.

– A kínai az…

– Nem, nem, az nem finom! – vágott a jegesmedve szavába Botond. – Nem eszünk kínait, érted! Igaz, ettem már finom kínait… – merengett el egy pillanatra. – De az más… Áh, hagyjuk… – nem most fogja elmagyarázni egy jegesmedvének, hogy mi a különbség. Így is elég furcsa ez a reggel… – Na jó, gyere, te bélpoklos. Menjünk a konyhába halért…

Apa figyelmeztette, hogy csak bukóra nyissa ki az ablakot, mert bármi bemászhat a szobájába az utcáról. Botond bármire számított, de arra nem, hogy ez a bármi pont egy jegesmedve lesz…

•

– Éhes vagyok! – mondta vagy tizedszer is maszatos szájjal a jegesmedve.

Botond nem figyelt rá. Belepörgetett az osztálycsetbe, és egyre vörösebb lett a feje.

– Még, halat! – legyintette meg a mancsával az állat.

– Hé, nem a kocsmában vagy, haver! Mondtam már, hogy elfogyott. Edd meg a fagyasztott zöldborsót.

– Megettem.

– Akkor a karfiolt.

– Megettem.

– Akkor a kétszersültet…

– Megettem.

– Azt is fölzabáltad?

– Azt is…

Mi van ennek a gyomrában? Zúzógép vagy atomreaktor! Milyen pokoli masina zakatol benne?

Benyomta az összes hekket. Meg a dínó formájú csibefalatokat. Meg a májkrémet, a felvágottat, a kolbászt. Meg a tejfölt, a tojást, a sajtot. Meg a száraztésztát, a kukoricát, a búzadarát. Meg a csokigolyót, a krumplit, a lekvárt. Meg az összes fagyasztott zöldséget. Desszertnek meg anya szójatejét a szárított moszattal.

Lehet, hogy feneketlen a gyomra, és benyeli az egész világot?

Kizabálta a hűtőt, kizabálta a fagyasztót, kizabálta a kamrát. Mégis azt hajtogatja, hogy éhes! Hogy halat, halat, halat!

– Hallod, nem vagy te egy kicsit kényszeres? – pillantott föl Botond az osztálycsetből. Úgyse volt kedve tovább olvasni…

– Éhes vagyok!

A kutyatáp! Botondnak eszébe jutott a nagy zsák kutyatáp a garázsban. Lajosnak vették, a fiatal farkaskutyának, akit anya hozott ki a menhelyről.

Aztán megjött apa, és a kutyának mennie kellett.

Utálta a kutyákat, szolgalelkű népséget nem tűrt meg a házában. Hozott helyette egy ocelotot, ami szétkarmolta Botond arcát. Most is ott a három csík a bal szeme alatt. Mintha egy élő Adidas-reklám lenne. Az ocelotnak is mennie kellett. De a kutyatáp maradt, arról megfeledkeztek.

Az egészet kiborította a nappali közepére.

– Hé, csak lassan, te zabagép! Nehogy megfulladj itt nekem! Mihez kezdek akkor veled? Olyan koszos a bundád, hogy a kandalló elé se teríthetlek ki…

A jegesmedve úgy falta a tápot, mintha nem lenne holnap. Mintha egy szempillantás alatt akarná pótolni hosszú hónapok koplalását. A gyomra őrült gyorsan őrölte az ételt, közben hálásan morgott.

– Jó cucc, mi? Ugye, jobb, mint a fóka?

– Naaaooon jóóó!!! De a fókánál nincs jobb… – dörmögte, dünnyögte, dorombolta teli szájjal a medve.

– Hülye, nem is ettél még fókát… – nevetett Botond, de aztán újra belenézett a csetbe, és elkomorodott.

Az ikrek megint rászálltak. Az volt a baj, hogy sokkal jobban focizott náluk. Ők meg a piszkálásban voltak sokkal jobbak, ami még nagyobb baj.

Az a gyászos Pirinénje elárulta őt!

Szerencsére Mirának máris új pasija lett, ami kicsit elterelte a figyelmet Botondról. Nem az volt a hír, hogy lett pasija. Mindenki tudta, hogy még ma összejön valakivel. Az volt a szenzáció, hogy most nem valami külföldi sráccal kavart a neten, hanem Milánnal a németes osztályból. Oké, vele is cseten jött össze, de már tervezték, hogy holnap vagy holnapután találkoznak a folyosón. Mondjuk, addigra úgyis szakítanak…

Szóval Pirinénje, vagyis Piroska néni, az osztályfőnöke. Anya ősrégi barátnője, akivel alig tartják a kapcsolatot, mióta anya meg lett valósulva. Érezte Botond, hogy kicsit túltolta a biciklit a reggeli ráncos levéllel, de nem bírta ki, mert Piroska néni mostanában utazik rá anya miatt.

„Botika, a mi kis balerinánk allergiás a felhőkre…" – sóhajtott, miután az óra elején elhangzott a szokásos „az osztály létszáma huszonhat fő, hiányzik Kovács Botond" jelentés.

Az ikreknek az ilyesmihez nagyon jó szimatuk volt. Kiszúrták, hogy mi a furcsa ebben a sóhajban. Az óra végére már meg is találták a balettsuli honlapján a régi fényképet: a kis Botika fekete balettdresszben, balettcipőben emelgeti a lábát a színpadon. Rögtön föl is nyomták az osztálycsetre a szemetek a „Botika, a mi kis balerinánk allergiás a felhőkre…" komment kíséretében.

Magas labda! Olyan magas, hogy még Botond se tudja kiütni a jobb fölsőből.

A balett jóval a foci előtt volt. Anyának az volt az álma, hogy a lányából híres balerina lesz. Abba még valahogy belenyugodott, hogy lánya helyett fia lett, de a balettből nem engedett. Hiába akart Botond focizni, előbb meg kellett próbálnia a balettot.

Megpróbálta, köszönte, jó volt, de focizni sokkal jobb. Botond szerint van a foci, aztán minden más, amiben van labda, aztán a végén bármi más, amiben nincs labda. Mert az a bármi más (úgymint a sakk, a balett, a sárkányeregetés, a hamburger, a rönkhajítás, a vízipisztoly, a csillagászat, a hóesés, a bunker, a Minecraft, a robotépítés, a felhőrablás, a strandolás, a fagyi) legyen bármilyen jó is, sajnos teljesen értelmetlen labda nélkül.

A suliban persze nem reklámozta a balettot, sejtette, hogy az ikrek lecsapnának rá. Piroska néni tudott róla még azokból az időkből, amikor kebelbarátnők voltak anyával. Így mondták, kebelbarátnők. Még a karácsonyi *Diótörő*re is elkísérte anyát. Persze akkor még azt mondta, hogy olyan cuki-muki volt Botika a színpadon.

A balettben nyilván az a rossz, hogy nincs benne labda. Viszont jó, hogy ő volt az egyetlen fiú. Így mindig övé volt a főszerep, és minden lány körülötte táncolt. Még jobb, hogy a balettnek köszönhetően ruganyosan spárgázik, a füle mellől is kirúgja a labdát, és akkorát ugrik, hogy úszik a levegőben.

A lányok persze küldik a fényképre a szíveket meg az öleléseket, hogy milyen cukimuki. A fiúk meg a rózsaszín, balerinás emojikat, hogy milyen cikimuki... A hulladék ikrek! De ezért még nem fog világgá menni. Egy ideig persze hanyagolni fogja a sulit. Majd küld be Levivel ingyenes termékmintát Piroska néninek, és ráír anya profiljáról, hogy milyen csodás az arcbőre.

– Boti, a rohadt életbe! Mondtam már, hogy ne nyomkodd állandóan azt a szart! – adott neki egy gyengéd tockost apa, amikor elviharzott a kanapé mellett.

– Rendben, apa! – dugta zsebre Botond a mobilt. – Apaaa??? Hazajöttél??? – kérdezte Botond

döbbenten. Majdnem leesett a kanapéról. Bármire jobban számított, mint hogy apa fölbukkan a semmiből. És a bármi alatt értsünk most már akár egy igazi jegesmedvét is.

– Apaaa...

– ...

– Apaaa...

– ...

– Apaaa...

– Jaj, ne most, Boti! Most akció van! Nem láttad véletlenül a pótszemüvegemet? – kotorászott a fiókban kétségbeesetten apa.

– Nem hiszem...

– És a pótpótszemüveget?

– Azt se...

Apa fölrohant az emeletre. Hármasával vette a fokokat. A lépcsőfordulóban elhasalt, de gyorsan fölpattant. Odaföntről dühödt szekrénycsapdosás hallatszódott. Aztán fiókhuzigálás és polcborogatás. Újra lépcsődobogás, majd egy nagy puffanás, de már a földszintről. Apa egy tigrisbukfenccel ért földet. Berohant a garázsba, kirohant a tárolóba, visszarohant a nappaliba. Kihuzigálta és a szoba közepére borította a fiókokat. Egy hurrikán nem végez ekkora fölfordulást ilyen rövid idő alatt...

– Apaaa...

– Mondom, ne most! Rohannom kell, Boti! Itt van, itt a városban!

– Mi van itt? – próbált meg Botond is rácsatlakozni valahogy erre az őrült jelenetre.

– A jegesmedve, Boti! A jegesmedve! Képzeld, itt lófrál valahol! Egészen idáig elcsatangolt a

sarkkörről. A kóborfelhőkkel érkezett...

– Apa...

– Csak összeszedek még néhány cuccot, és rohanok is! A felhőrablóink jelentették, hogy itt van. Egy fiatal jegesmedve! Itt, a mi városunkban, Boti! Hihetetlen! – rikoltotta apa.

Botond nagyon is elhitte! Sokkal jobban elhitte, mint azt, hogy az apja itt pörög a szobában a szeme előtt.

Egy jegesmedve a városukban, a házukban, a nappalijukban. Igen. Hiszen most habzsolta be a

kutyatápot halál nyugodtan a szoba közepén. Apa majdnem hasra esett benne rohangálás közben.

– Ez meg mi? Egy kutya? – fékezett le egy pillanatra, de már futott is tovább. Vissza se nézett, úgy kiabált Botondnak. – Mondtam már, hogy nem tűröm a kutyát a házamban! Azonnal dobd ki! Majd hozok neked egy farkast, vagy vidrát, vagy hiúzt. Vagy tudod mit? Hozok mindent, ha megcsíptük a jegesmedvét!

– Apaaa... Ez nem kutya!

És az a nemkutya ott a szoba közepén most abbahagyta a zabálást. Jéggé dermedt. Jégszoborrá.

Megpróbált valahogy kutyává változni. De hiába falt föl egy nagy zsák kutyatápot, nem ment neki. Dermedten nézett Botond szemébe. Jeges, néma könyörgéssel…

Botond nem tudta elviselni a tekintetét. Apára nézett, nagy levegőt vett, és azt kiáltotta:

– Apa, apa, apaaa! Néézd! Ez itt egy jegesmedve!!!

– Aha, igen… – turkált a kiborított holmik között kétségbeesetten apa. – Igen, ezt mondtam. Nem figyelsz rám… Egy jegesmedve jött a felhőkkel a városba…

– De ez itt! Nézd! Itt, itt, itt a szoba közepén! Ez a kutya az a jegesmedve! – mutogatott a jegesmedvére, aki éppen megpróbált lifegős füleket és csóválós farkat növeszteni.

– Igen! Igen! Végre megvan! – tette föl szemüveget apa. Hiába látott jól anélkül is, a céges időkben rászokott a szemüvegre. Az olyan intellektuális dolog. Ha nem viselte, meztelennek, sőt reménytelenül ostobának érezte magát. – Boti, ne fárassz a hülyeségeiddel, most nincs időm veled szórakozni – nézett rá szigorúan a pótpót szemüvegben. – Mondtam már, hogy a kutya nem maradhat…

– Rendben, apa… – felelten megadóan Botond, és lehajtotta a fejét.

Pedig Zsolti bá, az edzője ezerszer is elmondta nekik, hogy soha, de soha nem szabad leszegni a fejüket. Bármi történik! Gólt kap? Fel a fejjel! Kikap a csapat? A mell ki a fejből! Bármi történik…

De Zsolti bá azt nem mondta, hogy mi van, ha apa ellen játszanak.

Apa most körülnézett a szobában, és majdnem kiestek a szemei.

– Mi ez a kupleráj? Nem igaz, hogy anyád képtelen rendet tartani! És mi ez az ocsmány bűz?

Mintha egy döglött fóka lenne a kanapé alatt!!!

Erre már a jegesmedve is megmoccant. Óvatosan lejjebb hajtotta a fejét. Megpróbált belesni a kanapé alá, de nem látott semmit. Vagyis sok mindent látott, de sajnos pont döglött fókát nem…

– Azonnal szellőztess és takaríts ki, ifjabb Kovács Botond! Kristálytisztán ragyogjon minden itthon, mire elkapom a jegesmedvét… – adta ki a parancsot apa kifelé menet.

Az ajtóból még visszafordult, mert úgy érezte, kicsit túl szigorú volt a fiával.

– Hallom anyádtól, hogy jól megy a foci. Büszke vagyok rád, fiam! Sok gólt rúgsz, ugye?

– Hát, nem igazán, apa… Tudod, kapus vagyok…

– Mivaaan? Kapus vagy? Az én fiam egy lúzer kapus? Boti, ne őrjíts meg! Támadni kell, nem védekezni! Te nem akarsz győzni? A gólt rúgni kell, nem kapni! Csatár legyél, Boti, vérbeli csatár!

Botond összeszorította az ajkát, és keményen az apja szemébe nézett. Erre az bevágta az ajtót, és már az udvarról kiabált vissza:

– És tűntesd el innen azt a koszos kutyát, mire megjövök!

•

– Elárultál…

– Leszarom!

– Elárultál…

– Kussolj!

– Elárultál…

– Na, takarodj!

– Nem megyek…

– Mi van, azt hiszed, hogy csak bemászol a szobámba, és majd Botika, a kis balerina úgy táncol, ahogy te fütyülsz neki? Ha jól tudom, a medvéket szokták megtáncoltatni…

– …

– Ne nézz rám így! Nem én hívtalak ide… Én nem ígértem semmit… Nem hallottad apát, tűnj innen!

– …

– Menj! Menj! Csak kerüld el apát!

– Elárultál…

– Nem vagy te egy kicsit mániás? Éhes, éhes, éhes! Halat, halat, halat! Elárultál, elárultál,

elárultál… Ezt hallgatom egész nap! Megőrülök tőled…

– Igenis, elárultál…

Botond erre már nem felelt. Elege volt az egészből. Anya üzeneteiből, Piroska néniből, az osztálycsetből, a jegesmedvéből, az apja hülyeségeiből. Még a felhőkből is, mert nem tudták igazából eltüntetni a várost…

Bekapcsolta a tévét, és összekuporodott a kanapén.

MÓROCZ GÁBOR

Hatások és elágazások

Monostori Imre: Németh László életművének fogadtatása 1925–2020

MÓROCZ GÁBOR (1981) Hódmezővásárhely

Monostori Imre *Németh László életművének fogadtatása* című könyve sajátos helyet foglal el a szerző műveinek sorában. Ez a több mint félezer oldalas monográfia a rendkívüli munkabírással rendelkező irodalmárnak sorrendben a huszonegyedik, egyúttal az első posztumusz kötete. Tanulmányozása során óhatatlanul ambivalens érzések kavarognak bennünk. Egyfelől örülünk, hogy a pályája delelőjén túl lévő Monostori – dacolva a rátörő súlyos betegséggel – még képes volt tető alá hozni egy olyan szintézist, amely több mint fél évszázados tudományos tevékenységének (egyik) csúcsaként tartható számon. Másfelől szomorúvá tesz minket, hogy az állhatatosságáról és példaértékű szorgalmáról ismert irodalomtörténész nem érhette meg e kötet megjelenését. Különös, talán szimbolikus jelentőségű sorseseményként fogható fel, hogy a betördelt szöveget az elmúlt év kora őszén még átnézte, javította és vissza is küldte a kiadónak, ám néhány nappal utóbb, a könyv nyomdába kerülésekor már hirtelen bekövetkező haláláról – és nem újabb tanulmányterveiről – értesülhettünk a róla szóló híradásokból. Mindez azt is jelenti, hogy recenziónk némiképp rendhagyó írás lesz: nem egyszerű könyvkritika, hanem megkésett főhajtás is a közelmúltban elhunyt Monostori Imre előtt.

Ha a tudós – immár lezárt – életművén belüli összefüggéseket keresünk, megállapíthatjuk, hogy az új kötet méltó párdarabja a *Szekfű Gyula a változó időkben* című monográfiának. A két vállalkozás nem pusztán a nagy terjedelem, az összegző igény alapján, de tárgykörét illetően is rokonítható egymással, hiszen mindkettő a recepció fogalma köré szerveződik. Míg a 2017-es opus Szekfű Gyula történetírásának és publicisztikájának fogadtatását vizsgálja, a 2021-es munka a mesterével szembeforduló Szekfű-tanítvány, Németh László próza- és drámairói teljesítményének, valamint esszéisztikájának és kritikaírásának visszhangjával foglalkozik.

A *Németh László életművének fogadtatása* nem szövegelőzmény nélküli kötet. 2003-ban látott napvilágot a Monostori Imre által válogatott és szerkesztett *„Én sosem kívántam más emlékművet…" – Vonulatok a Németh László-recepció történetéből* című, Némethről szóló írásokat, szemelvényeket tartalmazó szöveggyűjtemény, amelyhez az irodalomtörténész *A Németh László-recepció történeti vázlata (1925–2001)* címmel mintegy százoldalas kísérő tanulmányt illesztett. Az utóbb említett értekezésről a 2003-as könyvet recenzeáló Baranyai Norbert a következőket írta 2004-ben: „bár […] nagy terjedelmű összefoglalásnak tűnik, mégis – mint arra szerzője is reflektál a bevezetőben – helyenként inkább vázlatnak hat. Olyan szerteágazó kérdések vetődnek fel ugyanis a Németh-recepció történetét vizsgálva, amelyek akár egy külön monográfia témáját is képezhetnék." Baranyai meglátása jóslat értékűnek bizonyult: a kísérő tanulmány 2021-re vaskos monográfiává nőtte ki magát.

Monostori – ahogyan 2003-as dolgozatában – ezúttal is kronológiai sorrendben ad átfogó képet Németh László műveinek, eszméinek fogadtatásáról. Az általa vizsgált időintervallum felső korlátja azonban most nem 2001, hanem 2020. Ám a kísérő tanulmány és a könyv közötti terjedelmi eltérés – amely tárgyköri „elmozdulást" is jelent – elsősorban nem ezzel magyarázható. A különbség inkább abból adódik, hogy míg az előbbi – ha nem is kizárólag, de döntő részben – Németh László esszéista-közírói munkásságának recepcióját tárgyalja, az utóbbi emellett részletesen bemutatja az alkotó regény- és drámairói tevékenységének befogadástörténetét is. Mi több: a monográfiában a tisztán történeti feldolgozási módot alkalmazó fő rész tematikus szövegegységekkel is kiegészül. Ezekben az egymáshoz nagyon lazán kapcsolódó fejezetekben a szerző a Németh László-életmű fontos problémáinak keresztmetszeti vizsgálatát végzi el – a recepció-központú megközelítés szűrőjén keresztül. Monostori valóságos kisenciklopédiát ír Németh személyes és szellemi kapcsolatairól, az alkotó számára meghatározó terekről (városokról, tájakról); külön szól az írónak a vallás-

hoz fűződő – ellentmondásoktól korántsem mentes – viszonyáról, illetve az egyedülállóan sokrétű érdeklődési körű gondolkodó természettudományos és pedagógiai vonatkozású nézeteiről és azok eddigi értelmezéseiről. A könyv egyik legizgalmasabb, nem szokványos témaválasztású fejezete pedig a Németh László-i nyelvi univerzum sajátosan poétikai-retorikai szempontú elemzéseiről nyújt tömör és közérthető áttekintést.

Monostori tudatosságát és arányérzékét jelzi, hogy a kötet előszavában *(Néhány előzetes megjegyzés)* nyíltan szembenéz azokkal az elméleti és módszertani problémákkal, amelyek nem mindennapi vállalkozásának maradéktalan kibontakoztatását szükségszerűen megnehezítik. Maga is tisztában van vele: vizsgálódásainak tárgya olyannyira összetett, hogy művének olvashatósága kerülne veszélybe, ha nem próbálná „erős szelekcióval" redukálni és szűkebb mederbe terelni az általa összegyűjtött „tengernyi anyagot" (az idézőjelekben szereplő kifejezések a szerzőtől származnak). Mindazonáltal az elkészült munka fényesen igazolja az önkorlátozásra is hajlandóságot mutató szerző nagyléptékű tudományos ambícióit. Azaz: Monostori képes úgy érvényesíteni a könyve kezelhetőségét, áttekinthetőségét biztosító szövegformálási kompromisszumokat, hogy mindeközben nem enged abból a magas szintű szakmai igényességből sem, amely kutatói attitűdjét mindig is jellemezte.

Monostori Imre kristályos szerkezetű monográfiája nem túlbonyolított, de szövevényes, az olvasótól fokozott koncentrációt követelő recepciótörténeti elbeszélést épít fel. Ez a legújabb kori magyar történelem, irodalom- és eszmetörténet közel száz évét magában foglaló narratíva bővelkedik a kanyarulatokban, az elágazásokban. Monostori szabatosan leírja, hogy a Németh-recepciónak – ahogyan minden jelentősebb befogadástörténeti folyamatnak, amelyet autonóm és ellentmondást kihívó szellemi produktumok indítanak el – voltak hullámhegyei és hullámvölgyei. Az előbbiek között tartható számon a Tanú-korszakot lezáró 1937-es év, amikor széles körű elismerés övezte az egymás után sorjázó, változatos tematikájú esszék, illetve a *Gyász* és a *Bűn* című regények alkotóját. Ekkoriban olyan, tőle homlokegyenest eltérő világlátású és politikai meggyőződésű szerzők is pozitív véleményt formáltak róla, mint a markánsan baloldali Keszi Imre, aki a harmincas évek legvégén, a *Kisebbségben* hatására ábrándult ki Némethből, és aki néhány esztendővel később, 1945 után – immár hatalmi pozíció birtokában – a belső emigrációba kényszerülő író ádáz ellenségévé, üldözőjévé vált. (Azok a szövegrészek, amelyek Keszi változó Németh László-képét mutatják be, a könyv legérdekfeszítőbb mozzanatai közé tartoznak.)

A Németh-recepció újabb – ezúttal hosszan tartó – hullámhegye az 1960-as évek elején bontakozott ki – akkor, amikor a korábbi periferikus helyzetéből kitörő alkotó kiegyezni látszott a szocialista rendszerrel. Monostori nem hallgat arról a mából nézve kissé meghökkentő, ám a korabeli dokumentumok ismeretében nehezen tagadható fejleményről, hogy az idősödő Németh – a művelt, irodalomértő közönség mellett – immár a fennálló hatalom részéről is megkapta azt az elismerést, amelyet évtizedeken átívelő rangos szellemi teljesítményéért kiérdemelt. Ez a hullámhegy még magasabbra emelkedett Németh László halála után, az 1970-es évek végén és az 1980-as évek első felében, amikor az esszéista közösségelvű, de a személyiség üdvösségügyét is kitüntetetten kezelő világképe egy ideig a kiüresedő marxista „nagy elbeszélés" hiteles alternatívájának tűnt egy szélesebb humán értelmiségi csoport számára – még a posztmodern gondolkodás térhódítását megelőzően.

Mielőtt a Németh-befogadástörténetnek az író számára kedvezőtlenebb momentumairól szólnánk, általánosságban érdemes tisztázni, hogy nemcsak akkor beszélhetünk recepciótörténeti hullámvölgyről, ha a műveknek nincs kritikai visszhangjuk, vagy ha fogadtatásukat a negatív értékelések túlsúlya jellemzi, de akkor is, ha a primer szövegek korabeli recepciója megkérdőjelezhető színvonalú. Monostori hangsúlyozza, hogy Németh László munkái általában nem maradtak visszhangtalanok (a nehéz és zűrzavaros történelmi pillanatban – közvetlenül Magyarország német megszállása előtt – napvilágot látott *Az értelmiség hivatása* esszékötet kivételével), viszont a II. világháború időszakában, pontosabban: 1940/41 és 1944 között a Németh László-recepció „korábban látott tágasságát […] a megjelent Németh-művek értékeihez képest […] nagyobbrészt kevéssé jelentős írások váltották fel, nemegyszer méltatlan tartalommal". Kritikai pergőtűz viszont többször is zúdult rá, életében és halála után is. Elegendő csak a magyar kultúra értékeit radikálisan átértékelő *Kisebbségben* 1939-es vitájára gondolni. 1945 után éveken keresztül kíméletet nem ismerő, gyakran fenyegető hangvételű és feljelentésszámba menő sajtótámadások folytak ellene a Magyar

Radikális Párthoz, a Magyarországi Szociáldemokrata Párthoz, illetve a Magyar Kommunista Párthoz kapcsolódó publicisták részéről. Ahogyan Monostori találóan megfogalmazza: „régi és új politikai ellenfelei" (többek között Zsolt Béla, Rónai Mihály András, Várnai Dániel vagy Horváth Márton) ekkoriban „egybemosták gondolatait és szerepeit a bukott rendszerrel, annak kísérő ideológiájával". Majd a Németh-recepció ideiglenesen meg is szűnt az 1950-es évtized első harmadában – akkor, amikor a Rákosi-rendszer által margóra szorított író csak műfordítóként lehetett jelen az irodalmi életben; nem publikálhatott saját műveket.

Monostori Imre utóbb hosszan értekezik a Németh László-befogadás újabb, jelenünkhöz viszonylag közel eső hullámvölgyéről is, amely közvetlenül a rendszerváltozás utáni időszakban vette kezdetét. A konzervatív tudós ezúttal még részlegesen sem fedi el világnézeti szituáltságát. Vagy fogalmazzunk úgy: a korábbi fejezetekben dominánsan érvényesülő leíró megközelítést itt már erőteljesen átszínezi a humán értelmiségi értékőrző hevülete. A monográfia szerzője olykor érdesebb minősítésektől sem tartózkodva nyújt áttekintést arról, milyen metamorfózison ment keresztül az íróról korábban kialakított közkeletű kép az 1990-es évtizedben. Monostori jelzései alapján levonhatjuk a zavarba ejtő következtetést: míg a hetvenes években majdhogynem konszenzus látszott kirajzolódni a tekintetben, hogy Németh László a magyar szellemi élet egyik kiemelkedő alakjának tekinthető, az ezredvég magyarországi közéletének kaotikus forgatagába vegyülő, sok szálon futó és mind kiélezettebbé váló „antiszemitizmus-vita" durván beszennyezte az író nevét és emlékezetét. A rémlátásra hajlamos Németh-szimpatizánsok akkoriban nem alaptalanul tarthattak attól, hogy ez a publicisztikai színvonalú, pártpolitikai vonatkozásokat sem nélkülöző polémiasorozat maga alá temetheti Németh egész életművét is. Ám a – Szekfű által ihletett címet viselő – *Németh László-centenárium évtizede. És ami utána következett* nagyfejezet éppen arról nyújt tanúbizonyságot, hogy e „katasztrófa-víziót" nem igazolta az azóta eltelt idő. Jóllehet – és ezt már a recenzens teszi hozzá az eddig leírtakhoz – a posztumusz Németh-recepció minőségi megújulása és újabb hullámhegye egyelőre várat magára. (E helyütt csak utalni tudunk egy korosztályi alapú problémára: nevezetesen arra, hogy évek óta alig találhatunk olyan fiatal – húszas, harmincas, korai negyvenes éveiben járó – irodalmárt vagy eszmetörténészt, aki behatóbban foglalkozna a posztmodern kánonformálók nem csekély hányada által kimondva-kimondatlanul leértékelt, anakronisztikus jelenségként számon tartott író munkásságával.)

Érdemes néhány szót ejtenünk a Németh László-értelmezéseket értelmező Monostorinak a könyv központi alakjához fűződő viszonyáról. Magától értetődő természetességgel állapíthatjuk meg, hogy a Németh László pályafutását az 1960-as évtized végétől a 2020-as évek elejéig fáradhatatlanul kutató irodalmár mindvégig elkötelezett híve marad ifjúkori példaképének. E tekintetben nem különbözik a Németh-életmű olyan neves szakértőitől, mint Vekerdi László, Kocsis Rózsa, Sándor Iván, Grezsa Ferenc vagy Füzi László. A legkevésbé sem törekszik arra, hogy oly mértékben tartson távolságot Németh Lászlótól, mint előző monográfiájában annak címszereplőjétől, Szekfű Gyulától. Nem férhet kétség hozzá: az előbbit inkább tekinti saját hősének, mint az utóbbit (jóllehet még véletlenül sem tartozik a *Három nemzedék* szerzőjének démonizálói közé). Az íróval szemben megmutatkozó pozitív elfogultsága azonban nem jelent elvakultságot; az életmű iránti tisztelete elmélyültséggel és objektivitásigénnyel párosul (e tekintetben elődei közül talán Grezsa Ferenchez áll a legközelebb). Nem kíván hagiográfiát írni; nem retten vissza attól, hogy esetenként akár markáns bírálatot is megfogalmazzon Németh László egyes művei vagy megnyilatkozásai kapcsán. A *Cseresnyés*t például „gyenge színdarabnak" minősíti (nem alaptalanul), és úgy látja: a dráma korabeli fogadtatásának kínos félrecsúszásában annak is szerepe volt, hogy „Németh László ekkorra már lelkileg és idegileg is megviselt állapotba került, és nem sikerült a szokásos eleganciával viselnie és elhárítania a sokszor jogos, máskor meg megalapozatlan, sőt durva kritikákat". A *Kisebbségben* vitájáról szóló fejezetben pedig a következő reflexió is helyet kap: „Különös, hogy Németh László nem vette észre (később sem javította ki), hogy a »híg magyar« metafora nyelvtanilag is rossz fogalom: Szerb Antal azonnal szóvá is tette, hogy a »híg« ellentéte nem a »mély«, hanem a »sűrű«." (Véleményünk szerint e ponton Monostori kritikája talán túl szigorú is, hiszen Németh röpiratában a „felszínes magyarság" kifejezést is használja – és ez a szövegben már előbb szerepel, mint a „hígmagyarság" metafora. Márpedig „a felszínes magyarság" a „mélymagyarsággal" valódi oppozíciót alkot, a „hígmagyarságnak" pedig szinonimájaként fogható fel. Okkal feltételezhető, hogy Németh László – esszéje későbbi szöveghelyein – azért alkalmazza a „felszínes magyarság" rovására inkább a „híg-

magyarság" terminust, mert az utóbbi frappánsabb, kevésbé körülményes, illetve azért is, mert mind a *híg*, mind a *mély* szó egy szótagból áll, így hangzás szempontjából könnyebben társíthatók egymással.)

Összegzésképpen kijelenthető, hogy Monostori Imre mennyiségi és minőségi értelemben egyaránt tiszteletet parancsoló munkájában két vállalását is sikeresen teljesítette: egyfelől monumentumot állított az írásai visszhangja iránt mindig fokozott érzékenységet tanúsító Németh Lászlónak, másfelől feltette a koronát saját, imponálóan gazdag életművére is. E monográfiát bizonyosan nem hagyhatják figyelmen kívül a jövő Németh László-értelmezői és modern magyar eszmetörténeti érdeklődésű kutatói. Sorainkat mégis veszteségérzés hatja át annak okán, hogy ismertetésünk – a méltán becsült élőknek kijáró *in honorem* helyett – már csak az *in memoriam* ajánlás jegyében születhetett meg. *(MMA Kiadó, 2021)*

Tükröződéses fotó Baksai József munkájának részletével, Átjáró c. kiállítás, Érdi Galéria, 2021–22 (fotó: Novotny Tihamér)

ARTZT TÍMEA

Beréményi Géza: Magyar Copperfield

Magvető, 2020

ARTZT TÍMEA (1977) Monor

Beréményi Géza szerteágazó szerzői életművének ismeretében 2020-as kötetének címéről egyszerre jut eszünkbe Charles Dickens 1850-ben született fejlődésregénye és az amerikai származású illuzionista, David Copperfield, aki hideg sármőrként bűvészmutatványokkal káprázтatja el a közönségét. Beréményi sok helyen előadta már életének részleteit, s olybá tűnik, ezek az életesemények az őt ismerő és szerető közönség reakciói nyomán anekdotákká s végül egy sikerkönyvvé csiszolódtak, amely kiskamaszkori hasonmáshőséről kapta a nevét.

A *Magyar Copperfield* az ÉS-kvartett kritikusai által olyan magas értékelést kapott, hogy Nádas Péter *Világló részletek* (2017) című emlékirata mögé érkezett, és megelőzte Bartók Imre *Jerikó épül* (2018) című nagyszabású kísérletét a memoár, a családregény és a nevelődési regény szintézisére. Ez ám a mutatvány, amelyről a szőrszálhasogató kritikusnak az a szimbolikus értékű jelenet jut az eszébe, amikor a kis Géza pantomimszámot mutat be abban a budapesti bérházban, amelyben gyermekkorának legboldogabb időszakát töltötte, és osztatlan sikert arat, bár hogy mi is a mutatvány, azt mindenki érti, kivéve az édesanyját.

Beréményi sokat tud a történetmesélésről – legyen szó forgatókönyv-, novella- vagy dalszövegírásról. Életregénye jól megírt, élvezetes olvasmányt kínál, főként azok a Teleki téri jelenetek, amelyekben a nagyapa szerepel, vagy a Vali nevű kislányokkal történő erotikus játékok, majd a nevelőapához kapcsolódó nyomasztó és személyiségtorzító élmények. A Teleki tér visszaszorulásával kevésbé mozgunk otthonosan a történetben, s be kell vallani, hogy akkor a legélvezetesebb a kötet, amikor lelki szemeink előtt az *Eldorádó* (1988) kockái peregnek, a legjobb európai film díját elnyert alkotás, Eperjes Károly és Pogány Judit alakításával. Beréményi Géza önéletrajzi ihletésű regénye során kevésszer gondolkodunk el a történetek hitelességén, amelyek sok-sok ponton párhuzamba hozhatók az életmű különböző műfajú és művészeti ágú darabjaival. Az önéletrajzi regények lekerekítettsége mégis gyanút kelt.

A *Svéd király* (1970) és a *Legendárium* (1978) újszerű novellái a képzelet és a valóság szálait futtatták egymás mellett párhuzamosan, impresszionista elemeket és szürrealista technikákat ötvözve. Nem volt ritka a mozaikos építkezés. Érdekes áthajlások voltak az önéletrajzi elemek, a családtörténet, a korszakábrázolás és a fikciós (irodalmi-történelmi) témák között. A fiatal Beréményit újító attitűd jellemezte az elbeszélés terén, még ha kísérletező kedve az olvasói élmény rovására ment is. A *Magyar Copperfield*ben a korai művekkel szemben minden elrendeződik, olvasóbaráttá válik és súlyarányra lel, illetve Beréményi beállít egyfajta súlyarányt. Az emlékezés és az elbeszélés nem válik problematikussá. Miközben Nádas Péter enciklopédikus igénnyel rekonstruálja a történelmi múltat s benne a saját magáét, Bartók Imre egy elme labirintusába veszejti el olvasóját, addig Beréményi elbeszéléstechnikája valahogy túl problémamentes.

Beréményi koherens regényt kerekít az életéből, amelyben alig tűnnek fel a hiátusok, ahogyan ő fogalmaz, a „filmszakadások". Ha nem lennének az írást tematizáló kiszólások – amelyek teljesen funkciótlanok –, akkor még fokozottabban jelentkezne a kerekdedség érzete. Beréményi regénye a koherens valóságábrázolás hatását kelti. Egyszerűen követhető, lineárisan építkező elbeszélésmódjában Dickenséhez hasonlóan vannak előreutalások, illetve írói sikerekre vonatkozó önéletrajzi utalások, de ezek nem lógnak ki a hagyományos vonalvezetésből.

Beréményi egyszerre imitálja és 20. századi témája miatt korszerűsíti Dickens elbeszélői módszerét. Ő is objektív módon meséli el Copperfield „életregényét". A gyermeki hang a felnőtt nézőpontját is magába olvasztja, megosztja velünk világtapasztalását, de önmagát mégsem tárja fel. Míg a romantika korában megengedhető romlatlanul átmenteni David Copperfield személyiségét a gyermekkori traumákon – édesapja hiányán, édesanyja halálán, egy bántalmazó nevelőapa és nővére, Murdstone kisasszony személyiségromboló tevékenységén, a nyomorúságos salemi iskolán, majd a gyermekmun-

kán –, addig a 20. században ez már nem tehető meg, ezért maradnak rejtve a személyiségjegyek s a személyiség rugói egy-egy helyzetben. Miközben Dickens Copperfieldje egy naiv, a körülmények dacára romlatlan gyermek marad, addig az 1946-ban született Vetró-Rozner-Beremény Géza személyiségének, érzelmeinek, gondolatainak a leplezésére kényszerül.

Az olvasó gyakran szeretne benézni a történet kulisszái mögé. Mi jár a kis Géza fejében, amikor a bántalmazó mostohaapa (dr. Rozner István) mellett marad, holott talán visszatérhetne nagyszüleihez, Bereményiékhez? Hogyan rendeződik édesanyjával, Évával való kapcsolata, holott az éveken át kiszolgáltatta a nagyszüleinek, majd a férjének? Miért kötődik vér szerinti apjához, Vetró Gézához, akit a 433. oldalon illuzionistának nevez? Miért csökken a kötet második felében a nagyszülőkkel való érintkezések száma? Talán azért nincsenek válaszok, csak elhallgatások, mert a 21. században keveset lehet mondani, ami hitelt érdemlő lenne. A pápai kollégiumba érkezve a főhős azt határozza el, hogy semmilyen lesz, tulajdonságok nélküli.

Az egyén és a nemzet identitástorzulása kölcsönhatásban él egymással, ahogy a piac is a különféle történelmi helyzetekhez alkalmazkodik. A hősnek muszáj a felnőttekhez idomulnia, de nem tudja ezt szívből tenni, mindig kilóg a „sunyi tekintete" alól valami sajátos arckifejezés, gondolat. Talán a többiekétől eltérő, autonóm személyisége miatt idegenedik el a nevelőapjától, az anyjától, a képmutató tanáraitól, a vér szerinti apjától és szeretett nagyszüleitől is.

S hogy miért illuzionista Beremény? Mert 640 oldalas regényében sem fedi fel személyiségének a kereteit, talán nincsenek is keretei. Valójában nem ismerünk meg egyetlen karaktert sem a legendás Bereményi nagyapán és feleségén kívül, akiket ott látunk járni-kelni a Teleki téren, ők visznek a történetbe magyaros ízt és elevenséget, s leginkább rájuk vagyunk kíváncsiak. Az elbeszélő és édesanyja érzelmei nem tárulnak fel, a kisfiúé talán azért nem, mert Dickens *Copperfiled Dávid*jában már meg van írva, ez a regény pedig valahogy éppúgy betemeti őt, mint azt a játék katonát, amit a kis Géza elásott a Teleki téren. A magyar Copperfield személyiségének kaméleontermészete James Steerforth karakterét is eszünkbe juttatja a Dickens-regényből, aki minden helyzethez idomul, és minden társadalmi rétegben tetszést arat. A *Magyar Copperfield* Gézája kaméleonbőrt növeszt, hogy mikroközegében illuzionista, makroközegében pedig autonóm alkotó legyen.

A szőrszálhasogató kritikus mégis azt gondolja, hogy túlságosan egyben vannak ezek a minimum ötven évvel ezelőtti történetek, valahogy túlságosan problémamentesen, sőt, az élőbeszéd természetességével bukkannak elő a könnyed elbeszélői hangon keresztül, amely a bemutatott életkorok során még változik is. A második olvasat során feltárulnak az időbeli ugrások, „filmszakadások", de a koherencia hatása nem törik meg. Valójában az olvasó egyszerre olvas és mozizik. Az illúziókeltés pedig azért tökéletes, mert a problémamentesség nem kérhető számon, kivéve azok az abszolút indokolatlannak tűnő betoldások, amelyek az adott könyv születésére, írására vonatkoznak, és semmit nem adnak hozzá a regény befogadói élményéhez vagy jelentésrétegéhez, sőt, könnyűszerrel kihúzhatóak. De még ezek a részek is felfoghatók az elterelés eszközeiként, amelyek mindössze apró hibák felismerésére késztetik az olvasót.

BONIVÁRT ÁGNES (1993) Budapest

BONIVÁRT ÁGNES
Lövétei Lázár László: Feketemunka

Pesti Kalligram, 2021

Régóta fennálló tartozását törlesztette legújabb kötetével Lövétei Lázár László. A *Feketemunka* című verseskötettel elmondása szerint tartozott saját magának és népes rokonságának, de valójában tartozott az olvasóknak is, ha Esterházy Péter Tar Sándorról írt mondatát vesszük alapul, miszerint „akik nem tudnak beszélni, azok helyett annak kell beszélni, aki tud" – olyan megállapítás ez, amelyet tanácsos általános érvényűnek tekinteni. Lövétei feketemunkások helyett beszél, versben beszél, s látványosan megkérdőjelezi saját módszerét nemcsak a kötethez tartozó leírásban, de a *Fekete mun-*

kás című versében is: „…Nemcsak verseskönyvet / Hanem regényt érdemelne az a néhány hét (?) hónap (?) / Amíg egy 1100-as Daciában lakott feketemunkásként…" Többszörösen indokolt tehát a kérdés, hogy Lövétei, aki *tud,* és aki hosszú éveken keresztül komponálta verseskötetét, vajon megfelelő formában adott-e hangot tudásának, vagy esetleg a kötetkompozíció elhibázott döntésnek bizonyul.

Lövétei eddigi alkotói pályája során nem riadt vissza sem a provokáló hangnemtől, sem az aktuális problémákat taglaló fogalmazásmódtól. A *Feketemunka* mégis az egyik, ha nem a legnagyobb vállalása abban a tekintetben, hogy olyasmiről ír, aminek súlya van. Éppúgy súlya van, mint Tar Sándor novelláinak, amelyek egy sokak által ismeretlen társadalmi réteg problémáit örökítik meg és állítják fókuszba. A feketemunkásokról szóló történetek befogadása zavarba ejtően egyszerűnek tűnik a hétköznapi társalgás, esetleg híradás szintjén, annak ellenére, hogy valójában milyen életutak rejlenek az egyes elbeszélések mögött – nagyszerűen rávilágít erre például a *Filmajánló* című vers, amely három romániai fiatalember túszejtő akciójáról szól. Lövétei „vállalása" abban mutatkozik meg, hogy bizonyos jeleneteket, rövid történeteket kiragadva jeleníti meg az olvasó számára azt a főképp a rendszerváltás utáni időszakot, amelyben – többek között – a romániai vendégmunkások is szerencsét próbáltak Magyarországon. Teszi mindezt úgy, hogy a néhány soros versek és az azokat megszakító vignetták (és tanulmányfejek) segítségével megörökít egy, a közelmúltban gyakori társadalmi jelenséget, és mindeközben sikerül tényleges élethelyzetekre is ablakot nyitnia.

A kötet tehát Lövétei Lázár László verseiből és vendégszövegekből áll össze, előbbiek a költő tényleges szabadversei, utóbbiak feketemunkásoktól származó idézetek és különböző mottók, néhol versen belüli idézések. A bevezetésben feltett kérdés, miszerint megfelelő formában kerültek-e az olvasó elé a történetek, egyfelől éppen a szabadversek miatt merül fel: a versek novelláknak hatnak, egymás után olvasva pedig kibontakozik belőlük egy rövid jelenetekből álló, de összefüggőnek is tekinthető történet. Végső soron azonban a vers mégsem tényleges vers, és hiányzik mind a novella, mind pedig a regény, noha a sorok arra engednek következtetni, hogy mögöttük még sokkal több is rejlik. Ugyanakkor nem tekinthetünk el attól sem, hogy – bár általánosítani nem lehet, és nem is szerencsés – a feketemunkások többsége nem kimunkált, kerek egész mondatokkal meséli el a történetét, ehhez pedig nagyszerűen illenek az írásjelek nélküli verssorok, sőt mi több, a versek egyszerű, olykor vulgáris nyelvezete is. Kevéssé illenek azonban a megjeleníteni kívánt világhoz a mottók, az irodalmi/művészeti vendégszövegek, amelyekből viszont túlságosan is sok van: többek között Áprily Lajos, Knut Hamsun, Shakespeare, József Attila, a Taviani fivérek *Káosz* című filmje és még Korniss Péter fotói is tovább bővítik a versek értelmezési kereteit. Kétségtelen, hogy az intertextualitás minden esetben izgalmas „játékokra" invitálja az olvasót, de vajon hű marad-e Lövétei a kötet eredeti céljához akkor, amikor ennyi vendégszöveggel terheli túl a feketemunkások történeteit? Nem éppen a feketemunkások fókuszba kerülését „veszélyezteti" az a hatalmas kontraszt, ami az egyszerű, lényegre törő mondatok és az irodalmi vendégszövegek között kialakul? Válaszképp az *Elvetélt riport* néhány sora is elegendő: „Hááát kedves Költő úr / Én elolvastam azt a mottót / Vagy minek mondjátok ti / Egész éjjel nem aludtam / Ittam is / De nem sokat értettem belőle / A szavakat értem / Csak azt nem tudom hova akar kilyukadni".

Persze Lövétei a *Feketemunka* lapjain elsősorban költőként nyilatkozik meg, így nem várható el tőle az sem, hogy száraz szociográfiai munkát tegyen az olvasók elé. Saját és mások történeteit olykor rövid zsánerképekbe sűríti, például a *Boldog ízek*ben már szinte érezzük a „Zsömle parizer és zacskós kakaó" ízét, az *Emberfarsang*ban pedig sok egyéb szag mellett „A másnaposság epezöld cefreszaga" árad a sorok közül. A legemlékezetesebb látvány pedig a *Harghita Christatá*ban bontakozik ki: „Felhőből fehér taréja van neki / Mint egy megőszült tarajos gőte" – egy hónap távollét után hazatérő munkás gyönyörködik a Hargita szépségében, ennek leírása pedig különösen kedves írónak és olvasónak egyaránt. Természetesen akadnak olyan szabadversek is, amelyeknél a mottót az *Elvetélt riport* panaszkodó munkása is könnyűszerrel megértheti, sőt, kifejezetten helyénvalónak is találhatja, mint például az *Őrszoba* esetében, ahol egy rutinszerű igazoltatáshoz Hlebnyikov mondatát társította Lövétei: „Az őrszoba nagyszerű hely, / Ott randevúzunk, én meg az állam…"

Lövétei saját verseit a már korábban is említett, úgynevezett vignetták választják el egymástól, vagy éppen kötik össze azokat – a befogadói oldaltól függ, hogy miként tekintenek a rövid idézésekre.

A „címkék" arra hivatottak, hogy lazítsák a kötet egészén végigvonuló ívet, azt a naplószerűséget, amely szigorúan véve egy hónap történéseit meséli el. A lazításnak szánt idézések azonban talán minden szerkesztett versnél erősebbnek bizonyulnak: körítés és túlmagyarázás nélkül, keresetlen egyszerűségükben jelenítik meg a feketemunkások életének pillanatait. Legmegrendítőbb a *Huszonkettedik vignetta,* amelyben egy koma öngyilkosságát követő eseményeket fogalmazza meg az egyik munkás, és mindezt összesen kilenc rövid sorban képes fájdalmasan érzékletesen elmesélni. Ugyancsak a vignettákban domborodik ki legélesebben az identitásbeli ellentét is, néhány megszólalás finomkodás nélkül ad ennek hangot: „Nem igazán lehetett viccelődni / A sok búvalbaszott magyarral". S ha már a vignetták külön figyelmet kaptak, a tanulmányfejek kategóriáját (?) is illendő megemlíteni, bár ezek kevéssé eltérőek a többi verstől. A legsikerültebb ezek közül *Az utolsó munkás,* amely Máté evangéliumának 20. fejezetét ülteti át a feketemunkások közegébe.

A *Feketemunkás* című verseskötet tehát nagy „vállalásnak" tekinthető éppen a témaválasztása miatt. A kötet alkotásai valóban ablakot nyitnak egyes jelenetekre, élethelyzetekre, közelmúltbeli eseményekre, de talán célszerűbb lett volna egy ilyen erős hozott anyagot nem csak egy kis ablakon keresztül bemutatni – jobb lett volna, ha Lövétei ránk rúgja az ajtót a verseivel. A kilátástalan, elkeseredett emberek sorsáról sokféle alkotás született már, ám bármennyire is ismétlésnek tűnhet, nem lehet elmenni amellett, hogy Lövétei – többek között – a kilátástalan élethelyzetek legfőbb megörökítőjével, Tar Sándorral vállalt „rokonságot" akkor, amikor a feketemunkásokról kezdett írni. Lövétei verssorai némiképp hiányérzetet keltenek, mivel nem nehezednek mázsás súlyként az olvasó vállára, és kevéssé teszik lehetővé a rendszerváltás utáni időszakban való elmélyedést éppen a túlzott tömörségük és rendhagyó kötetberendezésük okán. Ám rögvest a hiányérzetet követi egy sokkal erősebb befogadói érzés, ami nem más, mint a kíváncsiság. Lövétei amellett, hogy a témában is otthonosan mozog – tekintettel arra, hogy ő is dolgozott feketemunkásként –, érezhetően rátalált egy hangnemre, amelyen feketemunkások sokasága szólalhatna meg.

A *Feketemunká*ban sokkal több lehetőség rejlik, mint amennyi végül napvilágra jut az alig több mint száz oldalon keresztül, és ennek oka talán valóban a formai megvalósításban rejlik. A szerző ugyan már letudta a tartozását, s követelnivalója senkinek sem lehet vele szemben – még a fentebb leírtak ellenére sem –, mégis valószínű, hogy kevesen vennék zokon, ha Lövétei Lázár László esetleg más műfaj felől is megközelítené a témát, amelyhez nyilvánvalóan igen sok köze van.

OLÁHNÉ KISPÁL ANITA (1990) Szeged

OLÁHNÉ KISPÁL ANITA

Lövétei Lázár László: Feketemunka

Pesti Kalligram, 2021

A kilencvenes évek első felében, 1945-óta először nagymértékben megnőtt a Magyarország felé irányuló migráció. Megnyílt a határ, lehetőség adódott feketemunka vállalására. A Magyarországon illegálisan dolgozó külföldi munkások nagyrészt Erdélyből érkeztek. Lövétei Lázár László egy volt közülük. *Feketemunka* című verseskönyvében, ahogyan az ajánlóban fogalmaz, erről a (hős)korról ír.

A szimbolikusan egy hónap feketemunkát elbeszélő kötetbe huszonhét úgynevezett vignetta, riport és tizennyolc, mottókat is tartalmazó vers került véletlenszerű sorrendben, közülük néhány *tanulmányfej* alcímmel, amelyek tipikus/tipizált munkásalakokat írnak le. Főként az apa és/vagy a fiú szerepébe helyezkedik a versbeszélő, bemutatva azok kiszolgáltatottságát. Nagyon aktuális ez a téma, bár a hétköznapi élet mint a vers tárgya, nem példátlan. Oravecz Imre *Halászóember* című verseskötetében a szülőfalu mindennapi dolgainak szociografikus jellegű, de énközpontú, mikrorealisztikus leírásával rokon, s mindkettőt a keserű emlékezés jellemzi. A vendégmunka bemutatása viszont Lövétei személyes témája.

A versek több regiszteren és a vendégszöveg által, közvetve több szerzőn keresztül szólalnak meg. A kölcsönvett, egykori munkástársak által mondott profán vignettákkal vagy riportokkal és a közéjük írt, az ajánlóban kísérleti verseknek titulált költészettel, valamint a szintén kölcsönzött, klasszikus szövegekből idézett mottókkal a kötet megkérdőjelezi saját irodalmiságát. Mint egy montázs, összeszerkesztés némi

szabadvers-„habarccsal". A vers határainak tágításával Lövétei újklasszicizáló (*Árkádia-féle,* 2009; *Zöld,* 2011) fordulata után a kísérleti költészet felé mozdul, amely újító kedv már első két kötetében is jelen volt. Némely darabban azonban nem találni fogódzót, ami önmagán túlmutatna. Ilyen az *Egyiptomi csapás*. Nem meggyőző a hírlapbeolvasások célja sem, például a *Filmajánló* vagy a *Fehér ló* című versek esetében. Ezzel együtt is vegyes, változó színvonalú és stílusú, de roppant izgalmas kísérleti költészetet kaptunk.

A kötet több verse is foglalkozik a költészet természetével. „Ha sok a kő a fundamentumban / Maradhat egy kicsit hígabbra is a beton / Hogy helyezkedni tudjon a kövek között / Mi az hogy »egy kicsit hígabbra« / Pont mint a költészet." Ilyen a *Krumplis gulyás* is, amelyben a (munkás) költő által olvasott *Macbeth*-sorok a többi munkás egymás szavába vágva szólalnak meg, s együttesen hoznak létre egy sajátos „versgulyást". Megsemmisítve az eredetit. Hasonló a *Boldog ízek*ben a részeg költő és Petőfi alakjának szembeállítása is. Mi a magyar most, s ki a magyar költő? Ez a fricskaszerű gesztus a költő jelenkori szerepének deheroizálását eredményezi.

A referenciális olvasás lehetősége és a vallomásos, visszaemlékező alaphang miatt leginkább a lírai napló műfajába sorolható a kötet. A formai, stilisztikai sokféleség ellenére narratív struktúrá(k)ba rendeződnek az elsőre lazán kapcsolódó szövegek. A vignetták hangulatukkal idomítják, terelik az olvasót a körülöttük található, mottókkal mélyített szabadversek jelentésrétegei felé, ismétlődésük többnyire komor (máskor derűs, játékos) ritmust kölcsönöz a könyvnek. A szabadversek sorainak tetszőleges tördeltsége is sajátos, lassú lüktetést ad a szövegnek, ami formailag is erősíti a pária sorstörténeti olvasatot: „Hogy nevünk általában vegyes vagy / bizonytalan nemzetiségű / Otthontalan / Családtól-rokonságtól elszakadt / Örökké vándorló férfit is jelöl" *(Baráber-CV).* Egy hónap keserves munka, embertelen körülmények között, magyarok Magyarországon. Az időintervallumot az alcím külön kiemeli. Sokkal hosszabb, mélyebb nyomot hagyott ez a harminc nap, mint egy átlagos hónap történései. Ezért a szándékos lassítás. Ilyen volt. Mi értelme volt? – teszi föl a kérdést a versbeszélő.

A beszélő sokszor felveszi a munkás szerepét, néha pedig kívülről szemlél. A *Fekete munkás* című, a legjobbak közé tartozó versben mindkét pozíció megjelenik. A vers mottójában és szövegében Knut Hamsun *Éhség* című regényéből kölcsönöz. „S már csak a szó / Az a Knut Hamsun-féle »igazi szó« »legfeketébb szó« / [»kegyetlenül fekete szó« kellene / Mert nagyjából tudod már / Mi a bajod." Ez az éhséghez hasonlítható vágy a fő probléma, például a *Boldog ízek*ben konkrétan is, de elvonatkoztatva a kötet egészében is. A hiány és az ebből fakadó útkeresés, a bejárni vágyott vagy kényszerült út a probléma. A feketemunka vállalása kényszer volt egy vágyott jobb élet reményében.

Az *Emberfarsang* című vers szintén izgalmas darab, amelyben megmutatkoznak a kevert műfaji, stilisztikai és a jelentés szintjén érvényesített dilemmák is, és további értelmezési utat nyitnak. Baudelaire *Kapcsolatok* című szinesztézikus versét invokálja. Lövétei *Zöld* (2011) című verseskönyvében a zöld szín a természetet jelölte. A megtört idill színterét. Itt pedig a beton és annak szürkesége, valamint a fekete mint a láthatatlanság, a kitettség színe dominál. Mivel van kapcsolata a versekben megjelenő embereknek, kivel szeretnének kapcsolatban lenni? Mi a *Feketemunká*ban a vágyott egyensúly? A hazatérés csak egy újabb diszharmonikus emberfarsanghoz vezet, mégis hiányzik az otthoni rossz, a szegénység, az ismert légkör. Talán mert abban legalább otthon voltak. „Ezt se hitted volna / De hiányzik a lószarszag / Emberfarsang / Állatböjt / Igaz hogy az állatböjt nem a lószarszag hiányát jelenti / De most jelentse ezt / Hazajutsz egyszer persze".

A *Baráber-CV* mottója: „a társasága… / lompos fa-munkás és zordon baráber…" (Áprily Lajos: *Az apám emléke*). A mottó előtérbe helyezi a hiányzó apa és a tékozló, hontalanul csavargó fiú motívumát. A hiányzó apa megjelenik a *Fekete munkás*ban is, a csavargó, otthontalan alakja például a *Kántorválasztás*ban, a *Boldog ízek*ben, az *Őrszobá*ban is. Ez a több helyen feltűnő, ismételt, tehát erősen hangsúlyozott öndefiníció látszólag az erdélyi magyar feketemunkásokat, szűkebben egy kisebb, a Törpike kocsmába járó csoportot jelöli, valójában ennél többről van szó. Ahogyan a szintén mottóként szereplő Tar Sándor szövegei egy részében, úgy a *Feketemunkában* is jelen van a vesztes pozíció megjelenítése, amit a Lövéteire oly jellemző, sztoikus és Arany János-i módon rezignált „kár hogy" szófordulat többszöri feltűnése érzékeltet a legjobban. Lövétei mondanivalója finoman ironikus, talán ezt lehet székely humornak nevezni. „Nem emlékszel ki mondta / De valaki Tide mosóporral akarta meglepni az asszonyt / Kár hogy a Tide nem tisztítja az emlékeket". A kötet Erdély-központú nézőpontja miatt félő, hogy nem mindig jól értjük a viccet, az élethelyzeteket. Ahogy például Muszka Sándor székely egyperceseinél. S ezért talán referenciálisan vagy szó szerint olvassuk a verseket. Holott a *Feketemunka* az egyéni sors(ok)on keresztül szeretne rámutatni a rendszerváltozás várt és valós össztársadalmi hatásainak feszültségére.

Több szempontból is határhelyzetet jelez a kötet megformálása. Az identitást, a műfajt, a stílust érintő ironizáló (önreflexív) kettősség nehezebben felfejthetővé teszi Lövétei kötetét. Maga a cím is kettősségre utal. Lövétei 2009-es kötete, az *Árkádi-féle* költészetéből megsejtett Valaki iránti vágy tetten érhető például *Az utolsó munkás*ban. A *Baráber-CV* groteszk módon jegyzi meg a feketemunka szimbolikus első napján a nyugati márkás javak beszerzését tervező baráberről, hogy az ilyen céllal megkezdett kivándorlás: „Teremtéstörténetnek első napnak egy kicsit kevés / Világnak viszont ez is egyfajta világ". A rendszerváltozás, a kapitalizmusba való (határ)átlépés s az ettől várt megváltás vasbetonba temetett, reményeket be nem váltó ígéret maradt, nem tudott otthont, hazát és megnyugvást adni. Jelen esetben a székelyeknek vagy magának a lírai énnek. A kapitalizmus és a székely–magyar testvériség illúziójának elvesztése zajlik le a versbeszélő(k)ben a hányattatott sors hatására. A tékozló fiú ezzel a tapasztalattal tér haza, semmi mással. Otthon ugyan többet vártak tőle, ők még a beszerezni vágyott tárgyakban gondolkodtak. „Más már a harmadik színes tévét küldi / Biztos van valakije / Azért jön haza ilyen ritkán / Lehet hogy arra költi a pénzt". Ütközteti a két értékrendet, az illúzióvesztett baráberekét és az otthoniakét, immár tőlük is elkülönbözve.

Otthon a Törpike ivó még áll, végül ebbe térnek be a vándorok, ahol a *Képzelt riport* helyett az *Elvetélt riport* elevenedik meg, a kötet záró verse, összegezve a morális tapasztalatokat. A mottóban Kempis *Krisztus követése* nyomán „az örök életért fülüket sem billentik", s a versben az egykori munkástárs ezen lamentál, miközben ugyan kimondja, hogy elmegy mellette az élet, de csak tehetetlenül szemléli pohárral a kezében. A *Feketemunka* lapjai közt élők roppant magányosak és reményvesztettek, bár néha összeverődve tengetik napjaikat. „Mondd meg nekik / Hogy csináljanak valamit / Mert elmegy az élet / Nem az örök / Hanem csak ez itt a Törpikében".

Lövétei Lázár László legújabb verseskönyve egyszerre ad groteszk korképet és közvetít nagyon is komoly, kritikus világ- és értékszemléletet. Részvétet kelt. Mennyivel lehet finomabb a kötetbéli *Krumplis gulyás* a (gulyás)kommunizmus emlékénél? A *Huszonharmadik vignetta* szerint: „De Magyarba' se volt / Egy cseppet se jobb". S mintha az idő ugyan telne, de az emberek bebetonozott szokásai nem változnának. Kommunizmus ide vagy oda. A *Feketemunka* az emlékállításon túl már nemcsak a költészet jelenkori pozíciójára, feladatára, hanem a globális világrend és általában az emberi mivoltunk értékelésére rámutató kérdés is. 1990 után eljött a szabadság, de milyen? Fülünkben felhangzik a *Tanú* című film szállóigéje („kicsit sárgább, kicsit savanyúbb..."). Lövétei lírájának legújabb darabja kétségtelenül magyar és (szép)irodalom is. Kérdés, hogy a személyes hang mennyire tud a közösség szócsöve lenni.

FERENCZ-FEHÉR DOROTTYA (1990) Röszke

FERENCZ-FEHÉR DOROTTYA

Keserű József: Lehetnek sárkányaid is

Prae, 2021

Hogy a különféle, ingergazdag fantáziavilágok nem csupán arra alkalmasak, hogy kielégítsék a fogyasztói társadalom populáris kultúra iránti csillapíthatatlan vágyát, méltán bizonyítja Keserű József monográfiája. A *Lehetnek sárkányaid is (A fantáziavilágok építése mint kulturális gyakorlat)* kultúratudományos keretben ad átfogó képet a fantáziavilágok működésmódjainak belső törvényszerűségeiről, de legalább ekkora hangsúlyt fektet a befogadói és felhasználói gyakorlatok sok szempontú értelmezésére is. A korábban Krúdy Gyulával, illetve kortárs magyar prózával és lírával foglalkozó irodalomtörténész legújabb könyvének bevezetőjében kiemeli: munkájának egyik alapvető sajátossága a mediális heterogenitás, amely lehetővé teszi, hogy az irodalmi műveket, a képregényeket, a filmeket és a videojátékokat komplex összefüggésrendszerben vizsgálja. Az így kialakuló kölcsönhatások mentén épül fel a kötet szerkezete: a szerző és a befogadó világépítési gyakorlataitól egészen a fantasy politikai motiváltságának kérdésköréig impozáns mennyiségű, főként irodalmi példa hosszabb-rövidebb bemutatásán keresztül jutva el.

A kötet a Selye János Egyetem MA Populáris Kultúra Kutatócsoportjában végzett többéves tevékenységnek, egyúttal annak a belátásnak az eredménye, hogy a magas irodalom felől közelítve a populáris kultúrát átszövő fantasy egészen újfajta megközelítési módokat kínál a kutatók számára. Ke-

serű mégsem a médiumok elméleti bemutatására vagy működésmódjuk mechanikus modellezésére vállalkozik. A szerző fontos kitétele szerint a fantáziavilágok és az egyéb, nem fantasztikus fikciók közötti elsődleges különbség abban áll, hogy előbbiek „számos elemüket ugyan a valós (elsődleges) világból kölcsönzik, ezeket azonban új, néha meglepő, de mindig különös konstellációkba rendezik". Tolkien példáján keresztül Keserű szemlélteti, hogy a gondolkodás a fantáziavilágokról ki van szolgáltatva a hagyományhoz való viszony, a kulturális közeg és az adott korban hozzáférhető technológia befolyásoló tényezőinek: a másodlagosnak tekintett világok gazdag kidolgozottsága és következetes felépítése mellett az eredetiség eléréséhez szükség van a mélység és a kiterjedés, azaz a megatextus szempontjainak érvényesülésére. A megatextus a részletgazdagság révén a videojátékos vagy a filmnéző számára egyaránt megteremti az elmerülés lehetőségét, idő- és térbeli kiterjedést képes biztosítani a fantáziavilágoknak, döntően befolyásolva ezzel az átélhetőség érzését. A szerző emlékeztet: a fantasy gyakran nyúl a mítoszok narratív elemeihez, s formálja át azokat, számos esetben pedig önálló mitológiák felmutatására is képes. Brian Atteberyvel szemben azonban Keserű József úgy véli, a fantasy hiába mimetizálja látszólag a mítoszok szakrális funkcióit, ezek a kulturális-technomediális változások következtében már nem integrálhatók a mai ember életébe, ellenben lehetőség van az újszerű elmesélésükre, amelyre példaként David Gemmell *Trója*-trilógiáját említi.

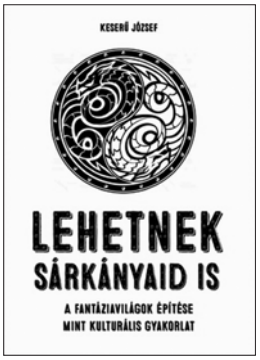

Keserű leszögezi: az alkotó és az aktív befogadó világa közötti alapvető különbségtétel mellett sem feltétlenül egyértelmű a világépítés folyamatának alakulása, az ugyanis nem merül ki pusztán adatok gyűjtésében és egymásra halmozásában, hanem a köztük létrejövő aktív használat játékában jön létre. Mégis eltérő lehet, hogy a befogadó menynyire és mikor érzi magát otthonosan bennük. A kötet szövegeire is ezen aktív használat játékának jegyében tekinthetünk: amellett hogy széleskörű teoretikus tájékozottságról adnak számot, a hierarchizálást és tipologizálást kerülve tesznek érvényes megállapításokat. Például a rajongói kultúrát sok szempontból formáló, egyúttal próbára tevő reboot (alternatív történetszállá minősítés), valamint a retcon (újraírás) eljárásai kapcsán, amelyek arra mutatnak rá, hogyan igazodhatunk el az olykor már-már követhetetlenül széttartó univerzumokban, mint a Star Wars, a Marvel vagy a DC világai, amelyek építésének egyik legfontosabb vonása nem a hihetőség, hanem az ellentmondás-mentesség, azaz a konzisztencia.

A monográfia egyik fontos vállalása, hogy az angolszász mellett a „némileg ingoványos, de legalábbis feltérképezetlen területként" jellemzett magyar fantasyirodalom is jelentős teret kap benne. Moskát Anita szövegeinek tárgyalása mellett kiemelten foglalkozik a M.A.G.U.S. megosztott világával, amelyet úgy alakítottak ki egymástól független szerzők, hogy alkotásaik egy szerves egészbe illeszkedő részként funkcionáljanak. Keserű a rendszerváltás után kibontakozó magyar fantasy- és szerepjáték-kultúra egyik legfontosabb fejleményeként hivatkozik Worlukra, azaz a Káosz világára, amelyet könnyed humorossággal jellemez, szembeállítva azt a M.A.G.U.S. heroizmusával. Jóllehet Keserű utal a két világ közötti átjárhatóság kérdésére, érintkezéseik és összefüggéseik pontos mibenléte nem tárul fel a témában kevésbé jártas olvasó számára.

Izgalmas kérdések kerülnek viszont középpontba a térképek kapcsán, amelyek egyaránt segíthetik az olvasó és a szereplő tájékozódását, a bennük hangsúlyos szerephez jutó térbeli elrendeződésnek köszönhetően kultúrtechnikaként is vizsgálhatók. Ki ne tudna elmerülni egy-egy térkép szövegből ismerős vagy éppen újdonságként felmerülő részleteiben? Keserű szerint ez az eljárás azt implikálja, hogy a reprezentált világ valójában sokkal tágasabb annál, mint amit a szöveg megjelenít. A jelenlét praxisairól abban az értelemben beszél, hogy azok nem a jelentés létrehozása, hanem az élmény átélése szempontjából válnak fontossá, központi jelentőségűként kezelve ugyancsak a térhez kapcsolódó élményeket. A belefeledkezés képes ugyanis feloldani a mediális közvetítettség tudatát: míg egy videojáték által lehetővé válik annak vizuális megtapasztalása, addig egy szöveg esetében a leíró részek teremtik meg a tér átélhetőségének atmoszféráját.

Minden egyes fantáziavilág magában hordozza a saját ideológiáját, ám ahogyan Keserű kiemeli: a kellően innovatív és szubverzív fantasyk nem egyszerűen visszatükrözik a valóságot, hanem átalakítják a benne felmerülő viszonyokat. A harmadik, hosszabb irodalmi elemzéseket tartalmazó fejezet egyik következtetése, hogy a fiktív kultúrák képesek visszatükrözni a létezőket, ezáltal segítik a befogadónak tudatosítani a saját kulturális beágyazottságát, a kultúrák közötti kölcsönviszonyok bemutatásának ellenben merőben új horizontját kínálják: „Az olyan kérdések, mint a kultúra belső széttagoltsága, a monokulturalitás és az

autentikus kultúra problematizálása, a kultúrák közötti – nem feltétlenül konfliktusként megnyilvánuló – interferenciák, az idegen ismerőssége és a saját idegensége, vagy éppen a hibriditás különböző válfajai sajátos módon reflektálódnak a tudományos-fantasztikus alkotásokban."

A *Lehetnek sárkányaid is* kifejezetten azokhoz az olvasókhoz szól, akik széles körű primer forrásismerettel rendelkeznek, ezáltal aktív gyakorlói a befogadói praxisoknak a sci-fi és fantasy területein. Ám – részben talán a tájékozódást megkönnyítendő, részben pedig a világteremtésben játszott központi szerepére reflektálva – Keserű értelmezéseinek alapvető referenciapontjaként hivatkozik a Tolkien teremtette szöveguniverzumra: ezen keresztül szemlélteti a transzmediális történetmondás és világépítés egyes eljárásait, hiszen a befogadói élmény komplexitását a könyvek, filmek, képregények, asztali szerepjátékok, számítógépes játékok által együttesen kiterjesztett világ jelentősen megnöveli. Habár a kötet címe sokat ígérően operál a sárkány toposzával, értelmezéseiben a szerző a mitológiákban és a fantasykben gyakran központi szerepet játszó lényre inkább a világépítésben rejlő lehetőségek szimbólumaként tekint – ebben az értelemben az olvasó sem csalódik, hogy csupán az említés szintjén találkozik sárkányokkal. Keserű József problémacentrikus megközelítésmódjának köszönhetően a populárist a kultúra szerves részeként kezeli, ezáltal olyan kézikönyvet bocsát az olvasó rendelkezésére, amely bizonyítja azt a megállapítást, hogy elkötelezett rajongónak lenni a megosztás praxisa értelmében azt is jelenti: rajongásunk tárgyában osztozunk az alkotókkal és másokkal is.

BOCSKAI ADRIENN (1986) Győr

BOCSKAI ADRIENN
Keserű József: Lehetnek sárkányaid is

Prae, 2021

Hogyan épülnek fel a fantáziavilágok? Vajon képesek lehetnek-e szembesíteni minket a bennünket körülvevő társadalmi, kulturális, ökológiai kérdésekkel? Ösztönözhetnek valós világunk felülvizsgálatára, megváltoztatására? Milyen kulturális gyakorlatokat hajt végre a befogadó, és milyen médiumok által lép a fantasy birodalmába? Keserű József 2021-ben, az MA Populáris Kultúra Kutatócsoport monográfiák sorozat második köteteként megjelent *Lehetnek sárkányaid is: A fantáziavilágok építése mint kulturális gyakorlat* című munkája a felsorolt kérdésekre keresi a választ.

A szerző elmondása szerint a Selye János Egyetemen működő kutatócsoport szakmai diskurzusai befolyásolták a könyv megírása közben, illetve saját előadásanyagait szintén beledolgozta a műbe. Tehát a kötet háttere és műfaja (monográfia) alapján Keserű nem minden fantasy iránt érdeklődőhöz, hanem egy szűkebb réteghez szól. Főleg a könyv eleje bizonyul nehéz olvasmánynak a fantáziavilágokban való jártasság, előzetes ismeretek nélkül, mivel a szerző több irodalomtudományi szakkifejezés ismeretét is alapvetésnek tekinti. Sőt, már a címadás is feltételez egyfajta tudást a fantasy-irodalomról (a „Lehetnek sárkányaid" Brandon Sanderson amerikai fantasyírót idézi meg). A bevezető fejezetet követő esszészerű részek már könnyebben befogadhatók.

A kötet három jól elkülöníthető, de logikailag összefüggő szakaszra tagolódik: világok, praxisok és politikák. Az első egység leíró jellegű – bár néhány elemzéssel már itt is találkozhatunk –, és a fantáziavilágok építésének kérdéseit járja körül. Kétségkívül ez a legkevésbé olvasmányos szakasza a könyvnek: irodalomtudományi, filozófiai háttértudás nélkül néha elveszettnek érezhetjük magunkat a szakszavak, elméletek labirintusában. Szerencsére néhány példával, rövid elemzéssel közelebb hozza a szöveget az író a nem irodalmár olvasóhoz, így a laikus számára is értehetővé válnak a tudományos szakaszok. Nem érdemes azonban megspórolnunk az erőfeszítést a könyv elején, mivel a praxisokról és a politikákról szóló egységek is erősen építenek erre a tudásanyagra. A folytatásban rengeteg gyakorlati példával, hosszabb-rövidebb műelemzéssel teszi szemléletessé Keserű az elméleti ismereteket.

Az író egyik központi gondolata, hogy a befogadó célja a fantáziavilágba való belépéssel nem merül ki a valóság elől elmenekülésben; miután belakta, otthonossá tette azt, ő is alakítani akarja, a saját életében jelenlévővé akarja tenni, hogy pozitív hatást gyakoroljon valós világára. A szerző szerint a

fantasy képes érzékennyé tenni az olvasót a saját korának valós problémáira, ezáltal cselekvésre is sarkallhatja. Keserű már a fantáziavilágok építésekor meggyőzően hangsúlyozza a befogadó szerepét: a világ építése nemcsak az alkotó, hanem az olvasó/néző/videojátékos tevékenysége is. A fantáziavilágban történő események nemcsak a főhős, hanem a befogadó tapasztalatai is, érzelmi hatással vannak rá, hiszen a fantáziavilágba való belépéssel sajátos hangulatba kerül, valós testi érzeteket él meg. Keserű azonban túlmutat a puszta jelenlét örömén: meglátása szerint a befogadót a fantáziavilágban szerzett tapasztalatok ugyanúgy cselekvésre ösztönözhetik, mint a valós világa. Figyelemre méltó Keserű gondolatmenetének folytatása is, miszerint a befogadó a fantáziavilágban szerzett tapasztalatai által másképp nézhet a valós világára, rácsodálkozhat korábban ismert vagy egyértelműnek gondolt jelenségekre. Moskát Anita *Mesterhazugság* című novelláját hozza példaként a szerző, amelyben az írónő egy olyan világot tár elénk, ahol a hazugság kimondása épít, az igaz beszéd viszont rombol. Ahogy arra Keserű rámutat, ez első olvasásra evidensnek tűnik, de valójában egy sor nyugtalanító kérdésnek nyit ajtót: ki dönti el, mi az igazság? Az, aki mondja, vagy az, akinek mondják? Mi történik, ha valaki akaratlanul hazudik, mivel ő sem tudja az igazságot?

Nemcsak a fantáziavilágok, hanem a mi valós világunk is mítoszokon alapul, amelyek kreáltak, tehát felülvizsgálhatók, lecserélhetők. A fantáziavilágban szerzett élményei után a befogadó megkérdőjelezheti saját valós világának mítoszait, berögződéseit, az őt körülvevő társadalom felépítését, intézményeit. Továbbá tudatosíthatja saját kulturális beágyazottságát, megértheti más kultúrák működését, egymáshoz való viszonyukat. Ilyen mítosz lehet az idegentől, a „mástól" való félelem, amely akár rasszizmusban is megnyilvánulhat. Keserű meggyőzően érvel amellett, hogy *A Gyűrűk Urá*t olvasva Középföld orkjai kapcsán felülvizsgálhatjuk, hogy mi hogyan gondolkodunk az idegenekről, mi van kulturálisan belénk kódolva. Tolkien kulturális örökösége az az ókor óta kísértő és máig aktuális vízió, hogy a nyugat-európai civilizáció képviselőit megtámadja egy keletről érkező, fékezhetetlen, alsóbbrendűnek tartott faj, és elnyeli, tönkreteszi az itt felépített világot.

Keserű szerint a fantáziavilágok a befogadók, rajongók összekapcsolására is képesek. A fantáziavilágokba való belépést többé nem tekinti magányos tevékenységnek, hiszen azok közösségi gyakorlatokat tesznek lehetővé. A fantáziavilágok meghatározott értékrendet tükröznek, a rajongók osztoznak ebben a tudásban és rajongásban (például egymás között beszélhetnek a világ kitalált nyelvén, tudástárakat hozhatnak létre), keresik a kapcsolatot a hasonló érdeklődésűekkel. Beszélgetéseikkel, tapasztalat- és relikviacserékkel tovább élik ezt a világot. Az elkötelezett rajongókat az internet megjelenése még nagyobb aktivitásra ösztönözheti: felhasználókká válhatnak, például médiatartalmakat, paródiákat készíthetnek és oszthatnak meg egymással. A felhasználók a piacot is befolyásolják: részben ők döntenek arról, hogy miből lesz kasszasiker vagy éppen bukás.

A befogadónak lehetősége van többféle irányból, többféle médiumon keresztül belépni a fantáziavilágba. A *Lehetnek sárkányaid is* nem csak a fantasyirodalomra épít, hiszen Keserű az egész könyv során transzmediális világokról beszél. Szerinte a befogadóra ugyanúgy hathatnak, akár érzékenyíthetik is a világ problémáira a könyvek, a filmek vagy a videojátékok. Az író az egész kötetet átszövi a különböző közvetítő rendszerekből vett példákkal. Izgalmas, ahogy összehasonlítja őket, például az orkok kérdésénél nemcsak Tolkien irodalmi munkásságát vizsgálja, hanem a *World of Warcraft* nevű online szerepjátékot is, mivel a két médium esetében eltérő az idegenek bemutatása, és másként formálhatják a befogadó gondolkodásmódját. Keserű kihangsúlyozza is, hogy gyakran eltérnek egymástól a különböző médiumokban megjelenített fantáziavilágok, de nem is céljuk egymás kiegészítése, sokkal inkább odavisszahatásról beszélhetünk.

Keserű a ráhangolódás gyakorlatának hívja, ahogy a befogadó rácsatlakozik a fantáziavilágra. A szerző nagyon szemléletesen úgy fogalmazza meg ezt a jelenséget, hogy a befogadó ilyenkor „fantasy-módba kapcsol". A ráhangolódásban az egyes médiumok erősíthetik egymást, komplexebb befogadói élményt tehetnek lehetővé. Például képregény olvasása közben hallgathatjuk a film zenéjét, nézegethetünk térképeket. Fontos kiemelni, hogy a belemerülés praxisában a fantáziavilágot már nem másodlagosként érzékeljük.

A *Lehetnek sárkányaid is* pontosan azt nyújtja, amit a szerző a *Bevezetés*ben ígér. A záró fejezetben arról olvasva, mi minden nem fért már bele a kötetbe, mégis hiányérzetünk támadhat. Keserű vállaltan a fantasy-világok és az ezzel kapcsolatos kulturális gyakorlatok (például képregényolvasás, videojátékozás) pozitív oldalát helyezi előtérbe, mivel meggyőződése szerint a fantáziavilágok jobbá tehetik életünket. Így viszont a könyv kissé egyoldalú marad, nem tér ki például a fantáziavilágokat éltető videojátékok elterjedéséhez fűződő olyan kérdésekre, mint a mentális betegségek, a játékfüggőség, a rossz értelemben vett eszképizmus, amely korunk egyik „népbetegségéhez", az elszigetelődéshez vezethet.

MAGYAR MŰVÉSZETI AKADÉMIA

MŰVÉSZETI ÖSZTÖNDÍJ PROGRAM

MMA·MMKi

Művészeti alkotómunkát támogató ösztöndíjpályázat

Ha tehetsége kibontakoztatásához támogatásra van szüksége, ha kiemelkedő eredményei vannak valamely művészeti vagy művészetelméleti ágban, 18 évesnél idősebb, de nem múlt még el 50 éves,

JELENTKEZZEN A MAGYAR MŰVÉSZETI AKADÉMIA EGYEDÜLÁLLÓ MŰVÉSZETI ÖSZTÖNDÍJPROGRAMJÁRA!

Az MMA Művészeti Ösztöndíjprogram nem pusztán az ösztöndíj elnyerésének lehetőségére és az ösztöndíj folyósítására szorítkozik, hanem a támogatási időszakban az alkotás folyamatát segítő szakmai mentorálásra, valamint utógondozásra, publikációra, bemutatkozásra is lehetőséget biztosít.

JELENTKEZÉSI IDŐSZAK: 2022. FEBRUÁR 7.–MÁRCIUS 21.

KIK PÁLYÁZHATNAK?

Minden olyan magyarországi adóazonosító jellel rendelkező természetes személy, aki a támogatási időszak kezdetéig már betöltötte 18. életévét, de még nem töltötte be az 50. életévet. Az esetleges kizáró okokat a pályázati felhívás részletezi.

MIVEL LEHET JELENTKEZNI?

Valamely művészeti vagy művészetelméleti területen végzett kiemelkedő tevékenységgel.

HOGYAN LEHET JELENTKEZNI?

Jelentkezni a pályázati programra való jelentkezésre nyitva álló időintervallumon belül az **osztondij.mma-mmki.hu** oldalon lehet.

MENNYI A HAVI ÖSZTÖNDÍJ ÖSSZEGE?

A művészeti ösztöndíj havi összege bruttó 200 000 Ft.

FOLYÓSÍTÁS IDŐTARTAMA

A művészeti ösztöndíj folyósításának időtartama: 36 hónap.

MŰVÉSZETI ÖSZTÖNDÍJBAN RÉSZESÜLHET

Legfeljebb 100 fő/év.